

A LELKI ÉLET FIZIKÁJA.

Több művelt és a pszichofiziológia iránt érdeklődő, de abban nem iskolázott olvasónak, úgy hallottam, nagy nehézséget okozott a múlt év májusában megjelent «Das Grundgesetz alles neuro-psychischen Lebens» című munkám. Ezek a nehézségek részben a műkifejezésekből, részben pedig némely fejtegetések aprólékosságából eredtek. Ily laikus érdeklődők kedvéért írtam meg a következő előadást, a mely könyvem csaknem egész tartalmának kivonata és a mely az olvasónál csak a gimnáziumi műveltséget teszi fel. Ezért öntöttem ezen előadást egy fiatal emberrel, mondjuk egy 8. osztályú gimnazistával, való csevegés formájába. Bármily hibái is legyenek e formának és jelen kivitelének, mégis meg van az az előnye, hogy élénkíti az előadást és hogy lehetővé teszi a megszólított személy saját tudatára való folytonos hivatkozást.

Budapest, 1901. január 5-én.

Azt kérded, kedves Bélám, miről szól utolsó könyvem. A lelki életről. Tudni akarod, mit írok róla. Úgy hiszem, hogy legbelsőbb lényegét jelöltem meg. Neked is kifejthetem; olyan egyszerű, ha egyszer felismertük. Az idén lélektant tanultál a gimnáziumban; nehéz egy tárgy, ugyebár? Három részből állott a könyved, az első a megismerést, a másik az érzést, a harmadik az akarást tárgyalta. Mind a háromban nagy mennyisége foglaltatott a tényeknek, a tételeknek és törvényeknek, de semmi egység, és ezt a sok tény, tételt, törvényt csak nagy bajjal tudtad az eszedben megtartani. Nálam a lelki élet minden jelensége és a lelki élet egésze, sőt még az egész testi és lelki élet is egy és ugyanaz. Ím halljad:

Nézd mindenekelőtt a lelki élet legmagasabb fejleményét: *a tények vagy igazságok tapasztalását*. A mióta először megpillantottad a napvilágot, tömérdek igazságot tapasztaltál. Észrevetted például, hogy a szobában a szék az asztal mellett van,

majd hogy az utczán a zöld ház a piros mellett áll, hogy édes anyád megcsókol, hogy a cseléd meggyújtja a lámpát stb., és ezen észrevételek folytán általános igazságokhoz jutottál, fel egészen a természettörvényekig. Lásd, ezen észrevételeknek az a nyilvánvaló feltételük, hogy ha benned új eszméleti (lelki) állapot támad, ha egy új dolog vagy új tulajdonság gyakorol rád hatást, azaz kelt bensődben mozgást, *a korábbi eszmélet! állapot, vagy a korábbi mozgás tovább tartson, fenmaradjon bensődben*, hogy ilyenképen erezd, hogy a korábbi eszmélet az újabbival, a korábbi mozgás az újabbival *összetalálkozik* és hogy eszméletednek, vagy a benned lefolyó mozgásnak *megváltozása* megy végbe. Sosem vennéd észre azokat a tér- és időbeli viszonyokat, hogy a szék az asztal mellett, a zöld ház a piros mellett van, hogy édes anyád az, a ki megcsókol, hogy a cseléd gyújtja meg a lámpát, ha a szék, a zöld ház megpillantásánál, a csók, a világosság érzésénél nem folyna benned tovább az asztalnak, a piros háznak, anyád képének és a cseléd képének eszmélete, illetőleg mozgása. E nélkül nem volnának térben és időben összefüggő eseményeid. Azt mondod, én poétikus képzeletű öcsém, hogy eszméletednek csak egyes, kiszakított vilámlásai lennének ebben az esetben; nagyon hamar be fogod látni, hogy még ilyen villanásaid sem lennének.

De lásd csak, édes fiam, nemcsak tér- és időbeli viszonyokat *vettél észre* életed folyamán, hanem *egyenlőségeket (hasonlóságokat) és különbségeket* is. Ilyen okos fiúnak, mint te vagy, nem kell behatóan megmagyaráznom, hogy ezek az észrevételek ugyanahhoz a feltételhez vannak kötve, mint az előbbieik. De azt is könnyen beláthatod, hogy azok az előbbi észrevételek vagy ismeretek voltaképpen szintén csak egyenlőségek és különbségek, még pedig tér és időbeli helyzetre vonatkozó egyenlőségek és különbségek, észrevételei vagy ismeretei. Mert, mint mindjárt látni fogod, *semmit sem tudhatunk meg, csak egyenlőséget és különbséget*. Ezt nem látja be sok éleselméjű bölcselő — mint p. o. Mill—, a kik azt hirdetik, hogy minden tudás tér- és időbeli viszonyok, «együttlétezések és egymásra következők» ismerete, s a kik ezek megismerésében nem látják az egyenlő és a különböző felismerésének egy faját, sőt ez utóbbit magát még mint a tudás egy faját sem említik, hanem egészen megfeledkeznek róla. Spencer Herbert is a tudományok osztályozásában a számtant a legáltalánosabb együttlétezések és

egymásrakövetkezések tudományának mondja, holott az az egyenlőség és különbség tudománya.

De mit érnel minden észrevevéssel vagy megtudással, ha nem volna *emlékezeted*, ha édes anyád megpillantásánál nem emlékeznél rá, hogy mindig jót tett veled, a tűz megpillantásánál, hogy érintése fáj, a ház megpillantásánál, hogy lakói vannak és így tovább? *Nos mi egyéb ez az emlékezés, mint hogy*, ha most a korábbi észrevevéshez vagy tapasztaláshoz vagy összetett mozgáshoz képest hiányos, hézagos, vagy megváltozott benyomás hat rád, *a korábbi tapasztalás, a korábbi eszmélet, a korábbi mozgás fenmarad, nem enged, hogy a kettőnek küzdelmét, különbségét, az eszmélet vagy a mozgás változását érzed?*

Hogy idő- és térbeli, hasonlósági és különbségi viszonyok megismerése és hogy az emlékezés *változással szemben való önfentartás*, az nyilvánvaló. De most mélyebbre szállunk. Ugyanis egy ismeret *egyik* eleminek észrevétele, vagy *érzéklete* is ilyen önfentartás. Mert sohasem jutnál el annak tudatához, hogy valami, teszem egy ház, piros, ha minden a világon piros volna, hogy valami sötét, ha előbb a világosság mozgása nem ment volna benned végbe, hogy ez vagy az asztal vagy anya, ha nem ismernél más dolgokat is; mindig csak a különbségnek, a változásnak vagy tudatában a legegyszerűbb érzéklésnél is, — a mely valójában tehát nagyon is összetett — *a mennyiben a korábbi mozgások vagy érzéklések fenmaradnak és az újnak velük való küzdelme, ellenkezése tudatossá lesz*. Látod tehát: hogy ezen önfentartás nélkül az újnak, a változásnak közepette eszméletednek még csak egyes kiszakított villanásai sem volnának. S nemcsak tételeket, viszonyok megismeréseit, törvényeket, a tudománynak ezt az oldalát adja ez az önfentartás, hanem a tudománynak ama másik oldalát, a világ egységességét is, a melyben minden csak egy és ugyanannak válfaja, csak egymásnak válfaja. Sőt ugyanez adja a tudománynak ama harmadik oldalát: a minden tapasztalattól független és feltétlen sarkigazságokat is. Ezek ugyanis különböző eszméleti állapotok vagy érzékletek egymáshoz való viszonyát fejezik ki, a melyeket különös tapasztalat nélkül és feltétleneknek ismerünk fel, éppen mivel valamely eszméleti állapot (p. o. valamely térbeli vagy időpont vagy mennyiség vagy mozgás) már önmagában másokhoz (p. o. az összes többi térbeli vagy időpontokhoz vagy mennyiségekhez, vagy mozgásokhoz) való viszony.

De mire szolgálnak mindezek az érzékletek, tanulások

és emlékezések? Arra, hogy *örömet* szerezzen segítségével, hogy *fájdalom* ellen biztosítsanak, és hogy *életedet fentartsák*. Öröm neked a szép piros házat látni s ezért hasznos tudnod, hogy a zöld mellett kell elhaladnod, hogy a piros elé érkezz; nyomaszt és akadályoz a sötétség és ezért jó tudnod, hogy a cselekedet kell behívnod a lámpa meggyújtása végett. Öröm biztosítása és fájdalom távoltartása: ez haszna összefüggő dolgokról és eseményekről való minden ismeretned és minden érzékletednek. És hogy fájdalmat erezz, ha nincsen benned elég anyag vagy hő, vagy ha túlsokat dolgozol, stb. és örömet az ellenkező esetben, felette szükséges rád nézve, mert ezek *az érzések* jelzik neked a károsat és a hasznosat, és meghalni is csak azért nem akarsz, mert ez a gondolat neked fájdalmas. Mi már most ez az öröm és fájdalom, mik az érzések? Nem valószínű-e, hogy azok is *önfentartások változások közepét*, miként az eszméletnek minden más állapota, a melyet eddig megvizsgáltunk? Hogy ez igazán így van, ezt akarom neked most megmutatni.

Mielőtt benned az első változás, az első érzéklet, észre-
 vevés, tanulás, emlékezés, az első *lelki* élet, *vagyis megváltozott* élet támadt, már *éltél*, nem volt szabad, hogy a változás holtan találjon, mert különben nem keltett volna eszmé-
 iétet, a mely csak megváltozása a korábbi életmozgásnak, küzdelem az új és a régi mozgás közt. S *az eszméletnek az összes későbbi állapotaiban*, a melyek valamennyien csak egymásnak és az első, a lelki élet előtt folyt *vegetatív életnek* ugyanabban az anyagban, ugyanazokban az anyagrészecskékben végbement változásai voltak, csak csekély változásokkal *állandóan fenmaradt egy és ugyanaz az élet*. Mert nem vert-e szíved folyvást, a mióta csak van szíved? Nem keringett-e véred szakadatlanul már az anyatestben, a mikor még az anyai vérnek egy része volt a te véred, és később is mindig? Nem vettél-e szakadatlanul lélekzetet, a mióta a levegőt érted? *Nem ment-e végbe benned szakadatlanul a molekulák bomlása és összetevődése azóta, hogy képződni kezdted, máig*: A változásoknak, a melyek rád hatottak, benned az anyagmennyiség és anyagösszetétel, kívül a hő, a nyomás csak csekély változásai, csak csekély hang-, fény-, ízlés és szagmozgásoknak volt szabad lenniök, hogy *amaz állandó mozgások*, megváltozva bár, de *fenmaradhattak légyen s nem kényszerültek megállásra*; csak ezért éltél tovább, volt eszméleted, éreztél fájdalmat s örömet. Csak ke-

véssé káros behatásnál, *a mely mellett amaz állandó élet mégis fentmarad*, támad fájdalom, különben azonnal megszűnik az élet és minden eszmélet; s ha túlságosan fokozódik egy benyomás, a mely egyébként örömet kelt, akkor nem örömet, hanem az eszméletnek, sőt az életnek is megszűnését okozza.

Az öröm és a fájdalom, a melyek minden benyomást vagy változást — figyelj, s észre fogod venni, hogy az e tekintetben látszólag közömböseket is — kísérnek, *egy mozgásnak minden változás mellett is fentmaradásából erednek, az alapéletmozgás fentmaradásából*, a mely minden életmozgás mögött rejtőzik és a mozgató erőt szolgáltatja, t. i. *az élő anyag folytonos bomló és összetevődő mozgásának önfentartásából*, a mely folyvást végbe megy, a míg a változások nem túlnagyok s így az életfeltételek meg vannak. Miként a *megismerő* eszméleti állapotok a központi ideganyag ezen állandó, az élet kezdetétől végbemenő életmozgása változásainak kísérői, úgy az *érzések* is. Míg a sokféle különböző megismerések: szín, piros, zöld szín, hang, négyszög, asztal, asztal szék mellett stb. e változások különböző *nagyságainak és irányainak* és e tekintetben egymástól való eltéréseinek felelnek meg, addig az öröm és a fájdalom, a melyek egyaránt minden változást kísérnek, annak az általánosabb körülménynek felelnek meg, hogy egy változás *az ideganyagrészeknek nagyobb avagy kisebb bomlási és összetevődési lengését, erősebb, teljesebb avagy kisebb égést és felépülő mozgást idéz-e elő*.

A közönséges tapasztalás is bizonyítja, de meg a legpontosabb mérésekkel is kimutatták, hogy az örömmel az összes testi mozgások fokozódása, a fájdalommal azok csökkenése jár. Igaz, látszólag vannak fájdalmas állapotok, a melyekre nézve az ellenkező áll; a haragot például a testi mozgások fokozódása kíséri, mindenféle fájdalom sírásra, jajgatásra, panaszra, földön hentergésre stb., vagyis erő kifejtésre vezet. De ez csak látszat; ezek nem tiszta fájdalmas állapotok, hanem már enyhülési átmenetek és az enyhülés épen a mozgások, a testi erő újra való erősebb kifejtésének, fokozódásának felel meg. A haragban már meg van a tudat, hogy ki az oka a bajnak és ki ellen kell fordulni, az tehát megkönnyebbülés állapota. A tiszta fájdalommal, például a bánattal, a mely magán segíteni nem tud, az összes testi mozgások leszállása jár: az anyagcsere, a vérkeringés csökkenése (halaványság, a szem fénytelen, a gondolkodás lassú) az összes kiválasztások, az összes külső beidegzések csökkenése: a hang halkabbá, a tagok mozgása gyön-

gébbé, lustábbá és bizonytalanabbá lesz. Épúgy az ijedtség, a mely magán segíteni nem tud, az összes funkciókat leszállítja. Minden fájdalmas állapot az erőkifejtés csökkenésével jár, ha magán segíteni nem tud, és erőkifejtéssel, ha magán segíteni tud, vagyis mikor enyhülés követi. Az indulatok összes nyilvánulásai — külsőleg és a vérkeringésben, a vérnek a cselekvésre induló vagy nem induló tagokhoz folyásában vagy nem folyásában — ennek a magán segíteni tudás vagy nem tudás elemének a folyamányai és ezen a czélszerűségi alapon kell a fájdalmas lelkiállapotokat osztályozni. Egyébként, ha valamely fájdalommal annak elhárítására irányított erőkifejtés jár is, még nem következik, hogy máshonnan nem vonatott el az erő — mint mikor például nehéz gondolkodási munkában megzavartatván, haragomban az asztalra ütök, de a gondolkodást abban is hagytam és valószínűleg emésztésem is gyöngébben folyik —; a fájdalom nem *szüntet meg* minden erőkifejlést; mennél nagyobb azonban a fájdalom, annál nagyobb mértékben szünteti meg az erőfejlést.

Az örömnnek és fájdalomnak épen föltétele, hogy valamely behatás ne állítsa meg az állandó bomló és összetevődő mozgást, *hogy az fenmaradjon*, különben beáll a halál, nagyfokú csökkenésénél pedig az eszméletlenség.

Térjünk azonban át az érzések magyarázatáról az *akarat* magyarázatára. Mi az akarás, és *miért akarjuk az örömet s nem akarjuk a fájdalmat?* Minthogy egy fájdalmas behatás olyan mozgás, a mely ellenkezik az állandó bomlási és összetevődési mozgással és ezt akadályozza, ezen még fenmaradó mozgás által maga is akadályoztatik, és az az eszméleti állapot, mely ezt az akadályoztatást kíséri a fájdalom *nem akarása*] minthogy az öröm viszont amaz állandó mozgással *egyirányú, nem talál benne akadályt, egybeolvad vele és előáll az öröm akarása*. Az örömet tehát akarjuk s a fájdalomtól irtózunk a régi mozgásnak az új mozgás beálltakor való ugyanazon önfentartása folytán, a mely egyszersmind minden megismerő eszméleti állapotnak és magának az öröm meg a fájdalom érzésének is alapjául szolgál. Tovább élni is azért akarsz s a haláltól is azért irtózol, mert már élsz s mert a továbbélés gondolata oly mozgás, a mely az életmozgással egyenlő irányú, a halál gondolata pedig oly mozgás, a mely avval ellentétes irányú.

S mért követi az örömet meg a fájdalmat, illetve azok varasát nem pusztán azok akarása, illetőleg nem-akarása, hanem

azokra az eszközökre való emlékezés is, a melyek az örömet megszerzik, a fájdalmat pedig távortartják? Miért jut eszünkbe minden e tekintetben czélszerű tétel, a térbeli és időbeli viszonyokra vonatkozó összes ezen esetben hasznos ismereteink, minden jelentős hasonlóság és különbség? miért nem áll be egy tetszés szerinti céltalan emlékezés vagy játszi összehasonlítás, hanem *czélszerű*, az öröm biztosítására és a fájdalom távortartására vonatkozó *gondolkodás*? Ez a kérdés nagyon jogosult. Mert — miként tudod — a tér- és időbeli viszonyokra, egyenlőségre és különbségekre vonatkozó valamennyi korábbi észrevételeink, ismereteink szüntelen fenmaradnak az élet folyamán; valamennyien emlékezetképen az eszméletbe akarnak belépni; ezek a mozgások valamennyien küzdelmet folytatnak ezért ugyanazokban az anyagrészecskékben; a jelenlegi örvendetes, vagy fájdalmas eszméleti állapotból kiindulva időben s térben *minden tetszés szerinti* dologra emlékezhetnénk s valamennyivel összehasonlíthatnók a jelenlegi eszméleti állapotot. Minthogy azonban az az ismeret, hogy az örömet bizonyos eszközökkel megszerezhetjük, a fájdalmat pedig távortarthatjuk, olyan mozgás, a mely *amaz állandó alapéletmozgással, a bomlás és összetevődés állandó mozgásával egyenlő irányú* — mert magában foglalja az örömet, a fájdalom megszűnésének gondolatát vagy mozgását, — *m-ig mindama többi dolgokra és állapotokra való emlékezés, a melyek mellett az öröm tapasztalataink szerint nem áll be, a fájdalom tapasztalataink szerint tovább tart,* (helyesebben: e tapasztalataink emlékezetei) ama mozgással *ellentétes irányú mozgások*, azért ezen utóbbi mozgásváltozatok kezdetei nem valósulnak meg, amaz előbbié ellenben igenis megvalósul. Ezért áll be erősen és világosan az a gondolat, hogy a cél ezen meg ezen az úton elérhető; megjelenik annak a homályosabb tudatnak a hátterén, hogy a cél minden más, tisztán meg nem különböztetett, nem specializált körülmény közt nem érhető el. Nem is állhat be ama világos gondolat másképp mint ezen háttéren, ezen ellentétben, mert különben nincs értelme; vagyis nem állhat be másképp mint mindazon mozgások önfentartásának alapján, a melyek mind ezen más, czélszerűtlen körülmények ismeretének felelnek meg. Az arról való czélszerű gondolkodást hogy miként biztosíthatjuk az örömet s miként tarthatjuk távol a fájdalmat, az alapéletmozgásnak *ugyanaz az akadályozó, kiválasztó önfentartása* hozza tehát létre, a mely magát az öröm akarását és a fájdalom nem akarását is jelenti, e mellett létrehoz-

zák az összes mozgások önfentartásai, a melyek élményeknek felelnek meg.

De miért nem gondolkozunk pusztán, hanem *cselekszünk* is *célszerűen*? Miként összes emlékezeteink vagy ismereteink, éppen úgy minden egyes mozgatható szervünknek összes különféle lehető feszülési és hajlítási és egyik vagy másik irányban való mozgatósi indítékai is ezen szerv ugyanazon mozgató idegrészecskéiben küzdelmet folytatnak egymással a megvalósulásért. Azokat azonban, a melyekről korábbi tanulás, tapasztalat alapján tudjuk, vagy a melyek kezdődő megvalósulásánál érezzük, hogy megvalósulásuknál a fájdalom tovább tart, az öröm nem jó létre, *megakadályozza a folytonos állandó alapeleim mozgás*, a bomlás és összetevődés állandó mozgása. Mert az a tudat, hogy *célszerűtlenek*, oly mozgás, a mely ezzel az alapmozgással ellentétes, míg az a tudat, hogy egy bizonyos mozgásindíték az örömet biztosítja, a fájdalmat hátrítja, oly mozgás, a mely *akadálytalanabb, mint minden más*; az a tény pedig, hogy egy bizonyos külső szervi mozgás megakadályozza, hogy az a belső mozgás, a mely eme örömet biztosító, fájdalmat távol tartó szervi mozgás képének, képzetének megfelel, a megvalósulásig növekedjék, ellenkezést jelent ezzel a belső, akadálytalan, mert a bomlás és összetevődés állandó mozgásával egyenlő irányú mozgással; az a tény viszont, hogy e szervnek egy másik mozgási állapota ezen belső mozgásnak megvalósulása, annak ezzel való akadálytalan egyenlőirányú voltát jelenti.

E különbség folytán minden szerv minden pillanatban a *célszerű mozgás* állapotába jut, vagy abban marad, azt meg nem változtatja és ennek folytán van vagy lesz minden szerv mindig *célszerűen* beállítva; tehát *az állandó alapéletmozgás ugyanazon akadályozó önfentartása* folytán, a mely az örömnél érzését és akarását és a fájdalom érzését és nem-akarását is előidézi.

Az öröm és fájdalom érzését, annak akarását és nem-akarását és az akart állapot elérését tehát az állandó alapéletmozgásnak *ugyanaz* az akadályozó önfentartása biztosítja; a minthogy *a célszerűségnek ténye és tudata is az avval való egyenlő vagy ellenkező irányúságban áll*. Ezért akarjuk a *célszerűt* és ezért is jó az létre.

De nemcsak a *céltudatos*, megfontolt cselekedetek, hanem a meg nem fontolt *célszerű* cselekedetek is, a *célszerű* (tévésen) úgynevezett *reflexek* is ezen okból váltatnak ki. Hogy meg-

magyarázzam neked, hogy miért jönnek ezek megfontolatlanul, céltudatlanul létre, az élet egy törvényét kell veled közölnöm, a mely az életben csak másodrangú azzal a törvénnyel szemben, hogy: az jó létre a legkönnyebben, a mi a bomlás és összetevődés alapmozgásával egyenlő irányú. Ez a törvény így szól: Minél gyakrabban ment végbe valamely mozgás, annál erősebben marad fenn és annál könnyebben jó létre. Az úgynevezett reflexek a leggyakrabban célszerű és ennek folytán a leggyakrabban előforduló mozgások. Ezért *gyorsan* jönnek létre, (ez a mozgásváltozat vagy mozgáslefolyás gyorsan jön létre), *mielőtt még az ellenkező mozgási indítékok velük erősen versenyre kelhetnének és ezért is jönnek létre saját maguk előzetes elképzelése és célszerűségük megfontolása nélkül.* Mert hiszen az *eszmélet*, miként az előadásom elején mondottakból tudod, csak *különböző mozgásoknak ugyanazokban az anyagrészekkébe való különbsége, ellenkezése, küzdelme vagy versenye folytán kél.* Miként az anyára csak úgy gondolhatok, ha azt más nővel ellentétbe helyezem stb., úgy a szempilla behunyására előzetesen csak úgy *gondolnék és gondolhatnék*, ha azt más hasonlókkal, más testrészekkel és a szempilla más mozgásával ellentétbe helyezném, ha tehát különböző testrészek és mozgások valószínű erős versenye folya azon esetben, mikor túlságos fény éri szememet.

E túlságosan könnyű fellépésnél, az egész mozgásfolyamat túlságosan könnyű, az alapéletmozgás által már ellen nem őrzött voltánál fogva azonban nagyon begyakorolt mozgások, sajnos, néha oly esetekben is fellépnek, *a melyekben kivételképen célszerűtlenek*, a melyek azonban hasonlatosak olyan esetekhez, a melyekben máskor célszerűk voltak. S éppen így néha olyan eszméleti állapotokkal (például igen ritka illatokkal) kapcsolatosan, a melyek nem jelentek meg gyakran a legkülönbözőbb más eszméleti állapotokkal való viszonyban és a melyekre vonatkozólag tehát különböző emlékezetek versenye nem áll be, nem célszerű gondolkodás, hanem az éppen egyszer észrevett, egyedülálló, verseny által nem gyengített viszonyra való *ezéltala?i emlékezés* (u. n. céltalan társulás) jó létre, főként ha nem érdekel bennünket éppen nagy cél, nagy öröm vagy fájdalom.

És ezzel a jelenségek három osztályának kivételével keresztülmentünk az egész lelki életen. Láttad, hogy a *lelki élet összes tényei*, érzéklet, viszonyok észrevése, emlékezés, érzés, akarás, céltudatos, megfontolatlan célszerű cselekvés *mozgásnak önfentartásai vál-*

tozás közepett, az élet kezdete óta bennünket ért összes mozgások az élet folyamán fenmaradnak és egymással és később bennünket érő mozgásokkal szemben fenmaradni igyekeznek és küzdenek ezért egymással az ideganyag ugyanazon részecskéiben. De már az első élményt, az első változást is megelőzte a bomlásnak és az összetevődésnek egy életmozgása ugyané részekben az életfeltételek (a levegő, a hő stb.) következtében, és hogy lelki élet támadhasson, azoknak a változásoknak, a melyeket élményeknek nevezünk, csak csekély változásoknak szabad lenniök, hogy a bomlás és összetevődés amaz állandó mozgása tovább folyjék, fenmaradjon és legfeljebb csak megváltozzék. Ezen mozgásnak mindezen egymással küzdő változatai közül minden pillanatban az jó létre, a mely e mozgásnak legcsekélyebb akadályozását jelenti; ezen mozgás mindezen mozgáskezdetek közepett a legkisebb ellenállás, a leglendületesebb mozgás irányába megy át.

E szerint az eszméleti állapotok összes különböző fajainak, a lelki élet összes különböző tényeinek lényege ugyanabban áll, mint az élet egészének lényege és a tisztán testi (a különböző eszméleti állapotokról való tudomásvétel nélkül tekintett) élet; mert hogy az élet egészében testileg tekintve mozgásnak változással szemben való önfentartása, az bizonyos. Hogy pedig ez nem pusztán szellemeskedő, jelentőség nélkül való általánosítás, az a következőkből világlik ki: Miben áll az életben mindazon mozgások fenmaradásának és küzdelmének haszna és feladata, a melyek valamely eszméleti állapotból kiindulva, annyi azzal tér- vagy időbeli viszonyban álló vagy attól különböző más tényt jelentenek? Abban, hogy ha az élet tényleges változása az életet akadályozó avagy nem a lehető legéletteljesebb, mégis *álljon rendelkezésre egy mozgáskezdet* annak egy jobb állapotba való visszaváltozására; (éppen ezért az idő- és térbeli igazságok összes érzékletei, a megkülönböztetések és érzékletek *egymás változásai* kell, hogy legyenek, mert mindig csak arról van szó, hogy egy mozgásnak egy másik mozgássá való célszerű átváltoztatását találjuk meg: ez az úgynevezett «pszichologikus relativitás» gyakorlati jelentősége). Ebből azonban kitűnik, hogy nem jelentőség nélkül való játék mindezeket a megismerő, megkülönböztető eszméleti állapotokat, mint mozgás önfentartását felfogni, mert ebben rejlik gyakorlati, funkcionális jelentőségük is. A köznapi, felületes felfogás is tudja, hogy érzékleteink, megkülönböztetéseink és ismereteink haszna abban áll, hogy azok által életünket fentartjuk, örö-

möket biztosítunk magunknak és fájdalmakat kikerülünk; hogy azonban ez a hatásuk honnan ered, azt ez a felfogás nem tudja alapos módon kifejezni, mert ismeretek «értékesítése, hasznosítása, alkalmazása», azokhoz való «alkalmazkodás» képletes, nem pedig fundamentális kifejezések. Ismereteinknek ez a hatása onnan ered, hogy azok — anyagilag, mekhanikusan tekintve — korábbi élményekből visszamaradt *mozgáskezdetek* a mozgásnak, az életbeállításnak más, bizonyos körülmények közt célszerű, módjaira. Azok a tényleges, valóságos eszméleti állapot mellett *egyéb ismeretek* egy egész objektív világ s számtalan tárgyainak, erőinek, meg elérhető hatásainak a tudatát is képezik ránk nézve; ezen világról való tudatunk számtalan mozgáskezdetben vagy mozgáslehetőségben áll, a melyek közül akaratumk az egyiket vagy a másikat választhatja a megvalósításra, tényleges eszméleti állapottá való átváltoztatásra. Az állandóan létező, objektív világról való tudatunk nem más, mint az akarat, vagy helyesebben a megvalósítás, lehetőségeinek tudata; e tudat akaratunknak következménye, funkciója és nem volna lehetséges, ha nem volna állandó, válogató akaratunk, mert különböző dolgoknak különben, időnként való megjelenése érzékeink előtt nem taníthatna meg e dolgok állandó létezésére, miként ezt egy «Az objektív létben való hit lélektana» című régebbi könyvemben kimutatni igyekeztem. A folyvást meglevő világ odakint a tág térben és egy válogató akarat válogatásának folytonos lehetősége egy és ugyanaz a dolog. És miben áll az élet fentartása szempontjából annak haszna, hogy örömet és fájdalmat érzünk? Abban, hogy az öröm egyszersmind az, a mi az életet előmozdítja, a fájdalom az, a mi az életet akadályozza és hogy ezt jelzik; hasznuk tehát abból ered, a miben lényegüket találtuk, vagyis abból, hogy az állandóan fenmaradó életmozgásnak egyik és másik irányban való megváltozásai. Ez tehát lényegük minden tekintetben. És miben áll az élet fentartása szempontjából az akarás és a cselekvés haszna? Abban, hogy mindmegannyi számtalan fenmaradó mozgáskezdet között azt akarjuk, a mely az állandó életmozgásnak legakadálytalanabb tovább folyását jelenti. E mellett célszerű körülmények között a célszerűtlen mozgáskezdetek, az élet veszedelmeinek az ismerete is hasznunkra válik, mert ez a fenmaradás, ez az ismeret teszi lehetővé, hogy e veszedelmektől *előre* óvakodjunk. Látod tehát, hogy minden eszméleti állapot igazán része, darabja a mozgás azon önfentartásának, a melyben az élet, egészében testileg tekintve,

áll. A pszichológusok és az emberek általában is töprengenek azon, hogy illeszkedik bele abba az anyagi folyamatba, a melynek a testi életet ismerjük, az az egész más sajátságosán finom természetű, a mit lelki életnek, érzékletnek, tanulásnak és igazságnak, érzésnek, akarásnak nevezünk; hogyan függ össze a testi élet és teszem, matematikai és bölcséleti igazságaink, nézeteink, a melyek olyan sajátságosán idegeneknek tűnnek fel a testi élet anyagi folyamatában; íme, most látjuk, hogy mindama finom lelki állapotok a testi folyamatnak, a testi élet fentartásának szakaszai a szó legtudományosabb, leganyagibb, legmekhanikusabb értelmében.

Hogy az élet a maga egészében mozgásnak változással szemben való önfentartása, azt mindenkor belátták; az életnek legfelületesebb szemlélete tanított rá. Hogy a lelki élet összes különböző tényei, összes különböző jelenségei, *az összes különböző eszméleti állapotok mozgás önfentartásai ezt máig sem ismerik fel még a mélyebben elmélkedő pszichológusok sem.* Legfeljebb a megszokásról ismerik el valamennyien; az emlékezésről és az összehasonlításról némelyek, a kik azt helyesen *redintegráció*-nak nevezik. A tér- és időbeli viszonyok észrebevésére vonatkozólag, a melyet általánosan egészen sajátos eszméleti állapotnak tekintenek, talán senki sem ismerte fel ezt az igazságot; hiszen a csengő hangját és a bejövő cseléd képét az agyvelő két különböző helyén lefolyó mozgásnak tartják és így nem is gondolhatják, hogy azon tapasztalás, hogy a csengő hangjára bejön a cseléd, egy mozgásnak egy változással szemben való önfentartásából áll elő. Az érzékletekre nézve hasonlóképen következetesen senki sem és valamennyire is csak kevesen látják át amaz igazságot, szintén azért, mert a különböző érzékek benyomásaik az agy annyi különböző részeiben egymástól függetlenül lefolyó mozgásoknak gondolják. Az emlékezés és összehasonlítás lényegét a legtöbben nem a redintegrációban, hanem abban látják, hogy az egyik eszméleti állapot egy *másodikat* hoz létre, a mely hozzátapad, hogy egy az agyvelő egyik részében való mozgás egy *más* az agyvelő másik részében való mozgást kelt; tehát nem abban, hogy egy összetett eszméleti állapot, egy mozgás *önmagát* fen tartja egy ugyanazon ideganyagrészekben való mozgáseltéréssel szemben.

Hogy azonban két különböző érzék benyomásai közül, a melyek egyszerre léptek fel vagy rövid idővel egymásután, miért tapad egyik a másikhoz, miért idézi fel később az egyik, ha

egyedül lép fel, a másikat, azt testileg megmagyarázni megint nem tudják, mert e különböző benyomásoknak megfelelő mozgásokat az agy velő különböző részeiben teszik fel. Beszélnek ugyan arról, hogy az egy időben vagy közvetlenül egymásután való fellépés következtében pálya keletkezett a két különböző központ között, a melyen a mozgás egyikről áterjedhet a másikra, de hogy miért volna ez ezen időbeli viszony következménye, ennek a magyarázatával adósok maradnak. Azok, a kik az emlékezést és az összehasonlítást redintegrációnak nevezik, sem tudják azt testileg megértetni a különböző helyen való lokalizáció hamis tana miatt. Ugyane téves felfogás folytán Spencer Herbert (a ki pedig még legjobban szem előtt tartja a testi és a lelki élet összefüggését és a ki tudja, hogy a testi élet mozgás-önfentartás) azért, mert mindenekelőtt pszichologus és a helytelen *összeragadasi* és nem a helyes *mozgásküzdési* és *önfentartási* pszichofiziológiát tanítja, kénytelen volt (nemcsak a lélektanban, hanem az élettanban is) az élet fogalmát meghamisítani és elszegényíteni, és azt úgy meghatározni, hogy az «belső viszonyok összhangja külső viszonyokkal», pedig a külső viszonyok tekintetbevételével és felhasználásával és azoknak meg felelőleg épúgy öngyilkosságra állíthatom be a test viszonyait, mint önfenntartásra.

Hogy az érzések az állandó bomlás és fölépülés mozgásának az akadályozása- illetőleg előmozdításából állanak elő, hogy az akarás, a czélszerű gondolkodás, a cselekvések és az u. n. reflexek kiválasztása ezen mozgás akadályozó hatása által történik, ezt a tanítást egyik lélektanban sem fogod megtalálni. Az érzésekről, a gondolkodásról, akarásról és cselekvésről többnyire semmi alapvetőt, a reflexekről pedig azt a tant fogod megtalálni, hogy bizonyos behatások bizonyos mozgásokat bizonyos kijárt, kicsiszolt utak, nem pedig ezen mozgások közvetett hatásainak az állandó életmozgással való egyezése következtében hoznak létre. Bármily hihetetlennek is tessék (mert hiszen hatásaiokról való tudásunk alapján határozzuk el magunkat cselekvésekre), mégis az összes pszichofiziológusok kivétel nélkül cselekedeteink kiválasztásának fizikai, materiális, mekhanikus okát nem e cselekedetek közvetett hatásaiban, hanem más körülményekben keresik s e hatásokat e szempontból egészen figyelmen kívül hagyják E mellett azonban a reflexek és cselekedetek czélszerű, a hatásoknak megfelelő variációja: úgy az, hogy egy lefejezett béka a savat baloldaláról jobblábalával törli le, ha a balt lefogjuk,

mint az egész emberi haladás megmagyarázatlan és *örökké megmagyarázhatatlan marad*, vagyis e tan téves.

Ama két hamis alap felfogásnak, a melyet csaknem minden pszichofiziológus vall, egyike éppen az: hogy nem látják be, hogy minden élményt vagy változást egy életmozgás előz meg az idegrendszerben s hogy ez minden élmény alatt tovább folyik, és hogy lélek-élettanukat úgy alkotják meg, mintha az idegrendszer egyedüli mozgásai azok volnának, a melyeket élmények hoznak létre. Ezért nem tudják megmagyarázni, honnan ered az érző és czélszerűen akaró, cselekvő én, a kiválasztó erő, mert *ez az én ez az állandó mozgás*. Ezért van, hogy például Spencer Herbert egy lélektant irt meg, a mely csak az értelemmel (Intelligence) foglalkozik, az érzést és akarást pedig elejti, vagyis a mely nem lélektan és hogy ez az író élete végén, *Biology*-ja tavaly megjelent kiadásában, beismerni volt kénytelen, hogy az életről és a leiekről való nézetei egy nagy tévedés voltak, és hogy figyelmen kívül hagyott egy aktív erőt, a melyet azonban most sem tud megjelölni közelebbről. A másik hamis felfogás az a nézet, hogy a különböző érzékletek az ideganyag *különböző* részeinek vagy helyeinek mozgásai, és hogy ezen helyi különbség által van adva a különböző érzékletek különbözősége, holott a különböző érzékletek — a melyek alatt az összes mozgatható tagok és szervek különböző mozgási indítékai hatásának a tudata is értendő — éppen ellenkezőleg a központi ideganyag ugyanazon részecskéinek mozgásai, és az egyenlőség és a különbség tudatát éppen az ugyanazokban a részecskékben lefolyó különböző mozgások egyenlő és eltérő volta szolgáltatja. Oly férfiú is, mint *Hering*, a ki e két hamis alapfelfogás elsejét nem osztja, mert az ideganyagnak egy állandó disszimilativ és asszimilativ mozgását teszi fel, fen tartja a másodikat. Hogy e tévedés folytán a pszichofiziológusok nem tudják megmagyarázni összes érzékleteink hasonlóságáról és különbözőségéről való tudatunkat (a minek következtében az általános fogalmakat és az általánosító gondolkodást sem, hogy t. i. a mit az érzékletek egyik fajáról tapasztaltunk, átvisszük a másik fajára, a mennyiben az mindkettőben egyenlő elemekre vonatkozik), és hogy nem tudják megmagyarázni anyagilag az emlékezést, például, hogy a csengő szava miért kelti fel bennem a cseléd bejövetelének várakozását, tehát sem az u. n. hasonlósági, sem az u. n. összefüggési »társulást«: azt már mondtam. De ugyan-e tévedés folytán nem

képesek megmagyarázni azt sem: miért tudja mindegyikünk, hogy érzékletei *egy és ugyanannak az énnék*, ugyanannak az eszméletnek állapotai; ennek tudását ugyanis az idézi elő, hogy az összes későbbi érzékletek az ugyanazokban az anyagrészekben korábban végbement és ott továbbfolyó összes mozgásoknak megváltozásai, vagyis az, hogy *egy* mozgás változik meg folytonosan.

Es a sokezeréves filozófia daczára és bár az ellenkezőt vallják, tényleg mégis azt hiszik e tévedés következtében, hogy különböző érzékleteink megannyi különböző külső dolgoknak tükröződései vagy legalább is megismerései, vagy a legjobb esetben, hogy azok saját magunknak megannyi egymástól független változásai, és hogy létezik a világnak egy megismerése, és hogy az az élethez szükséges vagy ennek szempontjából hasznos, holott különböző érzékleteink csak változások változásai, nem jönnek bennünk létre egymástól független benyomások vagy változások, nem léteznek egyes dolgok külön megismerései, hanem csak egyenlőségek és különbségek megismerései, és afféle lehetetlen *abszolút megismerések nem is szükségesek az élethez*, minthogy mindenhez csak hozzá kell tennünk és tőle el kell vennünk, csak változtatnunk kell és csak erre vagyunk képesek és mert életünkre nézve a pusztán megismerő eszméleti állapotok belső tartalma mellékes és azok csak arra szolgálnak, hogy megkülönböztethessük azokat a tárgyakat, eseményeket, tulajdonságokat, cselekedeteket, a melyekkel öröm jár, azoktól, a melyekkel fájdalom van egybekötve, és hogy ismét rájuk ismerjünk, vagyis minthogy ezek az eszméleti állapotok csak mint értéktelen megkülönböztető jelek játszanak szerepet. Az élethez mint lényeges ismeret csak az szükséges, hogy az érzés útján megismerjük, hogy mi mozdítja elő és mi akadályozza életünket, sőt még ez sem, hanem hogy a hasznosat megragadjuk, a károsat pedig elhárítsuk, a mit azonban nem megismerés, hanem a mozgásoknak csupán a semmi ismereten sem alapuló akarástól kísért egyenlő vagy ellenkező irányú volta biztosít.

A lelki életnek az a három ténye, a melyről még semmit sem mondtam neked, a következő:

Először, mi az *igazság*? miért keletkeznek bennünk könnyebben és nagyobb számmal igazságok, mint *tévedések*:

Az igazság fogalma oly ismeretekre vagy tételekre vonatkozik, a melyekre visszaemlékezünk vagy a melyeket elgondolunk. Tudod, hogy észrevételeink fenmaradnak és mint emlé-

kezések jelentkeznek. Minthogy azonban ugyanazokra a tárgyakra vonatkozólag a *legkülönbözőbb* észrevételeink voltak, továbbá ama tárgyakhöz részben hasonló, részben tőlük különböző tárgyakra vonatkozólag megint más észrevételeink; minthogy továbbá voltaképen az összes tárgyak részben egyenlők, részben különbözők; minthogy összes e különböző tárgyakra vonatkozó észrevételeink vagy emlékezéseink mozgások, melyek egymással ugyanazokban az idegrészecskékben megvalósulásért küzdenek: *ennélfogva e küzdelem folytan a valóságos észrevételeknek megfelelő mozgások eltérései támadhatnak, és ezek a tévedések; a valósággal lefolyt észrevételt mozgásnak helyes, hamisítatlan újrafellépése pedig az igazság. Az igazság normálisan könnyebben jó létre, mint a tévedés, épen mert ez az eltérés nehezebb, akadályozottabb mozgás, mint az el nem térített. Az igazság eszméiét állapota éppen ennek a könnyűségnek az érzése, a tévedés tudata pedig amaz akadályozottság érzése; és minthogy az igazság eszméleti állapota akadálytalanabb, a tévedés eszméiét állapota pedig akadályozottabb mozgás, ezért az igazság tudata öröm, a tévedés tudata pedig fájdalom.* De valamely tárgyra nézve nemcsak magára arra a tárgyra vonatkozólag tett észrevételeink és *emlékezéseink* útján támadnak bennünk igazságok, hanem más hozzá csak részben és pedig különböző tekintetben hasonló tárgyakat illető észrevételek és emlékezések és ezen észrevételek reá illő részleteinek összetétele útján is. Az előbbi igazságok *tapasztalati*, az utóbbiak *gondolkodás* vagy *következtetés* útján nyert igazságok. De az eszméleti állapotok azonosságán és különbözőségén alapuló meggyőződésekhez tartoznak, miként már említettem, a *sarkigazságok* is. Ezek épen úgy, mint egy igazságnak egy másikból való *következése*, feltétlen igazságok, mert egy eszméleti állapot, egy mozgás csak saját maga lehet, hacsak az eszméleti állapot meg nem változik, meg nem szűnik; ha tehát egy eszméleti állapotra vonatkozó igazság más eszméleti állapotokkal való egyezése vagy azoktól való különbözőése által van adva, akkor az feltétlen; a tapasztalatokat ellenben más eltérő tapasztalatok követhetik ugyanarra a tárgyra vonatkozólag, ezért a tapasztalati igazságok nem feltétlenek. Az igazság azonban csak *egy élménynek*, az állandó alapéletemozgás *egy megváltozásának önfentartása*, nem pedig *annak magának végérvényes előmozdítása vagy önfentartása*, mert hiszen valamely igazság lehet kellemetlen, vagy zavaró, eltérítő (közömbös), valamely tévedés pedig lehet kellemes, vagy hasznos

cselekvést előmozdító; legbensőbb természetünkhöz és mozgásunkhoz képest csak kellemes vagy célszerű igazságokat és a mellett kellemes vagy hasznos tévedéseket, (p. o. »ideológiákat«) keresünk. Innen az embernek nem egészen igazságszerető, tévedéseket fentartó, elméletileg következtelen (de gyakorlatilag következetes) természete.

Másodszor, miért nem érzük be a pusztá önfentartással, hanem kívánunk *szórakozást* is? Mert az állandó bomlás és összetevődés mozgása mindig több erőt fejt ki, mint a mennyi a változatlan körülmények közt való önfentartáshoz szükséges, kifejtji ugyanis azt a fölösleget is, a melynek a változásokhoz való alkalmazkodások céljaira mindig készen kell állania; ennek az erőnek föl kell használtatnia, el kell fogynia, nehogy az állandó bomlás és összetevődés mozgása megakadjon; innen a változások és a lehetőleg mindig új változások és alkalmazkodó cselekedetek utáni vágy, innen gyönyörködtető hatásuk és elmaradásuknak — az unalomnak — fájdalmas volta. A szórakozás tehát szintén az állandó bomlás és összetevődés mozgásának önfentartása és fokozódása, és a szórakozás utáni vágy annak önfentartása vagy fokozása utáni vágy.

Harmadszor, mi a *figyelem?* s *miért figyelünk minden pillanatban csak egy dologra?* Összes eszméleti állapotaink ugyanazoknak a központi ideganyagrészeknek mozgásai, *a különböző mozgáskezdeteknek millióiból ugyanazon egy pillanatban valósággal csak egy jöhet létre*, ezért figyelünk mindig csak egyre a bennünk végbemenő sok mindenfélenek homályos tudata közepette; *a figyelem a győzedelmes mozgáskezdetnek ez az erős tudatra jutása*, és mindig a célszerűre figyelünk vagy az erősre, mely a célszerűvel szemben is keresztültör. Nagyon begyakorolt vagy «reflexmozgások» azonban a figyelmen kívül avagy egyébire irányuló figyelmünk mellett is létrejöhetnek, mert könnyű és gyors lefolyásuk nem zavarja észrevehetően ama küzdelmet és eredményét.

Befejezésül, kedves Bélám, még azt a sejtelmemet fejezem ki neked, hogy a mozgás azon önfentartása, a mely az összes lelkiállapotok lényege, az összes lelkiállapotok esetében egy elektromos áram önfentartása az elektromagnetikus indukció Lenz-féle törvényének értelmében. Hogy minden a szervezetet érő változás oly benső mozgásokat — a térbeli vagy időbeli *megelőző* tudatát, összehasonlítást, emlékezést, a belső mozgás megakadályozásának megszüntetésére vonatkozó akarást — kelt

föl, a melyek ellenállást és visszatérést jelentenek a behatással szemben és hogy e benső mozgások oly külső mozgásokat idéznek elő, a melyek a szervezetet a zavaró hatás alól kivonják: ez oly nagyon hasonlít a galvanikus indukcióhoz, hogy a kettő azonosságát föl nem tenni nagyon nehéz.

Annak a tannak, hogy az összes eszméleti állapotok a központi ideganyag ugyanazon részecskéinek mozgásai, látszólag az a — még be nem bizonyított, de kísérletek által némileg valószínűsített — tény mond ellen, hogy a különböző érzékletek támadásához ezen központi idegállomány különböző helyeinek az épsége szükséges. Egészen jól el lehet azonban gondolni azt is, hogy minden egyes érzékszerv benyomásainak előbb egy bizonyos ezen érzéknek megfelelő központot kell ugyan érniök, *hogy ez azonban nem elégséges arra, hogy a megfelelő érzéklet keletkezzék* és hogy ellenkezőleg minden érzéki benyomásnak közös központokba való továbbvezetése vagy a különböző speciális központoknak egymásra hatása szükséges ahhoz, hogy eszméleti állapot jöjjön létre. A megfelelő különös központok szerepe esetleg csupán abban is állhatna, hogy az érzékszerv torkolataiképen egyszerűen a vezetés folytonosságához szükségesek. Az idegmozgás villamos természetének felvétele mellett azonban az látszik legvalószínűbbnek, hogy egy érzéki behatás előbb bizonyos központokban kelt indukciót, hogy ez a behatás és ez az indukció az összes többi központokban kelt indukciót, ezen központok mindegyike ismét az összes többi központokban, és hogy így minden központi részecskében ugyanazon különböző mozgások versenye támad.

Az idegmozgás villamos természetének ezzel a sejtelmével zárom be előadásomat.

Utóirat. Ezen előadást (a végére hagyott három lelki jelenség tárgyalásának kivételével) a *Szabad Liceum* tudományt és ismeretet terjesztő társaság egy estjén el is mondtam (természetesen nem azon formában, a melyben az csak egy személyhez van intézve). Ezen alkalomból további nehézségekről értesültem, a melyekbe a fönnbbi elmélet megértése egyeseknél ütközik. E nehézségekre nézve a következőket kívánom még az előadáshoz hozzáadni:

1. A központi ideganyag bomlási és összetevődési mozgásának állandó fenmaradása abban különbözik az azt módosító

mozgásváltozatok fenmaradásától, hogy ez utóbbiak, mint mozgáskezdetek mindnyájan folyton fenmaradnak és hatnak ugyan, de azok közül mindig csak egy jön létre valóban, a többi legyőzetvén, ámde a mellett a bomló és összetevődő mozgás — akadályozottabban vagy akadályozatlanabban, egyik vagy másik változatában — mindig valóban végbe megy, a míg az élet tart. A mozgások vagy erők eredője, a míg az élet tart, mindig olyan, hogy ezen összetevődő és bomló mozgás meg nem szűnik, az sohasem legyőzött mozgáskezdet.

2. Az, hogy az ezen állandó mozgást akadályozó fájdalmas behatások csak csekély mértékűek legyenek, nemcsak azon okból fontos, hogy azon mozgást meg ne szüntessék, a mi a fájdalom és minden eszméleti állapot fellépésének föltétele, hanem azon okból is, hogy túlságosan meg ne gyöngítsék, illetőleg más változataihoz képest túlságosan meg ne változtassák, hogy így elegendő ereje maradjon ezen akadályozott változatából kisikolva más változatba átmenni.

3. Az állandó összetevődési és bomlási mozgás mellett az ideganyag részeiben fellépő és fenmaradó egyéb mozgások azon állandó mozgás változatait teremtik meg. Azt a tényt tehát, hogy egy behatás vagy egy ismeretnek megfelelő mozgás vagy valamely szerv mozgási indítéka azon állandó mozgásban akadályra talál vagy nem talál, úgy is kifejezhetjük, hogy az annak akadályozottabb vagy akadályozatlanabb változatát hozza létre, és az a tény, hogy az akadályozott mozgáskezdetek és indítékok nem valósulnak meg, az akadályozatlanabbak pedig igen, úgy is fejezhető ki, hogy a mozgás az akadályozottabb változatból a kevésbé akadályozottba siklik át, mint a hogy egy folyó, akadályba ütköztvén és akadályozatlanabb lefolyása is lévén, a medrét változtatja.

Éppen azért a pszichofiziológusoknak azt a mulasztását, hogy az élményeknek megfelelő mozgásokon kívül egy a folyton fenmaradó életföltételeknek (hő, levegő, bomló és helyettesítő anyag) megfelelő állandó mozgást nem különböztetnek meg, úgy is kifejezhetjük, hogy nem veszik tekintetbe a különböző élmények vagy változások közepette megmaradó, mindannyioknak megfelelő közös mozgást, a melynek e változások csak változatai. A kritikának ez utóbbi kifejezési módja akkor helyesebb, ha az élet föltételeiben, a hőben, a levegő összetételében, a test anyagának mennyiségében, a fölvetett anyag összetételében áll be változás; az előbbi kifejezés mód akkor, ha

az életföltételekhez egy új behatás, például egy fénybehatás, egy hang, egy nyomás járul.

4. Azt a kérdést, miért kíséri a fájdalmat és az öröm kívánását czélszerű gondolkodás, csak arról az oldaláról tárgyaltam, hogy miért nem kíséri czéltalan emlékezés. Ámde fölmerül a kérdés, miért kelt fel fájdalom vagy annak fenyegetése vagy öröm kívánása egyáltalában a jelen eszméled állapottól eltérő ismereteket? Felelet: éppen mert a fájdalom vagy annak fenyegetése vagy az öröm nem bírása, hanem csak kívánása az állandó alapéletmozgás akadályozottabb változata, amaz ismeretek pedig, hogy bizonyos eszközök alkalmazása mellett a fájdalom megszűnik vagy többé nem fenyeget vagy az öröm eléretik, azon állandó alapéletmozgásnak akadályozatlanabb változatai. Azért siklik ez át azokról erre. És nevezetes igazság, a melynek az előadásban szintén nem jutott hely, hogy éppen ezért csak a fájdalom (a mihez az örömnek kívánása is tartozik) szülhet igazi gondolkodást, az öröm soha. Fájdalom nélkül is támadhat czéltalan emlékezés vagy összehasonlítás, a mely a mozgásváltozatok fenmaradásának felel meg, de a szó igazi értelmében való gondolkodás soha. Igazi lendületes életet és szórakozást is csak a baj és munka adhat, a melyek esetén a vegetatív élet hajtásához szükséges erőn felül folyton fejlődő erőmennyiség akadályokkal szemben való elsiklásra elfogyaszthatik. A fájdalomhoz tartozik az elméleti igazság megismerésének vágya is, a mely — ép úgy mint egyéb kívánt öröm — szintén egy akadályozott kezdete a lendületes, akadályozatlan mozgásváltozatnak. Megvan benne már egy megtalálható igazság tudata, a mely azonban még nem vált el a tévedéstől és a kérdést meg nem oldó, közömbös, az igazságtól eltérő gondolatoktól.

5. Czélszerűtlen gondolkodás és cselekvés azáltal támad, hogy az előadott folyamat nem megy végbe teljesen, egészen, normálisan. A fönnebbi leírás a lelki életnek normális folyamának leírása, a mely azonban meg lehet zavarva. Egy begyakorlott mozgás oly gyorsan és könnyen folyhatik le, hogy nem kerül verseny alá a többi mozgáskezdetekkel és az alapéletmozgás ellenőrzése alá. Az összes ismeretek részbeni hasonlósága folytán összezavarás, a kellő megkülönböztetés hiánya állhat be. Leginkább ott lesz ez eset, a hol az alapéletmozgás gyöngesége, a folyton fejlődő erőmennyiség csekély volta miatt (például fáradtság esetén, elalvás előtt, kellő táplálkozás

hiánya vagy az idegállomány egy részének elfajulása folytán) nem lesz elég erő rendelkezésre, hogy az összes különböző mozgáskezdetek a kellő erővel támadjanak és így egymással versenyezzenek. Ekkor az egész gondolkodás és cselekvés elmosódott lesz. Ellenben az összes egymással versenyző mozgások, ismeretek, hasonlóságok, különbségek élénk, erős fellépése esetén élénk, tehetséges, lángeszű gondolkodás támad.

6. A pszichofiziológia, a (lelki élet) alapíténye (állandója) nem egy mozdulatlan idegállomány, a mely csak benyomások, változások folytán jön mozgásba, hanem egy (az életföltételek: meleg, levegő, vonzódás folytán) folytonos mozgásba levő idegállomány, mely minden pillanatban több erőt termel, mint amennyi a pusztán vegetatív mozgásokra abban a pillanatban szükséges. Már ezen folyton fejlődő erőfölösleg folytán, egyéb változások nélkül, is jön létre extravegetatív vagyis lelki élet, az extravegetatív szervek, a tagok mozgatása (u. n. spontán mozgások, a kisded rugdalózkodása stb.), unalom, idegállománybeli változás, vagyis eszmélet. Egyéb, zavaró változások esetén ezen erő fölösleg arra fordíttatik, hogy ezen akadályozás után is és a zavaró akadályoktól elsikolva a szervezet a legakadálytalanabb vegetatív mozgásnak megfelelőleg újra beállítsassék.

7. Nálunk a mai pszichofiziológia főképviseelőjének Wundt-ot tekintik. Élénk érdeklődést találtam azon kérdés iránt, hogyan viszonylik a fent előadott elmélet Wundt tanaihoz. Feleletem erre a kérdésre a következő: Wundt mindazon hatásokat, a melyeket én a központi idegállomány állandó bomlási és összetevődési mozgásának tulajdonítok, egy speciálisan lokalizált folyamatnak tulajdonítja, a melyet «apperceptio»-nak nevez. Azonban, nem szólva arról, hogy ennek lényegét lélektanilag kielégítően meghatározni nem tudja, annak anyagi, fiziológikus, mozgásbeli természetét tisztába semmiképen nem hozta. Ez a pszichofiziológusok legnagyobb részének, közöttük az összes tulajdonképi fiziológusoknak is a nézete ezen «apperceptio»-ról, melyről ép azért tudni sem akarnak. Így például Ziehen, a ki e tan ürességét átlátván, a régi, még kevésbé kielégítő lélektanál és pszichofiziológiánál marad, a minek következtében (különösen orvosoktól sokat olvasóit) rövid pszichofiziológiai vezérfonala teljesen hamis és felületes, sokkal kezdetlegesebb a Wundténál, a melyet elvet. Mert ez legalább meg nem oldott problémák létezését és az egy közös folyamat vagy erő általi magyarázat szükségességét állapítja meg, és e tekintetben érdeme nagy.

Pikler Gyula.

A DOGMATIKUS BÜNTETŐJOG VITÁJÁHOZ.

—Reflexiók *dr. Fayer László* büntetőjogi kézikönyvének sociologiai szempontjaihoz. —

A büntetés eszméje, mely napjainkban oly sok hitetlen tagadóra talált, az igazságosságáról, természetességéről és hasznosságáról alakult meggyőződéssel együtt erősen beleette magát nemzedékek leikébe. Bonyolult szervezetek működnek valósítására s ezeknek minden változása és actusa iránt a legkisebb részletekig érdeklődik a köztudat. Folyton tökéletesbülő szervezete, melylyel mint működő vagy érdekelt mind több egyén jó kapcsolatba, e meggyőződéssel társultan nagyon alkalmas, hogy elfogulttá tegyen létjoga érdekében. Másrészt viszont az emberi intézmények nagyszabású változása, anyagi és szellemi fejlődésünk kétségtelen nagyléptű haladása daczára is az állam büntető hatalmával propagált erkölcsi eszmék térhódítása vajmi csekély. A statisztika mutatta javulás, mely egyébként is változásaiban sok más társadalmi körülmény változásával hozható okozati összefüggésbe, nem felel meg a reáfordított munka mértékének. S ha ehhez hozzátvetjük a szakemberek mind általánosabbá váló meggyőződését, hogy a csekély eredmény okát nem lehet a kiszabott malum elégtelenségében keresnünk, sőt hogy a büntetési tételek enyhítése felé kell a haladást irányítani — nem túlhajtott humanizmusból, de a sikeresebb működés érdekében, — úgy igazán közelfekvő a gondolat, a kétség, hogy talán ez az egész apparatus, bonyolult működésével elhibázott valami, helytelen irányban keresett gyógyszere egy régi társadalmi bajnak és nem csoda, ha a vizsgálódók agyában az eredménytelenség eszméjével a czélszerűtlenségnek, sőt igazságtalanságnak eszméi is kapcsolódnak. Így kezd a kérdés nemcsak a tudománynak, de lelkünk nyugalmanak kérdése is lenni. És ebben a stádiumban nagyon nehéz már pártatlanul, előítéletek nélkül fűzni a gondolatok lánczát. Innen van, hogy vád- és védbeszédeket tartunk bőven s küzdünk a meglevő intézmény vagy nyilvánuló kétség mellett avagy ellen. Pedig az igazságot elfogulatlanul lehet csak eredménynyel keresni s ép a lélek nyu-

galma érdekében itt kell leginkább kettévágni azokat a szálakat, melyek a kérdést bármirészből egyénivé is teszik.

Jelen fejtegetésnek nem a kérdés kimerítő kihüvelykezése a célja. Csak a vizsgálódás irányára, methodikájára szeretnék velük némi szilárdabb alapot teremteni s kiragadni a szempontok közül egyet-kettőt, a melyek, jórészt még maguk is forrásban, fejlődésben, végleges kialakulásukban a mi kérdésünket is más világításba helyezik. Azt szeretném kidomborítani, hogy ez a kérdés a tudománynak legbonyolultabb kérdése, kizárólagosan tudományos kérdés; eddig meg nem oldott s ma még meg sem oldható. Hogy más tudományágak izgatón nehéz kérdéseire kell feleletet kapnunk, biztosat, tudományosat, pozitívat, hogy megfelelhessünk a magunk kérdésére.

Az első láncszem, a hol a vizsgálódás fonalát felvennem a kérdés, vájjon valamely társadalmi alakulat, szervezet vagy szerv *puszta léte* mennyiben bizonyít szükségessége és helyessége mellett. A sociológiának, mint az összes társadalmi jelenségköröket átfogó tudománynak tudnia kell feleletet adni arra, hogy egy intézményesült eszme századokra terjedő fejlődéssel, ehet-e alapjaiban téves, létében felesleges, hatásaiban káros. Ez az első kérdés. Mert ha erre a kérdésre tagadólagos feleletet kapunk, ha az organikus lét törvényeiből azt a következtetést kell levonnunk, hogy minden lét saját szükségességének, helyességének és igazságának legerősebb garantiája, úgy kár minden további szóért, mely az eszmének alapjain rág, úgy az apró panaceák javára dőlt már a jövő fejlődés útja. És honnan merítünk erre feleletet? A szervek kialakulásának biológiai törvényeiből. A folyamatot megjelenítenem terjedelmes volna. Értjük be az eredmény nyel. Az állati idegélet kezdeteit búvárlók — Ehrenberg, Agassiz, Haeckel, Hertwig, Eimer, Schneider, Kleinenberg, Samassa, — adataiból világosan domborodik ki a törvényszerűség, hogy egy több sejtből összealkotott alsórendű állati test felületét bárhol ért inger az állat belsejében mindig és pedig azon az utón rezeg tovább, a melyen *a legkisebb ellenállást kell leküzdenie*. A mi is egyszerű physikai törvényen alapul. Az is élettani alaptörvény, hogy ezen rezgések és mozgások vezetése, közvetítése mint életfunctio a szervezet átalakításának kényszerű tényezője, más szóval, hogy bizonyos szervezetek anatómiai elkülönülése ezen physikai kényszerűséggel végzett functiók következménye. A miből reánk kettő jelentős. Először, hogy a szervek kiképződésére, annak módjára és irányára az illető szervezet esetleges

helyzete, külső körülmények esetlegessége döntő és elhatározó. Azaz nem attól függ a rezgés továbbvezetése, iránya és így a szerv képződése és elhelyezkedése, vajjon az az illető állati testre nézve egyéni léte, fejlődése és propagatója szempontjából mennyiben előnyös. Az esetleges külső körülmények folytán physikai szükségképiséggel kifejlődött szervezet az illető kezdetleges lényre kártékony, sőt halálos is lehet. Aminthogy a fajták sokfélesége, a naturális selectio és a fajok evolúciója is ezzel van összeköttetésben. A második tény, melyet a biológia ezen tételeiből fixírozunk szükséges, hogy az a *viszonylag legkisebb ellenállás*, mely itt elhatározó jelentőségű a szervek elkülönülésének módjára és irányára, szintén nem nyújt semmi garantiát a tekintetben, vajjon az illető szervezetre nem volna-e előnyösebb, ha nagyobb ellenállással küzdenének a bennök rezgő ingerek s így más irányban vájnák ki útját valamely életfunkciónak. Ehhez járul, hogy már a rezgésátvitel ezen kezdetleges szakában is a valamely szükség nyomása alatt keletkezett rezgés, nem jelentkezhetik elszigetelten, hanem vele — az alaprezgéssel — kapcsolatosan más rezgések és módosulások is támadnak, mint az alaprezgésnek szükségképi járulécai, a melyek mindanyiszor fellépnek, a hányszor az alaprezgés végbemegy s a melyeknek épen ezért csak úgy mint az alaprezgésnek idő folytával szervezeti változás felel meg. Minden szervezet ezer meg ezer szükség kiválasztotta megszámlálhatatlan mozgás kölcsönhatásának eredménye. Sejteknek végtelen változatosságú eltolódása és torlódása keletkezik a mozgást kiválasztó behatások nyomán, a melyek egyensúlyt keresve, ütközve s ismét ellenhatásokat kifejtve folynak be módosítólag a szervezetre. Mindez a maga kialakulásában és lefolyásában kényszerű, szükségképi. Eredményében is az. De e törvényszerűséggel a biztosság tekintetében egyenlő erejű a tény, hogy e törvényszerűségek a szervezet létfeltételei ellen is hatnak, azt kárára is módosíthatják, az egyensúly, a kiegyenlítés csak ex post következik be. Azaz a biológia azt tanítja, hogy apró részletekig kiépült intézmények hosszú múltja az illető intézmények helyességének, czélszerűségének és igazságának garantiáját még nem képezi. Erre a bizonyítékokat még másunnan kell méríteni.

A ki a fenti szempontok szerint a büntetés eszméjének sociologus történetét megírná, csodás azonosságokban frappáns bizonyítékait szolgáltatathatná az egységes törvényszerűségnek. Én ezzel most fárasztani nem akarok. De a büntetés eszméjének

forrásához el kell vándorolnunk, ha azon alapszemponthoz érteni akarjuk, a melyek büntetési rendszerünkben ma is érvényesülnek. Mi indítja az embert a büntetésre? A társaságon kívül álló ember szükségérzettel bír és módokat ismer azok megszüntetésére. Az öntudat fejlődésének fokozata szerint változók ezek a módok és a képesség is azon akadályok elhárítására, melyek a szükség kielégítésének esetről-esetre útjában állnak. Ha már most állapotokon, fejletlen népek tagjain, gyermekeken és önmagunkon folytatott észlelések alapján megjeleníteni iparkodunk azt a lélekállapotot, mely egy ilyen, ha nem is emberi akaratból származó akadály elhárítását kíséri, úgy kétségtelen, hogy a test emótiójával a lélek emótiója mindig párhuzamos. Sikertelen mászási, ugrási kísérletek nem csak fáradtságot, de tehetetlen dühkitöréseket is eredményeznek; a nehezen elfogott zsákmányra fokozott dühvel veti magát a ragadozó. Az erőfogyasztásnak izmok és idegek kimerítő mérve, kellemetlen érzeteket rögzít és ez a visszahatás rezeg tovább a fokozott kegyetlenségben, a tehetetlen rombolásban és egyéb kitörésekben. Ehhez járul, hogy a lefolytatott küzdések és az ezekkel kapcsolatos kimerültség érzetei megmaradnak az emlékezetben és eszmetársulás útján mindig hatnak minden oly gondolatfolyamatban, melynek szála azon szükséglet keltette képzeteken átfut, a melyeknek folyományát e küzdés és járuléka képezték. És ez az, a mi az állatot és embert a már megszerzett zsákmány birtokához fűzi. A zsákmány minden veszélyeztetése esetén felélednek lelkében azok a képzetek, melyek küzdésének fáradalmait és veszélyeit, utána való kimerültségét, sebeit etc. meg rögzítették, s a mikor zsákmányának védelmére kel, már nem tisztán a védelemben kifejtett küzdés pszichikai correlativuma indítja kitörésekre a háborgató ellen, hanem a zsákmányhoz való kapcsolatot képező küzdések fájó emlékei is.

A modern büntetési rendszer fényes apparátusa, bármily csekélynek lássék, e psychophysikai tényeken épült. Tulajdonképp nem egyéb, mint az itt vázolt érdekek és érzések intézményesülése. A modern embert minden jogozatához csak úgy, mint a legvadabb ragadozót minden zsákmányához nem szívesen ismételt, sőt legtöbbször nem is ismételhető küzdések emléke és a hiány gondolatával kapcsolatban a hiány elszenvetésének kellemetlen érzései csatolják. És a modern embert csak úgy, mint a kezdetlegest e momentumok két irányban működtetik: egyrészt a jogozatok, zsákmány védelmére, másrészt a fent ele-

mezett lelki emóciók kitöltésére. És a modern ember, ha panaszával a bírósághoz megy, ez a két cél uralja őt: bosszút állni a támadón és visszaszerezni az elveszettet. Még a kölcsönhatás is meg van a kettő között, a mint hogy mintkettő azonos fizikai érzések pszichikai lerakódása. Ha bosszúját kielégíthette a megtámadott, úgy könnyebben elviseli az érdeksérelmet és megfordítva, ha célját ér, bosszúja megenyhül. Általán a veszteség érzékenysége erősen befolyásolja a bosszú erejét és tartósságát. S a mi legjellemzőbb, a bosszúnak bármily célszerűtlen kitörései a mily mértékben a megrázott psychikum csendesülésére vezetnek, oly mértékben a jogrend helyre nem állásának gondolatával is kibékítenék. Mert kimerült benne lelkünk közös forrásból fakadó rezgése. Ez magyarázza hogy súlyos bűncselekménykor a közvélemény felzúdul, de a felzúdulásban, kifakadásokban, népgyűlésekben stb. a ható energia kirezgi magát, a hiány úgy a hogy pótolva lett s a súlyos büntetésre sajnálat kíséri a bűncselekmény tettesét.

Ezen — úgy hiszem — kétségtelen tények, felvetett kérdésünk tekintetében bizonyos megállapításokra alkalmasak.

Az első az, hogy a büntetésre vivő lelkiállapotnak semilyen társaslét előfeltételét nem képezi. Alaptermészete szerint ugyanaz ember és állatnál egyaránt, társas és elszigetelt állapotban, sőt élő és nem élő akadályokkal szemben is. Ehhez kapcsolódik most már, hogy a büntetés semmiféle célszerűségi gondolon nem épül. Ha a »büntetés« szó az életküzdelem keltette lelkiállapotok fentebb vázolt nyilvánulásaira egyáltalán alkalmazható, úgy fogalma addig a fokig, a meddig cél egyáltalán bele interpretálható t. i. a védelemre szükséges erő kifejtéséig, semmi esetre nem talál, azontúl pedig tőle a mai értelemben vett célszerűség mindenestre idegen. Megsemmisítés, izolálás, elrettentés, megjavítás, erkölcsök fejlődése az intézményesülés különböző fokozatain, mint eredmények különböző mértékben jelentkezhetnek, de ép oly kevéssé szerepeltek az Ősember motívumai között, mint a hogy ma sem vezeti a büntető-bíróhoz a károslultat az a gondolat, hogy a társadalmi erkölcsök evolutiójához nyújtson segédkezet. Ha az állam büntető hatalmát különböző korokban más és más ily célszerűségi szempontból irányítja is, úgy ez egyrészt csak helytelen irányban való magyarázatkeresés egyszerű lelkiállapotokban okukat bírő nyilvánulások számára, másrészt meg e nyilvánulásoknak a társadalmi lét bizonyos érdekeivel való combinatiója. A köz, mint kölcsönhatásban

álló egyeseknek szerves kapcsolata, önálló alanyiségában, külön köztudatában a tag sérelmét a maga sérelmévé avatja s így saját jogozatának védelmében azonos lelkiállapotokból fakadó azonos functiókat produkál. Tehát véd is, boszul is a köz. A köznek minden tagját ugyanis a magánvédelem és magánboszú actusai zavaróan érintik, a többiekre nézve veszélynek egyébként ki nem tett zsákmányuk, jogozataik zavartalan élvezete csak ép oly lehetlenné válik, mint ha ők maguk volnának a megtámadottak; az ekkép zavartakban hasonló lelkiállapotok keletkeznek, melyek hasonló cselekedetekre visznek s így az összesség nagyobb ereje véd és boszul, gyorsabban, gyökeresebben és biztosabban. Ez által a sértett bizonyos védelmi és boszuló functioi, mint a többiekre életszükségleteik élvezetében a támadókénál nem kevésbé sérelmesek a köz védelemben és boszuban absorbeálatnak, illetve hosszas selectio, a nem alkalmazkodóknak a köz útján való kiirtatása folytán, oda módosulnak, hogy az azonos emotiók most más cselekedeteket választanak ki: a köznek védelemre és boszúra felhívását. A mily mértékben a magánvédelem és magánboszú esetei ritkulnak — részben a támadások természetszerű ritkulása, részben a módosult funkciókiválasztás folytán — azon mértékben halványodik, csökken a közt alkotó egyesekben a békebiztosító mozgásokat kiválasztó lelkiállapot, — a közvetlenül nem érintett csak nagy, sensatiós bűneseteknél háborog. A mi inveterált képzeteiből működni meg nem szűnik, mert folyton táplálja a szükségletek kielégítésének biztosítására irányuló vágy, az a magánboszúval járó izgalmak elkerülésének gondolata. Ez visz a munkamegosztásnak mindenütt érvényesülő fonálán a külön védő és boszuló szervezetek megalkotására, a mely mikor ekkép a léte alapját képező érzésektől teljesen függetlenül, mert a teljesített functiók nem végzőik lelki állapotának folyamányai már, hanem tisztán vállalt munkateljesítések — magyarázatért és indoklásért is, a mint módosulásában vezéreszmékért is a szükséglet kielégítésnek a társadalmi létben többé kevésbé bevált biztosítékaihoz, megsemmisítés, elrettentés, javítás stb. fordul és szorul. Mégis mint esetleges berendezések esetleges fejleményei e czélszerűségi momentumok nagyon másodlagos természetűek. Ezeknek igazságán a büntetőjog nagy vitája el nem dőlhet. A büntetés tényének physikai és psychikai alapelemeit kell kihüvelyezni, hogy az alapkérdésekre feleletet mondhassunk.

Mint láttuk az ősemlerben a *büntetést* megelőző lelki

folyamatban két elemet sikerült kihüvelykeznünk: a védelem szükségének érzéseit, mint a melyek a cselekvésre determinálták és az indulatot, melyek mint a meglévő és a támadást kísérő képzeteknek kellemetlen érzésárnyalatai a cselekvés gyorsaságát, erejét és intenzitását fokozzák. Ha a védelem gondolatát ez érzésárnyalatoktól függetlenül szemléljük, úgy elégtelensége azonnal szembetűnő. A létező állapot visszaállítása, illetve fenntartása, a támadó távoltartása legfeljebb a meglévő javak élvezetének biztosítására elég csak, de nem biztosítja a zavartalanságot ez élvezetben és újabbak szerzésében. De az indulattól fokozott gyorsaság és erő, a mely így fokozottabb kifejtésekre, a védelem szükségén túlhaladó bántásokra képesít, nagy intenzitással kényszerít reá e kitörések okozta sebekben és fájdalmakban küzdésben és kimerülésben a támadóra olyan motívumokat, melyek az ő elhatározását a jövő támadástól eltérítik. A harag tehát, mely a védelmet kíséri s a mely a büntetés jellegű túlerő szülőoka, a mily mérvben természetes, annyira fontos és így a védelmi szükségérzetekkel egyenrangú jelentőségű a létfeltetelek zavartalan biztosításában. Sőt még fontosabb nála. Mert nélküle a védekező ereje s így biztonsága kisebb, megtámadtatása gyakoribb volna, A támadót a kísérlet sikertelensége egyedül nem képes eltéríteni, de igenis kárvallásának fájó emlékei.

Az eszmetársulás folyamatát gyorsító indulatok azonban létüket nem célszerűségek felismerésének köszönik. Általában célszerűek, mint a reflexé erősült mozgások mindegyike, de az is elmondható róla e kezdetleges korban, hogy sokszor annál hasznosabb, minél gyorsabb, minél intenzívebb, tehát minél reflexszerűbb, azaz minél kevesebb köze van az öntudathoz. Másrészt az is áll, hogy a mozgásnak ezen felette gyors kiválasztása sok veszélyt is rejt magában. Az ellenfél erejének nem elég mérlegelése, a helyzet a környezet áttekintésének hiánya stb. mindannyian létében fenyegetik az egyént és lehetetlenné teszik a megtámadott jog védelmének sikerültét.

Abból a vázlatból, mely a büntetés alapelemeit illetőleg itt papírra vetődött, úgy rémlik nekem, mintha kínálnának néhány hely, a hol a mélyebb tanulásért érdemes volna tovább ásni. Már eddig nem egy analógiára csábít. Az is tény, hogy jogművek keletkezésének, bizottságok munkálkodásának, képviselők fontoskodó módosításainak, politikai situációkból fakadó alkudo-

zásoknak ismerete nagyon kevésbé mélyíti itt a mi ítéletünket. A dolgok lényegének belátására, eszmék fejlődésének, viszonyok kölcsönhatásának, az erkölcsi élet irányának ismeretére van szükség. Ma még *contourjaikban* is alig látszanak társas létünk összeszövődésének igazi alapelemei. Lehetetlen nem érezni, hogy ha nem azt kérдем, mi *ma* a bűn, úgy senki sem mondhatja meg mi az. Ha nem úgy kérdik, mi *ma* az erkölcs, lehetetlen megmondani erkölcsös-e valami vagy sem. És nem lehet megmondani mindaddig, a míg ez a társadalmi szervezet, a mely csak úgy, mint a Medusák idegrendszere, a viszonylag legkisebb ellenállás törvénye szerint alakult ki és alakul tovább ma is, nem fekszik előttünk tisztán, világosan, elemeiben s elemeinek fejlődésében. Míg nem fekszik előttünk az emberi élet nyilvánulásainak minden terén: felekezeti ámításokban, tudományos botlásokban, tudományoszínlelő ferdítésekben, háborúk tömeggyilkosságaiban, gazdasági existentiátiprásokban csak úgy, mint az emberi tudás és művészi lélek minden alkotásában. A míg nem jön el a büntetés eszméjének s idők folyásában reá és intézményesülésére befolyást gyakorló minden társadalmi vagy természeti viszony, szervezetnek, eszmének — a maga sociologus történetírója. Csak az ilyen történet tanúságaira lehetne építeni, csak ezek alapján lehetne megmondani, mennyiben igaz a mai viszonyokkal szemben, a mi más viszonyok közt valósult igazság is lehetett. Ragadjunk ki egy kérdést csak. Lehetetlen nem látni, hogy bűnnek és büntetésnek másnak kell lenni, ha a gazdaság? berendezkedés az individualismus alapjairól a socialismus alapjaira fordul. Elöttem világosan látszik, hogy ez a bűnök ma ismert külső képének és lélektanának revolútióját is szükségképen jelentené. Az individualismus és socialismus kérdése pedig tisztán tudományos kérdés, a mely eldöntetlen maradhat, habár sorsa egy csatában bizonyos időre jobbra vagy balra már el is dőlt. Igazságának kérdésében pedig egy csomó praeiudicialis kérdés a döntő, melynek Ariadne fonala után csak most kezd kutatni egy csomó philosoph és közgazdász elme. És a melyek a különböző tudományágak egész csomó alapkérdésére vezetnek vissza. S ugyanígy vagyunk egy csomó más kérdéssel is. Hisz még azok is, a kik talán túlságosan találják, hogy ily széles alapok ismeretét tartjuk szükségesnek, hogy a büntetőjog vitájában állást foglalhassunk, kénytelenek beismerni, hogy a biológia és psychologia forrongó kérdései nagyon befolyásolják az ő köreiket.

Igazságot tartalmaz a Weissmann-theoria vagy sem, vagyis átörökíthetők-e a szerzett tulajdonságok vagy sem? micsoda törvényeken alapul a lelki élet? hogyan fejlődik, hogyan degenerálódik az agy? van-e akarat vagy nincs? mi a hangulat, a szenvedély, a vágy, az erély? ezeknek a kérdéseknek s a lelki élet ezer meg ezer nagy és kis problémájának stricte tudományos megoldása nélkül még felszínes feleletet sem lehet adni a büntetőjog nagy vitakérdésében. Mert ezeken dől el a beszámíthatóság kérdése és ezeken dől el a büntetés eredményének kérdése. És ezeknek a kérdéseknek legapróbb részletekig tudományos ismerete nélkül állást foglalni nagyon nagy könnyelműség. Mert még a fejlődés irányát sem lehet sejdíteni. Hacsak prophétai szemmel nem! Felállított teoriákban *) az igazságnak magva lehet, felállítóikban a jövőbelátás genieje, de rendszereikben nincs a lépésről-lépésre meggyőző igazság ereje. És csak természetes ezért a bizalmatlanság negatiója. Mert bármely szervnek amputatiója a szervbe vezető véredények alapos lekötése nélkül halálos lehet. A büntető szervezet amputációja szintén nem kis veszélyt rejtene magában a bűn forrásainak teljes uralása nélkül.

S a mikor így kérdés torlódik kérdésre s még azok sorrendje sem mutatkozik tisztán, sajátos, hogyan uralhatja egy kérdés oly erősen az irodalom köreit, mint a szabad akarat vagy ha úgy tetszik az akaratnak, mint külön lelki tényezőnek kérdése. Az eddigiekből kiténik, hogy meggyőződésem szerint a büntetőjog vitája sok más kérdésen dől el előbb, a míg az akarat vitájába ütközik. S ha külön foglalkozom vele mégis, úgy ez csak azért van, mert a sok külső körülményen kívül reávisz egy látszólagos ellentétnek kiélesedése, melyben a deterministikus felfogás és a dogmatikus büntetőjog jövőjében való hit erős és nézetem szerint felesleges küzdelmeket vívnak.

Ennek dokumentálására tételezzük fel tehát a mit tagadunk; mondjuk, hogy van akarat. Akarat, a mely meghatározza az agy képzeleteinek erejét, cselekvési energiáját. Akarat, a mely bármily szűk téren, de mentes a psychika törvényeinek uralmától. Rendezője a motívumok küzdelmének és befolyásolója azok eredő-

*) Az egyes irányok és képviselőikre, álláspontjaik behatóbb kritikájára egy újabb cikkben fogok visszatérni. Addig is utalok e részben dr. Balogh Jenő kitűnő összeállítására, mely jelen szemle múlt évi októberi számában van lenyomtatva — II. kötet 245. s köv. old. — s a mely az egyes iskolák főbb tantételeinek megvilágítását is adja.

jenek. És mert mindebben szabad, meg nem kötött — ergo felelős is.

Kétségtelen, hogy a büntető codex, bár a repressiv intézkedések foglalata, praeventiv czélokát is elsődüleg hivatott szolgálni. Az állam a maga minimális erkölcsét nemcsak úgy védi büntető sanctióval, hogy a sértőre lesújt, hanem minden rendelkezésében akadályt is akar gördíteni a sértés elkövetése elé. Az állam nem csak azt mondja, mert sértettél lesújtok, hanem azt is, ne sérts, mert lesújtok.

Az állam tehát egy hathatós motívumot akar szolgáltatni a büntetéssel való fenyegetésben a küzdő embernek, hogy a jog határai közt maradjon. Segítségére jó annak, a ki magában nem elég erős. De az indeterminista tan szerint ennek a segítségnek jelentőséget alig tulajdoníthatni. A korlátlanul döntő akarat nullificálja azt. A korlátlanul döntő akarat, a mely nem engedett tíz belső motívumnak, megteheti, hogy ne engedjen ennek a külsőnek se. Nem azért, mert az elkövetésre hajtó esetleg egy motívum még mindig saját súlyánál, saját cselekvési energiájánál fogva erősebb volna az állami segítséggel erősödött tíz visszatartó motívumnál, hanem egyszerűen az akarat szabadságánál fogva.

És ezzel az indeterminista büntetőjogász kikerüli ugyan e helyütt a sociologiai törvény zátonyát, de a praeventio terén minden alapja megszűnik.

Mert ha a codex fenyegetése önmagában súlylyal bíró, természeti kényszerűséggel ható motívuma a mi elhatározásainknak, akkor ennek a fenyegetésnek, mint praeventiv eszköznek mérvét meg lehet határozni, valamely időben, valamely nép átlagos erkölcsi és értelmi fejlettsége szerint. Meg lehet határozni minden egyes cselekményre külön-külön a cselekmény belső természete és gyakorisága szerint. Lehet fokozni és lehet csökkenteni a szükség szerint. Lehet pedig tenni mindezt abban a biztos tudatban, hogy minden intézkedésünk önmagában bírja értékét, minden tételünk szükségképen eleme lesz minden egyes akaratképződési folyamatának, eszköze az erkölcsök evolutiójának.

De ha a fenyegető tétel önmagában súlylyal nem bíró, csak esetlegesen ható, az egyén akaratától limitált értékű valami, úgy annak szükséges mérve és foka nem mérhető valamely társadalom concret evolutionalis fokához, nem idomítható az egyes cselekményekhez, nem fokozható és nem csökkenthető

concrét ismérvek szerint. Hatását az egyénre és így az erkölcs evolútiójára nullificálja, minimalisra csökkentheti az akarat.

És nem állunk jobban indeterminista felfogás mellett a repressio eredményeivel sem.

Ha a büntetés, melyet a concrét eset minden sajátosságának mérlegelésével a bíró kiszab, önmagában súlylyal bíró, természeti kényszerűséggel ható tényezőjévé tud lenni az elitelt jövő tudati processusainak, ha a büntetés a maga elemeivel és szükséghez képest alkalmazott fokozataival napról-napra, lépésről-lépésre transformálni képes a sújtott egyénnek lelki tartalmát, ha képes arra, hogy a büntetésben rejlő megalázás és szenvedésnek az agyra szükségképen ható voltánál fogva képzeteket teremtsen, a melyek intenzitásukkal sikeres ellenállást fejthetnének ki a bűnre hajtó motívumok erejével szemben, melyet mind e malumokkal való fenyegetés legyőzni még nem tudott, — a minthogy a determinista felfogás mellett a büntetés minderre képes, — úgy a siker kilátásával kezelhetjük az állam büntetőjogi hatalmát. Úgy a büntetett egyén megmentett egyénné lehet, az állami repressio pedig a humanismus eszköze.

De ha a kiszabott büntetés önmagában súlylyal nem bíró csak esetlegesen ható, az egyén akaratától limitált értékű valami, úgy annak a büntetésnek semmiféle hatása nem szükségképi csak esetleges. Indeterminista felfogás szerint a souverain akarat megkötheti magát: én pedig magam legyőzni nem engedem. Az állam büntető hatalmának esetlegesen nem lenne semmi eredménye, ha a bűnös akarat mindent paralisálna. Nem azért, mert a szenvedett malum nem volna elég erős arra, hogy súlyával a lelki világnak államilag követelt transformatióját eszközölje, hanem egyszerűen az akarat szabadságánál fogva.

És ugyan mivé lesz az individualisatio végtelen fontoságú elve az ilyen indeterminista felfogás mellett? Szemfényvesztéssé lészen.

Ha determinista alapon állok, úgy az előttem valamely concrét büntetendő cselekményben megnyilvánuló lelki világ mint adott medium fekszik előttem, melyet a büntetőtörvényben nyert eszközöknek a concrét psychicum minőségéhez mért alkalmazása mellett a transformálás szükséges processusa útján, bár fájdalmak útján a megkívánt társadalmi erkölcs magasságáig lehet emelni. De ha úgy fogom fel a dolgot, hogy a véghezvitt bűnös cselekmény egészben vagy részben nem a cselekedetekben feltároló lelki világnak, képzeteknek, motívumoknak

hanem egy ezektől különálló, minden tényezőtől független akarathoz eredménye, úgy el van zárva előlem az individualisatio lehetősége. Az akarat indeterminált minden elemében, tehát indeterminált ellenálló erejében is. Itt a büntetés kiszabásánál még nem tudhatom, hogy milyen erő lesz képes sújtani, formálni ezt az akaratot. A mi következményében eo ipse oda vezet, a mi ellen legerősebben épen az indeterministák tiltakoznak, a büntetésnek bizonytalan időre való kiszabására, megállapítására a végrehajtó hatóság által.

És végül, ha a cselekményben megnyilatkozó lelki világ megszűnik az individualisáló repressió anyaga és támpontja lenni, úgy minden zsinórmérték nélkül szűkölködünk a büntetési tételek kiszabásánál, az általános fenyegetés szempontjából.

Ne feledjük, hogy mikor a bíró büntet, nem csak a konkrét eset fekszik az ő szemei előtt. Ő a konkrét büntetéssel mindazokat sújtja, kik az ítékezés idejében azonos bűnben vagy bűnre készülöben vannak. A mint a büntetési tételek magasságának megállapítása valamely codexben a büntettek statisztikájának számai alapján is történik, úgy az egyes esetben a maximum és minimum között való ingadozásra is befolyanak a statistika számai. Hogy mindezen, bár sajnos, különösen az ítékezésnél nem eléggé figyelembe vett momentumok semmi jelentőséggel nem bírhatnak, a mint az akarat létét feltételezzük, azt bizonyítani alig szükséges. Ha van akarat, úgy a törvényhozás és bíraskodás hiába küzdenek a statistikai törvény ellen, de küzdeniök felesleges is, mert annak nincs semmi jelentősége, — minthogy ily felfogás mellett helyesen és következetesen a statistikai törvény az egyéni akaratok önkényes és így esetleges irányulásainak tükröképe.

Szinte feleslegesnek látszik büntető jogunknak mai szelleme és intézményei mellett mindezen igazságoknak megállapítása. A mi indokolttá teszi, egyedül azon körülmény, hogy az igazságok és a természeti törvények ugyan korábban érvényesülnek sokkal, mint felismertettek, de ha felismertettek tervszerűbben és egyöntetűbben, hatályosabban és egyetemesebben hasznosíthatók. Büntetési tételeink megállapítása és a dogmaticus büntetőjog vitája ezen megállapítások helyessége tekintetében, a konkrét büntetés individualisáló megszabása és az azokra befolyást gyakorló tényeknek alapos mérlegelése, a progressiv büntetőrendszer, a halálbüntetés körüli vita, a visszaesés és elévülés intézménye, mind-mind bizonyítékai annak, hogy büntető törvé-

nyünk az embert mint alakítható, nevelhető, fejleszhető anyagot kezeli.

Mindezekből tehát nemcsak az következik, hogy büntető rendszerünk determinista alapon áll, hanem az is, hogy determinista felfogás és a dogmatikus büntetőjog igen jól megférnek egymással. Sőt egymást egyenesen involválják. Nem a biblikus elv szerint, hogy a bűnös bűnhődik, mert a rosszat választotta, hanem azzal az indokolással, hogy az állam befelé irányuló souverénitásával tagjainak minimális erkölcsét megszabja, ezt mindenki megszerezni tartozik s a ki e kötelességét elmulasztotta, annál a büntető repressio pótolja a mulasztottakat. Hogy azonban ez nem végleges és megnyugtató megoldás, az nyilvánvaló. Hogy igaz erkölcs-e, a mit az állam így propagál, nem fojt-e el sokszor magasabb fejlettségű erkölcsöt büntető sanctióval, meg van-e az összhang a követelt és államilag követett erkölcs között és egyáltalán helyes felismerésen épült-e a különösen védett erkölcsi elvek kiválasztása s nem maradnak-e fontosabbak védtelenül s így nagyobbára gyakorlatlanul? mindezek a sociologia nehéz és sok mindennel complicált, sok mindenre visszavezető kérdései. Hogy a statistikai törvény ellen, az idegrendszer degenerációja ellen s az erkölcsök propagálására nincsenek-e hathatósabb módok, arra sem bírunk még feleletet. Csak valószínű még, hogy igen. És ennél a valószínűségnél is erősebb — bizonyosságnak is lehetne mondani — hogy míg mind erre a sok kérdésre igaz, positiv és biztos feleletet kapunk, addig a fejlődés irányát, mint eddig, a viszonylag legkisebb ellenállás Medusa-törvénye szabja meg a jövőben is. És ebben van valami megnyugtató. A legkisebb ellenállás útja a legkisebb rázkódással jár. S míg nem a tudás biztossága mutatja az utat, minden változás közül az a legelőnyösebb, melynek legkisebb a rázkódtatása. Így várjuk be a nagy reformatiót, a mely a positiv tudás jegyében fog végbemenni.

Ezek után, bárha mindezen gondolatmenetnek megindítója egyetemünk nagytudományú professzorának, dr. Fayer Lászlónak fejtegetései voltak és nekem köteles feladatomból, hogy az ő sok dicséretet aratott könyvéről*) egészében mondjak bírálatot, mégis röviden végezhetek. Fayert, a büntetőjog nagy

*) Fayer L. A magyar büntetőjog kézikönyve. Második kiadás. Budapest. Franklin Társulat.

dogmaticusát, a büntető politikai szempontok szerencséskezű kihüvelyezőjét külön bemutatni felesleges. A magyar büntetőjoggal sokkal jobban összeforrott az ő neve. A mi e lap olvasóit s a tudós professzort magát is legjobban érdekli, az az ő sociologiai fejtegetéseinek tüzetes megvitatása. Ennek véltem megfelelni az előzőkben. Összefoglalásul álljon kifejezetten, hogy a védelem, melyet a dogmaticus büntetőjog mellett Fayer irt, nemcsak a mi igazán szegény irodalmunkban tenne számot. Az út, melyen oda eljutott, a hol van, többnyire a deductio útja. De minden sora olyan tárgyszeretéből, világosan látó észből és fényes tollból folyik, hogy polemikus munkája erős sánczot von köréje. Én az ő munkájának megismerését kivonatnyújtással megkönnyíteni feladatomból nem ismerem. Egyetlen számottevő szó a mi irodalmunkban, a ki tehát nálunk ezzel a kérdéssel foglalkozik, kell hogy vele kezdje. S ha magam nem vele párhuzamosan vagy vele polemizálva kerestem a kérdés megoldásának útját vagy egyes dolgok jelentősége más színben látszik írásaimból, úgy mégis nagy öröömre van, hogy a földolgoiban egy eredményre vitt vizsgálódásunk különböző útja, hogy t. i. a nagy reformról ma még korai beszélni. Hogy a determinista felfogás híveül egy újabb kiadásban beszegődik-e a tudós író, ennyi súlyt szerénytelenség volna fejtegetéseimnek tulajdonítani. De meggyőződése, hogy ő, a ki a beszámíthatóság fejezetét olyan fényesen építi a *tudat* és nem az *akarát* alapulvételével, — ma sincs messze tőle. A dolus fogalom nehézségén ő már régen túlesett. És van ennek a munkának sok-sok fényes tulajdonságán felül egy legfényesebb tulajdonsága. A mit a külföld legnagyobbjainak könyveiről sem lehet elmondani. A teljes öszhang az alaptan és a részlet kidolgozás között. Ez a következetesség, a melylyel minden apró szem a tudós szerző alapfejtegetéseinek folyományaként jelentkezik nemcsak a jogdogmatikus kvalitásait mutatja a részletekben, hanem a conceptiót is. Megnyugtató oázis a szétfolyó részletjogászat sivatagában.

Dr. Weiss Jenő.

A SOCIOLOGIAI REGÉNYRŐL.

II.

Azok, miket legutóbb előadtunk az új irányzat általános jellemzésére szolgáltak, addig a fokáig, a melyet a realizmus vagy a naturalismus névével szokás megjelölni.

Most kizárólag arra a mozgalomra fogjuk figyelmünket irányítani, a mely a Zola névéhez fűződik s a melyben mi az eddigi fejlődés mellett annyi új és különálló elemet látunk, hogy egy új fejlődési fok — még ugyan teljesen ki nem forrott — jellemvonásait véljük benne feltalálni.

A fejlődés menete nyilvánvalóan összeesik a természet-tudományi felfedezések egyre nagyobb eredményeivel.

Főjellemvonását a naturalistikus regény legújabb válfajának abban látjuk, hogy az író érdeklődése és jellemzési gondja az egyes alakokkal szemben csökken: a társadalom élete általános törvényeinek, a természeti erők a tömegekben való jelentkezésének, az emberiség haladásának és boldogságának nagy problémái azok, a mik foglalkoztatják.

Míg az új irány eddigi alkotásainál az író főgondja az egyes alakok életének s jellemének minél teljesebb kidomborítása, az akaratalakulás törvényszerű alakulásának minél pontosabb feltárása volt, a mely célból felhasználta a tudomány eredményeit, a lélektannak, a milieu hatásának, a physiologiának megállapított tényeit és megfigyeléseit: mindez Zolával megfordulni látszik. Ő neki az alakok, az egyes jellemek mellékesei, az általános törvények, az általános társadalmi hatások a fontosak, a melyek bizonyítására, a melyek feltüntetésére szerepelteti a regény összes alakjait, a kik rendszeren mint egy széles társadalmi kör tipikus képviselői vagy egy általános igazság kísérleti tárgyai jelentkeznek.

Az egyén elenyészik, a társadalom élete szokatlan erővel érvényesül. A tömegjelenségeknek ezen eddig páratlanul erős kiemelkedésében látjuk mi az új műfaj alapjellemvonását, azt a jegeczesedési központot, mely egész alakulását, saját-

ságain megítélésének szempontjait megadja s a mely miatt a sociológiai regény elnevezéssel akarjuk azt megjelölni. Zola különben több tanulmányában (különösen »*Le roman expérimentel*«-jében) részletes elméletét nyújtotta új iskolája céljainak és módszereinek. Azt gondoljuk helyesebb lesz ezeket a fejtegetéseket követve behatolni a sociológiai regény vizsgálatába, természetesen szem előtt tartva, hogy mit igazolt ezen programból a gyakorlat, vagy esetleg minő oly elemeket tüntetnek fel a regényíró alkotásai, melyekről az aesthetikus elméleteiben nem számolt be? Zola, Claude Bernard, a nagy természettudósnak a *kísérleti orvosi tudományról* írt bevezetésében új iránya összes alkat-elemeit, feladatait, programját feltalálja úgy annyira, hogy többnyire csak az orvostudomány szót kell a regényével felcserélnie.

A kísérletezés emelte fel az orvostant a tudomány magaslatára, a regény is benne találja újjászületését. A mint az orvos az élő organismuson tesz megfigyeléseket, nyomozza ki bizonyos okok pontos hatásait, keresi a betegségek okait, belegázolva ezekért vérbe, szennybe, hogy így azokat feltalálva, a bajokat megszüntethesse: egészen úgy a modern regényíró bizonyos körülmények hatásait kutatja bizonyos emberekre, »az emberi tünemények mechanismusát« keresi, »a szellemi és érzéki jelenségek gépezetét, úgy a hogy azt a physiologia megmagyarázza, az átöröklés és a környező jelenségek hatása alatt«, megmutatva »az élő embert a társadalmi milieu-ben, melyet ő maga teremtett meg, a melyet minden nap változtat és a melynek közepette saját részéről is állandó átalakuláson megy keresztül.« Itt van a nagy feladat: kutatni a társadalom munkáját az egyénen és az egyénét a társadalmon: »behatolni a dolgok okaiba, hogy azok felett uralomra jussunk és azokat engedelmes gépek szerepére juttassuk«.

Minek folytatom?

A modern sociologia összes problémája, minden törekvése itt van. Más következtetésre nem juthatunk ezek után, mint arra, hogy Zola a regényíró munkáját a társadalmi tudományok részének tartja.

És ezt *expressis verbis* ki is mondja azokban a büszke szavakban, melyek a villám fényével világítanak be az új irodalmi áramlat méhébe, törekvéseibe és meggyőződésébe, a melyeket e dolgozat homlokára írtunk, mert kulcsot nyújtanak nekünk az új iskola teljes megértéséhez.

A regény tehát az új iskola szerint megszűnt elméletben is irodalmi műfaj lenni, a tudomány birodalmának kapuját sikerrel ostromolta meg a regény »hála a kísérleti módszernek, egy tudomány« lett.

Ez az eszme, melyet így az elméletben felvetettek s a melyet a regényeikkel beigazolni akarnak, nagy fontosságú kérdést tartalmaz, melyet tisztába kell hoznunk, mielőtt tovább egy lépést is tehetnénk.

Minő alapokon állanak a sociologiai regény igényei a tudomány tekintetében? van-e joga maga számára ilyeneket vindikálni?

Hogy a szorosabb értelemben vett természettudományok, melyekkel ő magát együttműködőnek mondja, ilyen igényeket nem ismerhetnek el, az kétségtelen.

A szorosabb értelemben vett természettudományoknak (fizika, chemia, physiologia stb.) az a sajátsága, mely őket más tudományoktól elválasztja az, hogy kísérleteiket *tényleg* végrehajtják. Ebben van épen vezető helyzetüknek titka. Valóságos tények, melyeket valóságos tárgyakon vagy organismusokon észlelnek, a ható okok pontos, előre és a kísérletező tetszése szerint megszabott arányokban való működtetése mellett.

Nyilvánvaló, hogy a sociologiai regény a tudomány ezen birodalmában működési kört nem követelhet magának. Nem ilyen egyszerű a felelet arra a kérdésre, nem osztozhatik-e *tényleg* a sociologiai regény a tágabb értelemben vett természettudományok azon agaival, melyeket *társadalomtudományoknak* nevezünk és a melyek terén a szűkebb értelemben vett természettudományok eredményei következtében és azok hatása alatt váltak a metaphysikai töprengésekből vagy a dogmatikai szőr-szálhasogatásokból természettörvényeket nyomozókká, vagyis tudományyá?

A sociologiában és különböző ágaiban (közgazdaság, erkölcs-tan, politika, állam- és jogbölcsezet stb.) a sociologus által közvetlenül és tetszése szerint végrehajtható kísérlet nem létezik. Tényekben és eseménycomplexumokban magának keli kihámozni az azokat előidéző okokat vagy a természettudományi igazságokból levont deductióinak igazolását keresni a tényekben. Kutatási köre a szűkebb értelemben vett természettudományinál végtelenül bonyolultabb leven, positiv eredményei ritkábbak. De a természettudományok eredményei és módszerei segélyével több téren ő is positiv eredményekhez jutott el (különösen a köz-

gazdaságban) vagy legalább új igazságok felfedezése reményével dolgozik, a melyekre — talán egy igen messze jövőben — a társadalmi törvényhozást alapítani fog lehetni, mint a milyen biztossággal lehet már most is bizonyos szerek hatását az egyéni organismusra meghatározni.

Vajjon a sociologiai regény nem követelhet-e magának részt a társadalmi tudományok e munkájában, más szavakkal nem gyarapíthatja-e ő is maga részéről, saját eszközeivel, ezen tudományágak eredményeit? Erre a kérdésre azt hiszszük csak nemmel válaszolhatunk.

Ezt az álláspontunkat általános elemzés helyett talán meggyőzőbben igazolhatjuk, ha egy gyakorlati esetből indulunk ki.

Egy sociologus (Malthus) megállapította a népesedés törvényeit. Biológiai, statisztikai, történelmi adatokkal támogatta azt a véleményét, hogy a népesség gyorsabban szaporodik, mint az ellátására szükséges javak. Ebből a tanából számos nagy horderejű gyakorlati és politikai tanulságot vont le.

Nem bocsátkozva bele annak vizsgálatába, (a mi nem ide tartozik) hogy mennyire bír e tan tudományos értékkel, egyszerűen felvetjük a kérdést, tekinthető-e Zola -»*Fécondité*«-ja melyben Malthussal egy homlokegyenest ellenkező tant vizz keresztül, ama közgazdasági tantétel hiteles és komoly, tudományos czáfolatának? Megczáfolta e Zola Malthus-t az által, hogy hőse a termékeny Mathieu Froment, az ő csodálatosan szapora nemzetségével legyőzi és meghódítja a kevésbbé szapora vagy az utódok produkálásától tartózkodó családokat?

Semmiképen. Miért? Mert a tömegjelenségek törvényeit egyes esetekkel (még ha azok a való életből is volnának véve, a mihez a regényben mindig kétség fér) sem dokumentálni, sem megczáfolni nem lehet. S minthogy a regény, a meddig egyáltalában megmarad regénynek, mindig csak egy aránylag igen csekély kör életét tüntetheti fel, mondhatjuk, hogy már magánál *műfaji természeténél* fogva ilyen feladatra nem alkalmas.

Különben erre a kérdésre *a priori* is nemmel felelhetünk volna az aesthetikai és tudományos alkotások állandó, biológiai törvényeken nyugvó belső ellentétéből, a mi nem azt jelenti, hogy az aesthetikai hatásnak nem lehetnek tudományos elemei, hanem azt, hogy aesthetikai czélzatú termék nem lehet egyszerűsmind tudományt kutató.

Tegyük fel, hogy az átöröklés törvényét nem ismertük volna, vajjon tekintené-e valaki a *Rougon-Maquart* cyclust, a

hol ez a törvény hatása a regény alakjain a legapróbb részletekig ki van mutatva, az átöröklés törvénye tudományos beigazolásának?

Ha így volna, akkor a Spencer-Weismann-féle nagy vita már rég eldöntött volna. Csak egy esetet ismerünk, melyben a regény a tudományt gyarapítani látszik! Nagy regényírók némely lelki elemzése fényt derít valamely igen bonyolult psychosis lefolyására. A modern psychologusok nem egyszer hivatkoznak ilyen regénybeli elemzésre. Csakhogy itt tulajdonképen az író saját énjének sikerült elemzéséről van szó, vagy ha nem is, a psychologus módszerét követte, az eredmény nem a regényhez fűződik, mint műfajhoz, hanem a lélektanhoz. Nem a nagy regényíró, hanem a finom psychologus nyilatkozik meg ezeken a helyeken.

Ezek szerint a társadalomtudományok a sociologiai regény tudományos igényeit a maguk részéről ép oly határozottan visszautasítják, mint a szűkebb értelemben vett természettudományok; Zola elmélete tehát alapjában hamis, az aesthetikai, a tudományos és a politikai szempontok összekeverésén alapszik. Ennek az eredménynek két nagy jelentőségű gyakorlati következménye van. Az egyik az, hogy az új iskola tagadhatatlan előszeretetét a fertelmes vagy immorális dolgok feltárásában »tudományos eredményekre« való törekvéssel nem indokolhatja meg. Az ő tolla sohasem az anatómus vagy a sebész kése mely őt új eredményekre vezetheti a tudomány szolgálatában. Ezzel nem azt mondjuk, hogy a fertelmes vagy immorális jelenségeit nem szabad körébe vonnia, csak azt, hogy a jogalapot ehhez tudományos szólamaival nem teremt, pedig kétségtelen előttünk, hogy ez a jóhiszemű önámítás gyakran viszi őt ezekre a terekre. Hol, mikor s mily terjedelemben nyerhet jogcímet ehhez? Oly kérdés, melyre akkor adhatunk választ, ha majd a sociologiai regény hatásait vesszük számba. A másik ezzel párhuzamos következtetés az, hogy a tudományra való hivatkozás aesthetikai fogyatkozásainak, a részletek a harmóniát sértő felhalmozásának, bizonyos szempontokon való örökös nyargalászásnak, nyers adatok feltalálásának stb. mentségül nem szolgálhat.

A tömegjelenségek törvényeinek kutatásából következik a sociologiai regénynek minden másjellemező tulajdonsága: az egyes alakok elmosódottsága, a philosophiai elmélekedések gyakorisága, a végletek szerfölött éles kiemelése, (ami igen gyakran a régi romantikusok istenileg jó és ördögileg rossz alakjait juttatja

eszünkbe, mert az író az illető természettől vúnny hatását plastikusan csak a szélsőségekben mutathatja ki), azonos s az író célzatát szolgáló részletek — ezek az ő úgynevezett bizonyítékai »*documents humains*« — a monotonoságig fokozódó felhalmozásai, az író jellemzési gondjának az egyes emberrel szemben való csökkenése (melyben gyakran bármely másod- vagy harmadrangú regényírón is alul marad), a nagy társadalmi körök s érdekelletentétek szokatlanul erős és élethű kidomborodása, a stylus aláhanyatlása a megfigyelés és elemzés finomságaiban és fejlődése erőben, tömörségben s szónoki lendületben. És ebben a képben egyszersmind benne vannak az új műfaj árny- és fényoldalai, fejlődés symptomái és a visszaesés jelenségei. Ha az evolutio törvénye szempontjából nézzük, kétségtelen a regény anyagának újabb jelentékeny különzkülése: új érzelmek, új törekvések, új hangulatok. Az ember a szépirodalomban még sohasem jelentkezett ily szerves összefüggésben mindennel, a mi a világon volt, van és lesz, sohasem jutott el a társadalmi solidaritás, mi több a természettel való összeforrottság ilyen teljes és öntudatos felfogásához.

Soha irodalmi műben a társadalom organikus felfogása és az azzal kapcsolatos, változatos és bonyolult eszmék és érzelmek nem jelentkeztek ekkora erővel, az egyén kapcsolata a közszel s amannak visszahatása az egyénre soha ilyen élességgel megvilágítva nem volt.

És civilizatióink koronája, az emberi érzelmek fejlődésének eddig legmagasabb nyilvánulásai, az altruistikus érzelmek soha irodalmi műben nem törtek elő olyan elemi erővel, mint a szociológiai regényben.

A fejlődés egyik eleme a nagyobb heterogenitásba való átmenetei tehát a szociológiai regényt ép úgy jellemzi, mint általában a regény eddigi evolutióját.

Vajjon a fejlődés másik főeleme: a heterogenitásban növekedett részek között a kapcsolat is emelkedett-e?

Aligha.

Ellenkezőleg a szociológiai regény ebben alul marad számos eddigi regényen.

A részletek laza és felszaporodott tömege nem egyesül egy harmonikus egészbe, a világosság s az áttekinthetőség kisebb lett. A fejlődés másik alkateleme nem kíséri mindenütt az elsőt.

Azért hiszszük mi, hogy a szociológiai regény még nem érte el végleges befejezését Zolában : a fejlődés új elemeinek

teljes összeforrása egymással s a régiekkel még nem ment végbe.

Mikor fog ez végbe menni?

Mik az akadályai?

Azt hisszük akkor, mikor az új irány tudományos igényeivel felhagy, mikor, megszületik az a par excellence költői egyéniség, ki nem tudományos eredményeket keres, hanem első sorban a költői alkotásvágytól hevítve ír, a költő, kinek leikéből az új világnézet összes eszméi s érzelmei szinte öntudatlanul törnek elő, nem pedig elméleteihez bizonyítékokat kovácsolva, a kinek műveiben természettörvények kutatása nélkül is az egyén és a társadalom szerves összefüggése jelentkezik, a ki a fáradtsággal összegyűjtött sociologikus adatok nélkül is a genius egyszerűségével és intuitiójával képes az emberi élet nagy problémáit feltárni, a ki szóval először szólaltatja meg a természet-tudományok és a sociologia által megtermékenyített új világnézet nagy, öntudatlan, aesthetikai accordját.

Dr. Jászi Oszkár.

ORVOSI DÍJAK.

I.

Az elmúlt év egy régóta sürgetett intézkedést hozott meg a magyar orvosi karnak: *az orvosi díjak szabályozását*. Az alkotmány helyreállítása óta az ország első orvosi testületei mondhatni évről-évre kérték, sürgették, követelték, hogy az orvosi szolgáltatások díjai jogérvényes megállapítást nyerjenek. Alig van az országban szaktestület, mely ebben az ügyben valamikor határozatot nem hozott vagy felterjesztést nem intézett volna a kormányhoz. Évekig folyt az akció ez irányban, de midőn az orvosok látták, hogy minden kérésük s igyekvésük hasztalan, jogos panaszaikkal s sérelmeikkel elcsendesedtek. Annál nagyobb és örvedetesebb meglepetést okozott nekik Széll Kálmán belügyminiszter ama rendelete, a melylyel a miniszter most sua sponte, a nélkül, hogy valamiféle kérelemmel járultak volna hozzá, megadta az orvosoknak azt, a mit ők maguk annak idején nem tudtak kieszközölni. Természetes, hogy ez a majdnem évszázados halasztás az intézkedés értékéből mitsem von le. Jobb későn, mint soha. A magánorvoslás díjazásának rendszerét az 1876. évi XIV. t.-cz. 48. §-a állapítja meg, az orvosi díjazást a kölcsönös megegyezés terére utalván — a mi azonos azzal, hogy az orvosi díjak jogállapota a szabad letárolás jogállapotára tereltetett, — hol ilyen (kölcsönös megegyezés) létre nem jött, szakértők meghallgatásával a bíróság határozza meg a díjat, melynek legkisebb mértéke a belügyminiszter által állapíttatik meg.

Ennek az elvnek, a belügyminiszter az 1900. évi 135,000/Via számú rendeletben kifejezést adott, a mivel egyúttal hatályukat veszítették minden előbbi hasonló tárgyú és célú kormány-célzó rendelkezések, névszerint a m. kir. helytartótanács által 1826. évben 6283. alatt kiadott orvosi díjszabás is.

Az intézkedés a nagy közönségben nem valami népszerű, legalább erre következtethetünk azokból a többé-kevésé gúnyos

megjegyzésekből, a melyekkel a napi sajtó egy része a miniszteri intézkedés hírére fogadta; feljajdult a székesfőváros tanácsa és megszeppent a megye. Pedig az intézkedés jogossága elvitázhatatlan. Alig van orvos, a ki számtalanszor nem tapasztalta volna, hogy egyes páciensei a kúra végeztével szépen megköszönték neki fáradozását — vagy ezt sem tették meg — s azután köd előttük, köd utánuk. Ez hihetetlenül hangzik, pedig való igazság. Csak végig kell forgatni a kül- és belföldi szaklapokat s mindenki meg fog győződni róla. Az egyik orvos panaszkodik bennük, hogy még jómódú kliensek is lelkiismereti furdalások nélkül megszöknek a gyógykezelés befejeztével. A második csodálkozik azon a szokáson, hogy a betegek az orvosnak borra való módjára s egész titokzatosan kezébe csúsztatnak pár forintot, mintha az orvosra szégyen volna munkájáért pénzt elfogadni. A harmadik kikel az »orvosi önérzet« ama téves interpretációja ellen, a mely az orvost visszatartja attól, hogy követeléseit, a melyek ép oly jogosak és méltányosak, mint a kereskedő, az ügyvéd vagy a háztulajdonos követelései, bírói úton érvényesítse. Mindeme panaszokat mi idézné elő, ha nem az, hogy a páciensek az orvosokkal szemben fennálló tartozásaik lerovása tekintetében igen gyakran nem épen skrupulózusok? Ennek a leszállított tisztességtudásnak oka az, hogy az orvosi követeléseket nem tartják olyanoknak, mint a más szolgáltatásokért járó követeléseket. Nem pedig azért, mert az orvos jogait úgyszólván semmiféle sankció nem védelmezte.

A kereskedő rövid úton beperli adósait, a háztulajdonos kiteszi őket a lakásból s visszatartja bútorait, az ügyvéd meg épen közelében van azoknak a fórumoknak, a melyek neki jogot szolgáltatnak. Az orvos, ez a nemes emberbarát, mint a tapasztalás mutatja, ritkán perel s ha perelt, akkor nem létezik vagy legalább is nem létezett eddig semmiféle normatívum, a mely szerint követeléseinek jogosságát meg lehetett volna ítélni. De ki következtetné ebből, hogy a közönség érdeke az, hogy e téren semmi változás ne álljon be? Ez ép oly kevésbé érdeke, mint a hogy nem érdeke, hogy a csalásokat, a lopásokat s a sikkasztásokat ne tiltsák el. Mert ha az orvosok jogos igényei anyagi tekintetben kielégítést nem találnak, a dolognak hovatovább oda kell fejlődnie, hogy az orvosok szabad versenyében csak a nagy kapacitások s a lelkiismeretlen existenciák lesznek azok, a kik helyüket megállni képesek. Ez pedig bizonyára nem a nagy közönség érdeke.

Örömmel kell tehát üdvözölnünk, hogy a kormány ez irányban lépéseket tett s hogy az erdőmunkások s dohánytermelők jogai megvédése után az orvosok jogai megóvására is gondolt. Nem mondjuk, hogy az orvosi díjszabás megállapítása az összes létező bajokat orvosolni fogja, sőt fejtegetéseink során magunk is rá fogunk mutatni, hogy ez az intézkedés még kiegészítésre vár. De egy lépés már megtörtént és — il n'y a que le premier pas qui coute.

Hogy sokan ellene vannak az orvosi díjak hivatalos megállapításának s hogy külföldön olykor-olykor még orvosi testületek is ellene foglaltak állást, az úgy hisszük tévedésen alapul, Orvosi díjszabás alatt senki sem érti az orvosi szolgáltatások árának oly kötelező formában való megállapítását, hogy ettől eltérésnek sohasem lehet helye. Ellenkezőleg, az orvos mindig abban a helyzetben lesz, hogy saját szolgáltatásai árát önmaga becsülje meg. Senki sem fog kényszeríteni egy híres specialistát, hogy valamely bonyolult operációt pár forintért elvégezzen, mert az orvosi díjszabás ezt rendeli. Senki igazságszerint meg nem ütközhet azon, ha valamely orvos az ő szolgáltatásainak díját többre taksálja a hivatalos tarifában megállapított tételeknél. Senki sem fogja rossz néven venni, ha az orvos oly esetekben, a mikor sürgős veszélyről nincs szó s a beteg nem tud vagy nem akar annyit fizetni, a mennyiért az orvos a műtétet vagy kezelést elvállalja, a beteget klinikába, vagy más orvoshoz küldi. Egy magyar ember egy ízben nagyon megbotránkozva mesélte, hogy egy előkelő párisi orvos, Chaumel, egy consultatió végén arra a kérdésre: Combién vous dois-je? egész nyugodtan s minden teketória nélkül azt válaszolta: Je prends entre 20 et 40 francs. Külföldön ebben semmi különöset nem találnak s lényegében véve nálunk is úgy van a dolog, hogy vannak drágább és olcsóbb orvosok. Ezen a hivatalos díjszabás sem akar változtatni, de még ha akarná, sem volna képes rá.

Viszont az orvosi díjszabás egy orvost sem ment fel ama kötelezettség alól, a mely meg van állapítva a közegészségügyi törvényben s melyre őt mindenek felett esküje is kötelezi, hogy bajban levő szegény embertársain a lehetőség szerint segítsen akkor is, ha azok nem képesek fizetni. Hisz ép az az akció, a melyet a budapesti orvosszövetség a napokban a teljesen ingyenes rendelések érdekében megindított, bizonyítja, hogy az orvosi kar a humanitás ezen követelménye alól korántsem akar kibújni. Világos, hogy abban az esetben, a mikor egy szegény ember

nem egészen ingyen kívánja a kezelést és szívesen fizet valamit, ha nem is a hivatalosan megállapított összeget, az orvosnak ez ellen még kevésbé lesz kifogása, a díjszabás egyedül azon esetekben lép hatályba, a mikor evidens a fél rosszhiszeműsége és a mikor világos az a tendencia, hogy valaki az orvos jogos illetményeit meg akarja rövidíteni, daczára annak, hogy módjában állna kötelességeinek eleget tenni. Szóval a díjszabás csak akkor lép hatályba, a mikor az orvos követelését per útjára viszi. Ebben az esetben pedig egy ily díjszabás okvetlenül szükséges, hogy meg legyen az a mérték, a melylyel az orvosi követelések jogosságát meg lehet ítélni Többet a rendelet nem czéloz s hogy ennyi helyes és jogos, azt senki el nem vitathatja.

II.

Tényleg nem is új intézkedés az, a melyről itt szó van. Nem lehet mondani, hogy az állami ingerencia ismét egy oly térre terjed ki, a mely eddig szabad egyezkedésnek volt fenntartva, vagy hogy az orvosi díjak megállapítása egy mozzanata volna annak az áramlatnak, mely minden téren állami protekezió után sóvárog. Az orvosok nem kérnek egyebet, mint jogi biztosítókat jogos követeléseik számára. S hogy ilyenekre szükség mindig volt, azt legjobban bizonyítja egy kis történeti visszapillantás az orvosi kar múltjára. Erről a témáról Dr. Brenner, a morvaországi orvosi kamara elnöke, igen érdekes dolgozatot tett közzé: »Der ärztliche Stand einst und jetzt« czímen. (1899.) Az ő nyomdokán haladunk, a mikor néhány érdekesebb adatát kiemeljük arra a kérdésre vonatkozólag, hogy milyen volt az orvosok díjazása a régi korban.

A rómaiak idejében az orvosok tudvalevőleg sokáig nem valami túlságos tekintélynek örvendtek. Többnyire rabszolgákból vagy szabadosokból kerültek ki, s jellemző, hogy Ciceró, a kiben korának nem egy előítéletét megtaláljuk, úgy nyilatkozott róluk, hogy azokra nézve, kiknek ezt társadalmi állásuk megengedi, azaz a rabszolgák és a szabadosokra nézve az orvostudományokkal való foglalkozás nem becstelen. Társadalmi helyzetüknek megfelelő volt díjazásuk is. Az orvosok többnyire a beteg lakásán végezték a kezelést, s kaptak egy-egy látogatásért 1—1,40 koronát mai pénzértékünkben, sőt voltak idők, a mikor a konkurrenzia ezeket az árakat is lenyomta. Előfordult persze az is, hogy a híres Galenus egyetlen gyógykezelésért egy ízben

10.000 koronát kapott. Később az orvosok tekintélye növekedett és Hadrian császár már különös kedvezményekben, mint pl. adómentességben részesítette őket, miért jogtanácsosai a következő sírfelirattal boszulták meg magukat: Turba medicorum perditit Caesarem. (??)

A római birodalom bukása utáni időben különösen az arabok tűntek ki orvosi tudásukkal. Mint az összes tudósok, úgy az orvosok is, nagy tekintélynek örvendtek s anyagi helyzetük is ehhez képest igen kedvező volt, ha talán egyedül is áll az orvosi hivatás történetében, hogy egyetlen orvos, — Harun al Raschid udvari orvosa, — két millió koronánál magasabb évdíjat húzott. Az arab orvosok testületeket is alakítottak érdekeik megvédése céljából s hogy a fizetés dolgában már akkor is nem egy ízben konfliktus támadt az orvosok s pácienseik között, azt mutatja egy arab író ama tanácsa, hogy az orvosok lehetőleg előzetesen állapítsák meg a kezelési díjakat, mert a kezelés végén gyakran csak hálátlanság lesz osztályrészük.

Az európai államokban a papok szerepeltek mint orvosok, de tudásuk nem állt valami nagyon jó hírben, úgy, hogy az előkelőbbek arab orvosokat, vagy legalább is arab iskolákban nevelt zsidó orvosokat alkalmaztak. A sebész doktorok épen séggel a megvetett osztályhoz tartoztak. Ha betegjük meghalt, semmit sem követelhetek a kezelés fejében, sőt tartaniok kellett a vérboszútól is, úgy hogy rendesen kezelés előtt formális szerződéseket kötöttek a beteg hozzátartozóival s ezekben kimondották azt, hogy a beteget mint olyant veszik át, a kire a biztos halál vár. Hogy azonban az orvosi szolgáltatásokat meg tudták ebben az időben is becsülni, azt bizonyítja az a tény, hogy egy szemoperációért közönségesen mai pénzértékünkben körülbelül 625 koronát fizettek.

Később az orvostudósok tekintélye növekedett, sőt a doktorsággal a személyes nemesség járt s a papok lassanként letűntek az orvosi konkurrenzia teréről. Az orvosok meglehetősen fényűzően is éltek, de hogy díjazásuk akkor is sok csalódásra adott alkalmat, az kitűnik abból, hogy II. Frigyes császár (1247) már *szükségesnek találta egy orvosi díjszabás megállapítását*. Ez volt legrégebb külföldi példája Széllk.o Kálmán miniszterelnök utolsó intézkedésének. E tarifa értelmében az orvosok mai pénzértékünkben körülbelül 7 koronát követelhettek egy egész napért s ezért aztán kötelesek voltak, a beteget

nappal kétszer is — és ha úgy kívánta — még éjjel is egyszer meglátogatni.

E korban kezdett kifejlődni az orvosoknak, hogy úgy mondjuk rang szerinti megoszlása. Voltak állandóan egy helyben lakó orvosok, állandóan egy helyben lakó sebészek, vándorló sebészek és végül borbélyok, kik abban az időben valóságos orvosokként szerepelnek.

Sőt már szakemberek is kezdenek működni, kivált a fogászat terén. Persze ilyen szakembertek tekintették a hóhért is. Kuruzslókban akkor sem volt hiány, sőt ezek virágkorukat élték.

A XVI. században az orvosok szervezeteket (*Collegia medica*) is alkottak. Voltak udvari orvosok, kiknek fizetések igen különbözők voltak s 450 koronától körülbelül 26.000 koronáig rúghattak (mai pénzértékre át szám it va). Valami nagyon sok ez nem volt, nagyobb fizetéseket azonban igen ritkán találunk, legfeljebb a francia udvarnál, a hol elég dolguk is akadt, hisz XIII. Lajosról feljegyezték, hogy egyetlen évben 47-szer vágta rajta eret, ezen felül 212 dysmát s 215 purganciát kapott. A városi és járási orvosoknak Ausztriában körülbelül 4000 korona jövedelmük volt, (mai pénzértékre átszámítva).

Orvosi díjszabások a XVI. században is léteztek. így 1584-ben Majna melletti Frankfurtban hoztak be egy ilyen díjszabást, mely igen soká állt fenn. Az orvosok akkori anyagi helyzetére világot vet az a pár tétel, melyet a díjszabásból kiragadunk. (Egy akkori márka mai pénzértékünkben körülbelül 5 koronának felel meg.) Az orvos e szerint kapott kézműveseknél tett látogatásáért 58 fillért, jómóduaknál tett látogatásért 1 márka 70 fillért, egy szegényeknél tett látogatásért 85 fillért, hosszabb betegségeknel az egész heti kezelés díja 1 márka 70 fillér volt. *Consiliumok*nál minden orvos tíz márkát kapott. A még gazdagabb Nürnbergben ugyanekkor egy orvosi látogatásért az első esetben 2 márka 15 fillért, későbbi látogatásoknál 1 márka 30 fillért fizettek. Hogy azonban ezek kivételes díjak voltak, ezt bizonyítja az 1552-ből kelt stájerországi díjszabás, a hol jómóduaknál egy tett látogatás díja 40 fillérben, szegényeknél tett egy látogatás díja az összeg felében volt megállapítva.

A XVII. században körülbelül ugyanilyen marad az orvosi kar helyzete. A díjszabások, — a melyek sokáig ugyanazok maradtak, — elég magasak ugyan, az orvosok helyzete azonban

mégsem mondható kedvezőnek, sőt nem tagadható, hogy ennek oka részben épen a magas díjszabásokban rejlett, a melyek sok beteget arra kényszerítettek, hogy kuruzslókhoz forduljon. Oly kivételes esetek, mint az, a melyben XIV. Lajos egy végbélsipoly operációért közel 6 millió koronát fizetett mai pénzértékünkben számítva, természetesen mitsem bizonyítanak.

Legkedvezőbb volt az orvosokra nézve a XVIII. század. Nem mintha a tételeket felemelték volna, ellenkezőleg, pl. Frankfurtban 1700-ban kiadott díjszabás nagyjában megtartja a régi tételeket, daczára annak, hogy a pénz értéke jelentékenyen lecsökkent. Körülbelül olyan tiszteletdíjakat kaptak, mint a melyeknek ma szokásban vannak. Egy berlini orvosnak pl. a múlt században átlag 4—6000 márka évi jövedelme volt, míg 1894-ben a berlini orvosok 80 százalékanak jövedelme nem érte el a 3000 márkát E mellett az élet sokkal olcsóbb volt, így Berlinben 1752-ben 16 fillérért ebédet lehetett kapni. A városi orvosok fizetései mai értékben átlag 2400—4800 koronára rúgtak, e mellett rendesen szabad lakásuk is volt, s természeti szolgáltatásokat is kaptak. Az orvosok e kedvező helyzetének oka részben az orvosi kar nagy tekintélye, részben az, hogy a konkurrenzia kisebb volt, így az orvosok száma akkor a népesség arányában a mai orvosok számának egy negyedére, legfőlegb egy harmadára rúghatott.

A XIX. században — különösen ennek második felében — az orvosok helyzetében lassú visszafejlődés állt be. Daczára annak, hogy az orvosok szolgáltatásai különböző új felfedezések következtében mind becsesebbekké váltak, jövedelmük folyton csökkent. Az okok, melyek ezt előidézték, különféleké A legnagyobb szerepet játsza ez okok között kétségtelenül az orvosok számának rohamos szaporodása. Hisz közvetlen szomszédságunkban, Ausztriában az orvosok száma 1895-től 1899-ig egyedül 1731-el szaporodott. Nálunk az orvosok száma 1892-ben 3556-ot tett ki, ez a szám szám azonban már 1893-ban 2723-ra, 1894-ben 3849-re, 1895-ben 4032-ra, 1896-ban 4276-ra, s 1897-ben 4528-ra emelkedett, az összes szaporodás tehát hat év alatt 972-öt tesz ki. 1898-ban az orvosok száma 4528-tól 4504-re szállt alá, de már 1890-ben ismét 4669-re emelkedett. A fővárosban egyedül 1900-ban 1115 orvos élt, tehát 660 lakóra jött egy orvos. Az orvosok száma Németországban 1900. október közepén 27,374 volt, vagyis 685-tel (2,6%) több, mint az előző évben; a szaporodás tehát valamivel csökkent, mert az előző években 3,6—3,9%

között ingadozott. A népesség és a népjólét korántsem szaporodott ugyanoly mértékben. Sok kárt okozott az orvosi kar anyagi helyzetének az orvosi tudomány népszerűsítése is, a mely magában véve örvendetes dolog, bár gyakran a féltudás orvosi téren is igen veszedelmes lehet. A specialista orvosok száma szaporodásának szintén csak az volt következménye, hogy az egyszerű házi orvos szolgáltatásai igen sok esetben feleslegessé váltak. Némileg talán hozzájárult az orvosok tekintélyének apasztásához a testületi szellem megrendülése is, legalább ott, hol ez a testületi szellem még meg van, mint pl. Angliában, az orvosok tekintélye és anyagi helyzete is jóval kedvezőbb. Mindenesetre elsőrangú érdek, hogy ez a helyzet javítassék, mert az orvosi pályákra lépők számának csökkenése kapcsolatban azzal, hogy mindenütt számos orvosi állás betöltetlen, aggodalmat keltő jelenség.

III.

Magyarországban sok tekintetben eltérő volt az orvosi kar társadalmi állása és anyagi helyzetének fejlődése. A legrégebb időkre vonatkozólag nem rendelkezünk adatokkal, bár orvosok nálunk természetesen a középkorban is léteztek. A ki erre bizonyítékot kíván, az megtalálhatja ezt IV. Béla királynak egy 1242-ben kelt rendeletében,¹⁾ a mely szerint annak, ki valakit megsebesít, köteles az illető orvosi gyógykezelésének költségeit viselni. Az a kérdés azonban, hogy mennyit követelhet az orvos, nálunk is vitás volt s hosszas czívódásokra adott alkalmat.

Az ily viták elkerülése czéljából határozta el Mária Terézia 1742-ben a pozsonyi helytartótanács javaslatára,²⁾ hogy az orvosok díját egy tarifában fogja megállapíttatni. Mária Teréziát erre az orvosi kar iránti rokonszenve indította, a melylyel más intézkedésekkel is tanújelét adta, hisz ő arról is gondoskodott, hogy az egyes vidékeken mindenütt orvos álljon rendelkezésre s az egyes orvosok számára kijelölte azokat a helységeket, a melyekre működésük kiterjedhetett. Az 1742-iki díjszabásnak³⁾ ez élj a, hogy úgy az orvosok (vagyis inkább sebészek, mert ezek díjáról volt szó), valamint a betegek megtudják, hogy egyik a másiktól mennyit követelhet s illetve mennyit tartozik fizetni. A díj-

¹⁾ Siquis ... alium vulneraverit ... medico laesi satisfaciat
Fejér. Cod. Dipl. T. IV. Vol. III.

²⁾ 345. Z. R. Országos levéltár.

³⁾ Constitutio rei sanitatis. T. 12—17. 1.

szabásból kiemelünk néhány tételt. Egy seb kezelése a fejen, a koponyacsont megsértése nélkül 3—6 forint, a koponyacsont megsértésével 8—12 forint; csonttörés seb nélkül 10—20 forint, sebbel 20—30 frt; egy ficzam helyreigazítása 2—3 frt; egy tag csonkolása, koponyacsont ékelése, hullaboncsolás vagy valamely sérvműtét 2—5 frt stb. Ha az operáció után a beteg többszöri látogatása vált szükségessé, az orvos minden látogatásért 3—5 krajczárt számíthatott fel. Megjegyzendő, hogy az egyes díjak régi váltópénzben vannak megállapítva, a melyből 2 1/2 forint volt egyenértékül egy ezüst forinttal. Már ez a díjszabás is azt mondja, hogy az előkelőbbek és gazdagabbakra ez a díjszabás nem talál alkalmazást, mert ezek bőkezűségének és előzékenységének szabad tér engedtetik; viszont az orvosok ember-szeretetére és keresztény lelkiismeretére marad bízva, hogy a szegényeket ingyen kezeljék.

Egy fél századdal később, 1793-ban, az orvosok helyzetének biztosítása érdekében még sokkal tovább akartak menni. Szerves közegészségügyi törvény létrehozásán fáradoztak, a melynek orvosi díjszabást is kellett volna tartalmaznia. A törvény tervezete el is készült, de tárgyalva soha sem lett. A tervezet szerint az otthon rendelő orvos 15 krajczárt, a házon kívül rendelő minden látogatásért nappal 30 krajczárt, éjjel 1 forintot követelhetett. Egy a betegnél töltött egész napért 1 forint 30 krajczár járt az orvosnak. A díjak elég magasak voltak, ha szem-előtt tartjuk, hogy abban az időben egy pozsonyi mérő búza ára Budán 1.30—1.40, a rozs ára pedig körülbelül 1 forint volt, a marhahús bécsi fontja 5³/₅ kr. a juhúsé pedig 3¹/₄ kr. volt.

1825-ban már ismét hasonló rendszabályok kidolgozásával foglalkozott a budai m. kir. helytartótanács. Az erre vonatkozó rendelet¹⁾ kimondja, hogy az orvosok kötelesek, a betegeknek tekintet nélkül vallásukra vagy rangjukra, segílyt nyújtani, hogy senkinek sem szabad az imminens veszélyre való hivatkozással nagyobb díjakat kiszorítani, hogy senkinek sem szabad a betegségét nagyobb díj elnyerése kedvéért szükségtelenül kinyújtani, stb. Ez általános elveknek sanctióját a rendelettervezethez csatolt díjszabás²⁾ adta volna meg, a mely szerint az orvosok egy nappal tett látogatásért 0,30 kr., egy éjjel tett látogatásért 1 frt, egy a betegnél töltött félnapért 2 frt, egy a betegnél töltött egész napért 3 frtot kérhettek s így tovább. (De sebészek díjai

¹⁾ 32,750. Helytartótanács. 25. X. 1825. Országos levéltár.

²⁾ 6283. Helytartótanács 20. II. 1820. Országos levéltár.

az orvosi díjaknak általában felét teszik ki.) Ha tehát a fenti általános elvek értelmében valamely orvos nagyobb díjakat követelt, vagy valaki kisebb díjakat ajánlott meg, a bíróság a díjakat e díjszabás értelmében szállíthatta le és emelhetette fel. Hogy azonban e tételeket akkor sem tekintették abszolút érvényűeknek, azt mutatják a rendelet amaz intézkedései, a mely szerint gazdagoknál e díjak kétszerese, sőt háromszorosa is követelhető volt, míg szegényeknél, vagy hosszabb betegségeknel, vagy a kezelés szerencsétlen kimenetele esetén levonásoknak volt helye. Egy magyarországi városi physikusnak ez időben 100 pengő forint volt az évi fizetése.

1848-ban már ezt az intézkedést is elavultnak tartották. Az orvosi kar akkor szintén foglalkozott az orvosi díjak megállapításának kérdésével, a függetlenségi harcz azonban e munkálatoknak véget vetett.

Formaszerint ennél fogva az 1826-diki díjszabály maradt érvényben, sőt voltak esetek, a melyekben egyes hatóságok, kiknek az 1826-iki rendeletről nem volt tudomásuk s kik ennél fogva ítéleteikben az 1745-ös díjakhoz alkalmazkodtak. Ez állapotokról már régebben egy magyar orvosi szaklap a következőket írja:

»Mind az 1745-iki, mind az 1826-iki díjszabály igazságos és méltányos volt azon korban, midőn azokat a kormánysszék megállapította. Azonban most, midőn a pénz értéke azóta ötszörösen csökkent, ellenben az ingó és ingatlan vagyonnak, árucikknek, lakás-, élelem-, taneszközök- és munkabérnek értéke ötszörösen emelkedett, a 126—45 évvel előbb megállapított díjszabály az orvosra nézve nem méltányos, sem igazságos többé. E régi elévült díjszabályival ma éhenhalni sok ugyan, de belőle orvosnak megélnie, élnie a szenvedő emberiségnek és haladnia az orvosi tudománnyal, kevés. Ha a gyakorló orvos működését ma is ezen régi árszabály szerint méltányolná a közönség, akkor üresek volnának az orvosi tantermek s az okleveles orvos kénytelen volna (hivatását irgalmaságból üzvéni) más vállalatra szánni tehetségét. Elévült díjszabályainkra az orvosi fáradságot méltányló közönség sohasem is hivatkozik, minthogy azt ma igazságtalannak s azért túléltnék tartja. Díjszabályt tulajdonképp, hogy az korszerű, igazságos és méltányos legyen, évtizedenként kellene újabbat alkotni, vagyis az előbbi tíz évről tíz évre a változó viszonyok szerint módosítani éppúgy, mint a gyógyszerek árát. Ezekből következik,

hogy megillető, igazságos és méltányos díjszabályzatunk ma nincsen. E hézagot akarta pótolni 1848-ban az orvosi kar, ezt kell pótolnia minél előbb a mi kormányzánkunknak is, ha előbb nem, legkésőbb a hazai közegészség rendezése alkalmával. Addig is, míg a közönségre és orvosra nézve egyaránt méltányos díjszabályról törvényszerűleg gondoskodva lesz, a törvényhatóságok kénytelenek az elévült vagy idegen díjszabályzatokra hivatkozni, s az orvosok tartoznak azokkal is megelégedni.«

Ezért már akkor is sokan voltak, kik azt vélték, hogy helyesebb az 1855-iki osztrák cs. és kir. díjszabályzathoz ¹⁾ alkalmazkodni, a mely a provisorium alatt 1863-ban Magyarországra is kiterjesztetett, ²⁾ mely szerint ha egy műtét nem sikerül, vagy egy gyermekágyas 9 napon belül meghal, per esetén a díjszabásban megállapított taxa felvételik a tiszteletdíj alapjául, bár ez nálunk 1867 után jogi érvénnyel nem bírt. A díjszabás hiányát igen érezték, s e hiányon nem segített az 1876-iki közegészségügyi törvény és a belügyminisztérium díjszabás *tervezete* sem. ³⁾ sem, mely az orvost a szabad egyezkedésre utalta. Csak a múlt évben hozatott meg a régóta nélkülözött intézkedés, melynek szerzői élénk érzéket tanúsítottak úgy az orvosok jogos igényeivel, valamint a közönség érdekeivel szemben.

A hivatalból megállapított orvosi díjszabás csak némileg védi meg az orvos jogos követeléseit a bíróságok előtt. Megvédi az ellen, hogy fiatal tapasztalatlan bírák ne taxálhassák az orvosi működést, megvédi az eddig szokás szerint meghívott bíráló szakértői közeg költségeitől; nem védi meg főleg az ellen, hogy az orvos ne legyen kénytelen minden apróságért bíróság előtt megjelenni és nem védi a követelések tárgyi alapja tekintetében, mely mindig hosszadalmas vitáknak lehet helye. Mindkét baj ellen lehetséges orvoslást találni.

Az első baj ellen némi orvoslást nyújtana az orvosi számlák rendszerének behozatala. Senki sem lát valami különöset abban, ha az üzletember, s az ügyvéd az általa nyújtott szolgáltatásokért számlát nyújt be s ritkán fog valakinak eszébe jutni, hogy ebben valami illetlenség, tapintatlanság rejlenek. Mért

¹⁾ Wiener Medizinische Wochenschrift. 1855. V. évfolyam. 150. 1.

²⁾ 10.900. sz. H. T. R. 1863.

³⁾ Eine neue ärztliche Taxe für Ungarn. Entwurf des kgl. ungarischen Ministeriums des Innern. W. M. Wochenschrift. 1876, XVII. 1523. 1,

képezne az orvos ez alól kivételt? Ő ép oly becsületes munka árán keresi kenyerét, mint bárki más és nincs semmi szégyelni való abban, ha megköveteli, hogy szolgáltatásait díjazzák is. A társadalmi felfogás, mely ennek útjában áll, merő előítélet, de az egyes orvos még sem küzdhet ellene, e célból szükséges volna, ha valamely elismert tekintélyű orvosi testület hozna határozatot.

Ami pedig a bíróság előtti eljárást illeti, gondoskodni kell arról, hogy az orvos követeléseit bizonyíthassa is. Mert ha perre kerül a dolog, akkor az alperes egyszerűen tagadásba veheti az orvos állításait s nálunk már szokássá lett az, hogy a bíró az alperesnek, ki emlékezete után adja meg az adatokat, inkább hisz, mint az orvosnak, ki feljegyzései alapján adja meg a szükséges felvilágosításokat. Ily felfogás mellett az orvosok védtelenül ki vannak szolgáltatva a felek lelkiismeretességének, a mely igen gyakran sok kívánni valót hagy hátra! Volna mód ezen segíteni s hogy melyik ez, azt már 1872-ben a budapesti kir. orvosegylet kifejezésre juttatta, a midőn kimondta, hogy szükségesnek véli, hogy minden orvos magát bélyeges könyvvel lássa el, melyben látogatásainak számát s az ezek alkalmából tett rendeleteit s műtéteit idő és sor szerint pontosan bejegyezze. Ez a könyv azután hitelesebb volna a törvény előtt, mint a fél esetleg fogyatékos emlékező tehetsége. Az orvosegylet már akkor is arra hivatkozhatott, hogy Bécsben, Berlinben s más városokban hasonló könyvek vezetése már akkor is elő volt írva. Az orvosegylet, mely e kérdéssel komolyan foglalkozott, akkor felterjesztést¹⁾ is intézett e tárgyban a kormányhoz, a felterjesztés azonban a mai napig sem nyert formaszertinti elintéztést és a minisztérium, úgy látszik, teljesen megfeledezett róla.

Sokan odiózusnak tartják az orvos érdekeinek megvédelmezését. Ez a felfogás — legalább látszólag — indokoltnak látszik, mert hiszen annak, hogy az orvosnak jó dolga legyen, első és egyetlen föltétele az, hogy sok embernek rossz dolga legyen, azaz beteg legyen. Az orvos jóléte, kenyeré a szerencsétlenek fájdalmából sarjadzik ki és mentül kevesebb testi szenvedés jut az embereknek, annál nehezebb az orvos megélhetése. De ez csak látszólag van így, mert az egészség megtartása és biztosítása épen oly fontos, sőt talán még fontosabb dolog, mint annak helyreállítása. A ki az előbbit megcselekszi, annak sokszor nincsen

¹⁾ Orvosi Hetilap 1872. XVI. évfolyam,

szüksége az utóbbira és nagyon téved az, a ki azt hiszi, hogy az orvos csak arra való, hogy a már bekövetkezett betegséget elhárítsa tőlünk; ennél sokkal fontosabb feladat jutott az orvosoknak s ez az, hogy az embereket egészségben megtartsák, hogy körülöttünk és bennünk mindazokat a higiénikus föltételeket megteremtsék, a melyek bennünket képessé tesznek arra, hogy a betegségeknek ellenállni tudjunk, hogy testünknek, egészségünknek lépten-nyomon oláalkodó ellenségeit csirájukban megfojtsák. A ki úgy fogja fel az orvos hivatását, az bizonyára a mi álláspontunkra fog helyezkedni és velünk együtt követelni fogja, hogy az állam, a törvényhozás és a társadalom az orvosok érdekeit ép úgy megvédelmezze, mint bármely más osztályét vagy foglalkozását. Csak így érhetjük el azt, hogy az orvosok megfelelhessenek azoknak az óriás igényeknek, a melyeket gazdag és szegény, művelt és műveletlen, gróf és paraszt egyaránt fűz hozzá. Minden foglalkozás között az orvosé a legterhesebb; napjának és éjjelének minden pillanata hivatásának rendelkezésére áll; ő örökös az emberek legfőbb java, egészsége és élete fölött és a mely országnak derék, megbízható, lelkiismeretes orvosi kara van, annak közegészsége is jó s az ennél fogva minden más téren is boldogulni fog. Nem csak az orvosok érdeke tehát, hogy az ő helyzetét biztosítsák, hanem a köznek az érdeke és talán ezé meg sokkal fokozottabb mértékben, mert az orvosok csak eszközül szolgálnak a köz javának előmozdítására, de hogy ezt hathatósan megtehessék, okvetetlenül szükséges, hogy az ő helyzetük is olyan legyen, hogy nyugodtan, gondtalanul és kizárólagosan szent hivatásuknak élhessenek. Hogy ebben az irányban az első lépés megtörtént, az őszinte örömmel tölt el bennünket s azzal a reménnyel biztat, hogy a következő lépés sem fog sokáig késni. Vivat sequens!

Dr. Szigeti Gusztáv.

TUDOMÁNYOS SZEMLÉK.

Nietzsche, az aesthetikus.

*Julius Zeitler. Nietzsches Aesthetik. Leipzig, 1900. Hermann Seemann Nachfolger.
308. lap.*

Józan és eredeti felfogású könyv van előttünk. Nem nézi Nietzschét égből pottyant csodának, ihletett prófétának, a kinek ködös kinyilatkoztatásait feltétlen hittel s nem bírálattal kell fogadni, hanem inkább oly embernek, a ki sokat gondolkozott és mélyen érzett, nagyot akart, küzdött, tévedett és szenvedett, tehát emberi mértékkel mérendő. Ennyiben józan a könyv. Azután ellene fordul azoknak, a kik Nietzsche működésének súlypontját az erkölcsbölcsészet terén vélik feltalálni, sőt ezen a téren a tudósok közé akarják sorozni; szerinte Nietzsche elsősorban aesthetikai szempontból bírálendő el, mert nemcsak sokat foglalkozott mint műalkotó és műkritikus a művészet mibenlétével, a művészet és élet, a művészet és erkölcs kapcsolatával s az élet' művészetével, hanem mindent elsősorban aesthetikai szempontból néz; erkölcsi elvei is nagyrészt aesthetikai eredetűek s egész erkölcsbölcsészeti kutatásai mintegy reakciói megfeszített aesthetikai tevékenységének. Mint aesthetikus azonban szintén nem tudós. Ennyiben eredeti felfogású a könyv.

Valóban Nietzschét lehet költőnek, művésznek, minden egyébként inkább tekinteni, mint tudósnak. Elméjének nem volt meg oly mértékben sem a positiv tudása, sem a tárgyilagossága, világossága, logikája, rendszeressége, a mily mértékben a tudósétól megköveteljük. Még ha bizonyos engedményekkel a spekuláló metaphysikust is tudósnak vesszük, ilyennek sem mondhatjuk sok joggal, mert hiányzik belőle az a lépésről-lépésre haladó következetesség, a mely minden gondolatot, ha önkényesen is, de végre mégis egy rendszerré épít, egy csodálatos légvárrá. Nietzsche a mit egy nap épített, azt másnap rombadöntötte; a legjelentéktelenebb személyes tapasztalatot, élményt generalizálta, typossá, törvénynyé emelte, majd újra elvetette mindenkori hangulata szerint. Nietzscheben, még mint erkölcsbölcsészben annyi megállapodottság, rendszeresség nincs, mint Tolsztojban, pedig ezt senki sem számítja a tudósok közé.

Az is tény, hogy mint aesthetikus sem tudós. Nem is irt összefüggő aesthetikát, de szolgáltatott hozzá érdekes, sőt csínján használva becses adalékokat majd minden fázisában, mert nagyon finom és érzékeny volt mindig aesthetikai benyomások iránt, különösen az akustikaiak iránt, miért is adatai közt túlnyomólag zenei tapaszt-

tálatok szerepelnek, elvértve irodalmiak s alig egy-kétszer képzőművészetiek.

Szerző vállalkozott arra a dicséretes, de keserves munkára, hogy összekeressen az aesthetikai fragmentumokat Nietzsche Összes műveiből s bizonyos rendszert hozzon a rendszertelenségbe. Törekvésének nehézsége menti, hogy fáradozása csak részben sikerült.

Zeitler is, mint a moralphilosophusok, három korszakra osztja Nietzsche életét, a melyek összeesnek amazokéival. Az első, a *metaphysikai*, (1868—1876.), a második a *kritikai* vagy *psychologiai* (1876—1882.), a harmadik *physiologiai* aesthetika kora (1882—1889). E korszakok és elnevezésük ellen csak az a kifogásunk, hogy tulajdonkép csak metaphysikai és kritikai Nietzsche-korszakról lehet szó, a harmadikról nem. Physiologiai aesthetikát nem jelent a harmadik korszak főműve, a Zarathustra, hanem inkább visszafejlődést a túlzó metaphysikába.

Az első korszakban, a melyre legjellemzőbb »Die Geburt der Tragödie aus dem Geiste der Musik« ez. műve, egészen Schopenhauer és Wagner szellemét uralja. Amattól veszi a világnak, mint az akarat valóságának s az értelem látszatának felfogását, valamint azt, hogy a zenét az akarat, a valóság tiszta kifejezőjének tekinti; Wagner tanítványa, a mikor a zenét, mint egyedüli mindent összefoglaló művészetet (Gesamtkunstwerk) fogja fel s azt tartja, hogy minden más művészet a zenének csak effulguratiója, segédje, vagy egyeduralmának méltatlan bitorlója.

Mint a classica-philologia tanára közelfekvő régióból akarja imádott Wagnerének monarkhiáját igazolni, bár jellemzőleg, nem szaktudománya módszerével, mert — úgymond — »Az u. n. történelmi kritikai tudománynak nincs eszköze, hogy ily idegen dolgokhoz hozzáférhessen. Nekünk hidak, tapasztalatok, élmények kellene. S oly emberek, a kik azokat magyarázzák és kifejezik.« Értsd: Wagner.

Ki akarja mutatni, hogy a művészet már a pessimista világnézetű görögöknél csak az élet továbbélésére csábító ösztönök felkeltésére szolgált, hogy főremeke: a tragédia egyenest a zene szelleméből eredt s végül, hogy Wagner felélesztette az igazi tragédiát a zenében, tehát páratlan mester. Szerinte a görögök világnézetét nem annyira az *apollói* princípium jellemzi, — a mely a világot művészeti álomképnek veszi, abban fékezett phantasiával plasticus, nemes, mértékreszedett formákat, boldogító kellemet, csalóka szépséget lát, — mint inkább a *dionysosi*, a mely vad ösztönök, nemi mámor ébredésében, orgiában, extasisban nyilvánul, a mely öntudatra hozza, hogy az akarat az egyedüli, örök valóság, a hogy az egyén és összesség közt az akarat az örök kapocs. A tragédiában is ez a főelv: nem egyszerűen a látszat gyönyörködtető látszatát, képét adni, hanem a szenvedés, halál borzasztó látványa után is azzal a metaphysikai vigaszszal elbocsátani, hogy a változatos élet alapjában mégsem semmisíthető meg, mert az csak az örök akarat nyilvánulása.

Az apollói visió alapján állanak: a képzőművészetek s az

epikus költészet; a dionysosin a zene és dráma. Ez utóbbiak a régi, hamisítatlan korban egység voltak, csak később váltak ketté, a mikor előtérbe lépett a plasticus, apollói visió, a szemlélet, az értelem műve (drámai cselekmény); a satyr orgiasmusa s vele a zenei elem pedig háttérbe szorult, a zene csak emlék-associatiókat keltő, vagy stimuláló eszközzé süllyedt. Sokrates és Euripides skepticizmusa azután megadták a tragédiának a halálos döfést.

Igazi szellemének felélesztője Wagner. Zenedrámája dionysosi alkotás; Bayreuth eleusisi mysteriumok ünneplőhelye, a zene újra a nép felett való uralom eszköze.

A művészt Nietzsche ebben a korszakában, a természet remekének mondja, a kinek megteremtésével a természet »legmagasabb örömuigrását« csinálja. A lángész istenítését ekkor ennyire viszi: »Nincs más culturtendentia, mint a genie előkészítése és teremtése. Hogy megszülethessen, szükségünk van a hereféle, rabszolgamunkától ment osztály concentrált erejére s az államra.«

Zeitler nagyon sikerülten mutatja ki (I. rész 9. szakasz), hogy aesthetikailag mennyire egyoldalú a most vázolt felfogás, mint a hogyan a nyelvészek (Willamowitz stb.) már előbb kimutatták, hogy a görög tragédia eredetét a classicaphilologia szempontjából is hibásan kutatta.

Zeitler helyesen utal arra, hogy a dionysosi és apollói elv nem állítható mereven szembe, mert közöttük nincs ellentét, csak fokozati különbség. Minden igazi művészet értelmi, tudatos és érzelmi, tudatlan, ösztönszerű működések kapcsolatos eredménye. Szüksége van objectiv anyagra, a realitásból vett érzéki adatokra, ezeknek összesége oly associatio tömeg, a melyből a művész phantasiája a legváltozatosabb combinatiókat és synthesiseket produkálja.

A phantasia néha csak reprodukál. A műalkotás egész folyamata bizonyos törvények szerint, bizonyos idea, cél tudatában, lassan építve megy végbe, ha tagadhatatlan is, hogy ösztönök, ingerek, affectiók rugóján működik s hogy néha ez az ösztön-elem oly erősen befolyásolja a képzet-világot, értelmet, hogy meg is zavarja, sőt epilepticus és hystericus formákat is vehet fel. Összefonódik tehát a művészetben az apollói és dionysosi elv, bár igaz, hogy az aktiv aesthetikai működés közepette (műalkotás) inkább a dionysosi ösztönelem tűnik szembe, a receptívben (műélvezet) inkább az apollói, reflexiós elem. Minthogy azonban azt mondhatni, hogy nincs értelem-függőtlen, képzetnélküli érzélem, nincs tiszta dionysosi aesthetikai működés és visió sem, valamint tisztán hallucinatio és ihlet által teremtett művészet.

Nietzsche egész értékelése, a melynél fogva a dionysosi működést helyezi mindenek tetejébe, összeesik a romantikusokéval. Ezek hirdették a művész próféta voltát, az ihlet tudatlanságát, mystikus mámorát, ők keverték össze fazekukban az összes művészeteket. Ha Wackenroder még csak panaszkodik, hogy szavai nem válhatnak zenévé, Tieck már hangokban, „akar gondolkozni, szavakban és gondolatokban muzsikálni; Schlegel Frigyes az építészetet fagyott zenének veszi; testvére Vilmos pedig (ő használja először az apollói-

dionyszosi stíluspárt) ezt mondja: »Oszlopok festményekké élednek, a festmények költeményekké, a költemények zenévé alakulnak, s ki tudja? Az ilyen magasztos egyházi zene egyszer csak mint templom száll fel a levegőébe«. Ők istenítik az ösztönt, a féktelen, túlradó érzelmet, az ittasságot a tudat, a mértéktudó, nyugodt értelemmel szemben.

Annyiban érdekes és értékes Nietzsche magyarázata, hogy eltér attól a hamis egyoldalúságtól, a melynélfogva a németek Winckelmann és a klasszikusok óta a görögséget teljesen optimistának vették s főjellemvonásának: az egyszerűséget, nemes kellemet, derült fenséget. Azonban ő viszont a másik túlzásba megy barátjával Burckhardtal együtt (1. ennek görög kultúrtörténetét), a mikor a görögöket sötét pessimistáknak nézi, a kik klasszikus műemlékeikkel csak csalni akarták önmagukat, feledtetni kínos életüket s szűkségük volt a dionyszosi egyetemességi visio enyhítő kelyhére.

Messzire vinne s inkább csak pszichológiai érdekekkel birna, ha nyomon követnők, mint fejlődött ki Nietzsche második, az elsővel teljesen ellentétes korszaka. Elég tudnunk, hogy emancipálja magát Schopenhauertől és Wagnertől s a legerősebb önbírálattal veti el eddigi nézeteit. Ez a korszak kezdődik a »Menschliches-Allzumenschliches« cz. művével s végződik a »Morgenröthe«-vel és »Fröhliche Wissenschaft«-tal. »Az élet tulajdonképi epochal csak a szélcsend rövid idői, egy-egy uralkodó gondolat vagy érzelem fel- és leszállása közt. Itt végre jóllakás van: minden más csak szomjuság és éhség, vagy csömör«. Ezt írja s valóban úgy látszik, hogy ez az ő nagy, csendes, jóllakott ideje, a classicus kora. A szélcsendet azonban a Wagner-hitehagyás vihara előzte s az erre bekövetkezett reactió zavarja meg. Úgy tűnt fel, mintha e korban végre tudóssá fejlődne, olykor oly meglepően tiszta, világos, mélyreható, mondhatni positiv lett. Aesthetikai fejtegetései ebből az időből sokban rendkívül találók, bár most is inkább önvallomások, mint objectiv vizsgálódások: *Confessiones in artibus*.

Ártalmukra vannak, hogy erősen meglátni érzelmi eredetüket. Mint a szerelmes, a kinek szerelme a legtúlzobb gyűlöletté változott, azonkép bánik el imádása tárgyaival, Wagnerrel és művészetével.

A dionyszosi művészetet most túlhaladott serdülési krisissnek mondja, praehistorikus maradványnak az emberi művelődés testén, a milyen az ember farkcsigolyája. A visiót, az álmat, a melyből ez a művészet ered, most teljesen megveti. Az álomban az agyvelő tökéletlen állapotába süllyed vissza, önkényesen és zagyván működik, mint az emberiség óskorában nappal, éber állapotban is működhetett. Az álomvilág az emberiség előbbi állapotaira emlékeztet, a mikor a hallucinatio nagyon gyakori volt s néha egész községek, sőt népeket egyszerre megragadott. Az állomban a durva, legprimitívebb kultúra embere egy második, reális világot vél megismerni, ez az eredete minden metaphysikának és művészetnek. A visio tehát agyzavar, ennél fogva a művészet nagyrészt nemcsak haszontalan, de káros is. »Egészen az emberiesített természetén alapul, a tévedésekkel és csalódásokkal átfönt és átszött természetén; nem ragadja meg a

dolgok lényegét, mert egészen a szemhez és fülhez van kötve; a lényeghez csak a következtető értelem vezet.« A wagneri zenét nemcsak hogy nem tartja már egyetemes művészetnek, hanem teljesen elveti. »Eltiltottam magamtól minden romantikus zenét, ezt a két-értelmű, nagyképű, tikkadt művészetet, a mely a szellemet megfosztja szigorától és vidámságától s felburjánkoztatja a homályos vágy, duzzadó gerjedelmek minden nemét.«

Ezt a felfogást hovatovább átviszi minden művészetre és művészre. »A műremek nem tartozik szükségleteink közé; tiszta levegő a fejünkben és jellemünkben, erre van életünknek szüksége. Ha a művész nem tartja ki a világos, üde levegőben, ha képzeletét megtermékenyítő ködös barlangokba, poklok előtornáczaiba kell vonulnia, ám jó; mi nem követjük.«

Ugyancsak rájár a rúd a művészre. »A művész nem vezére az életnek, mint előbb mondtam. A lángész tisztelete sokszor öntudatlan ördögimádás volt. Utána kellene számítani, hány ember rontotta el jellemét és ízlését egy genie környezetében.« A művészt becsmérő szótára kifogyhatatlan. Majd a múlt petrefactumának nevezi, majd túlzó, hiú metaphysikus Paprika Jancsinak, nagy gyermeknek, a ki megáll a játéknál, a mely a gyermekkorba tartozik. A művészek a boldogtalanság dudvájának telhetetlen elszórói, tisztátalan gondolat-mételyezők.

Miután ledönti a művészet oltárát s elkergeti papját, ezt a csaló komédiást, új oltárt emel a tudománynak és felkent papjának a tudósnak.

A tudós a művészember továbbfejlődése. A tudománynak nemesebb emberekre van szüksége, mint a művészetnek. Egyszerűbbeknek, kisebbre vágyóknak, mérsékletesebbeknek, csendesebbeknek kell lenniök, a kik nem gondolnak annyit jövő dicsőségükkel; sok dologért kell önmagukról megfélelkezniök, a melyek sokak szemében ritkán érik meg a személyiség ilyen áldozatát. Mindenkor tehetségtelebnek látszanak, mert kevesebbé ragyognak s kevesebbre becsültetnek valódi értéküknél.« A geniet általában éles kritika alá veszi s fölébe helyezi a nagy tanulókat, a nagy munkásokat. Napóleon (későbbi bálványa) alatta áll Moltkének, a genie alatta áll a nagy munkásnak. Ugyan, de nagy dolog egy Hamletet, Faustot, Schopenhauer-philosophiát megírni. »Minden nagy ember nagy munkás volt; fáradhatatlan nemcsak a kitalálásban, hanem az eldobásban, rostálásban, átalakításban, rendezésben is. A lángész sem tesz egyebet, mint hogy megtanul előbb köveket rakni, majd építeni, hogy mindig anyagot keres s ide-oda alakítja. Az ember minden tevékenysége bámulatosán szövevényes, nemcsak a geniejé, de egyik sem csoda.«

A művészetnek csak akkor kegyelmez, ha realiztikus, *) vagy

*) A naturalismust ellenben nagyon elítéli. Tőle származik ez a maró kifejezés: „Zola, oder die Freude, zu stinken”; továbbá így ír: „A mai poezisen meglátni, hogy a nagyvárosi kloakák nagyon közel esnek hozzám; a virágillat közé veyül valami, a mi undort és rothadást árul el.”

pedig klasszikus. Ebből látni ismét esztetikai nézetei nagy ellenmondását, ingatlanságát. Egyszer azt követeli, hogy a legközelebbi dolgok, a valóság éles érzékelése s hű felfogása és visszaadása legyen a cél, kimutatja a művészi hatás, tetszés relativitását, a mikor kapcsolatba hozza a Stendhal-féle *promesse de bonheur* fogalmával; másszor meg azt követeli, hogy a művészet az örökké egyformán maradó, a nyugvót, fenséges egyszerűt, az egyéni ingertől messze eltekintőt fesse. »Nem egyéneket, hanem többé-kevésbé idealisztikus álarczokat, nem valóságot, hanem allegorikus általánosságot; a kor jellemvonásait s helyi színeket majdnem láthatatlanra tompítva el, mythikussá téve; a jelenlegi érzelmeket és a jelenlegi társadalom problémáit a legegyszerűbb formákra nyomja össze ingerlő, megfeszítő, pathologikus tulajdonságaiból kivetkőztetve; ne új tárgyakat és jellemeket, hanem a régieket, rég megszokottakat folytonos újraélesztésben, újraalakításban.« Ez a klasszikus kultúra célja, a mely után törekedni kell. A görögök, a francziák (különösen Voltaire) és Goethe esztrijének összeolvasztására.

Goethe, az új bálvány, különben még tovább viszi. Nem a műveket alkotó és élvező esztetika a fő. *Fő az élet művészete, az élet ünnepe.* Élünk elsősorban, ne emészszük fel magunkat productív vagy receptív munkában, avagy esztetikában. »A szellem született aristokratái nem túlságosan buzgók; alkotásaik csendes őszi estén jelennek meg s esnek le a fáról a nélkül, hogy azok mohón sovárognának utánok, dolgoznának rajtok s eltolatni hagynák mások által. A folytonos teremteni akarás közönséges dolog; féltékenységre, irigységre, nagyravágyásra vall. Ha az ember valami, tulajdonkép nem kell semmit sem tennie — s mégis sokat tesz. Van a produktív ember felett még egy magasabb faj. A művek nélkül való emberekre talán nagyobb szükségünk van, mint nagy művekre, a melyekért ily emberlelkek árát kell megadni.« A műremek csak az emberiség nagy ünnepi útján legyen felállítva, emlékéül fenséges és üdvözítő pillanatoknak. Céljuk legyen, hogy lényünkön örvendezzünk, segítségükkel lényünk felé emelkedjünk. Az ember maga legyen műremekké.

»Nietzsche olybá tűnik fel, mint egy alvó ember, a ki összegyötört ágyán művészeti álmok és tudományos valóságok közt ideoda hánykolódik; mint egy úszó, a ki majd mellén úszva fekete tengertorkok felett siklik tova, majd hátán fekve vidám levegőég kékségében gyémántos szépségű hóormokat lát világlani« — mondja egy kicsit dagályosan Zeitler, de helyesen jellemzi Nietzsche ingadozásait.

Harmadik korszakában (főműve a Zarathustra) újra faképnél hagyja a tudósokat, a kik őt semmibe sem vették. Szerencsétlen egészségi állapota most már minden tudományosabb irányra képtelenné teszi. Lánglelke ugyan félelmetesen phosphoreskal, világít és lobog, de fényénél látjuk az általános intellectualis feloszlás, a morális kificzamodásnak, az egyensúly megbillenésének tragédiáját. Újra erősen hisz a művészetben, de mindennekfelett az élet művészetében. Nem többé a nyugodt, klasszikus, goethei élet, hanem a meteorszerű, zsarnoki,

napóleoni élet művészetében. Az úri morállal, a hatalom moráljával párhuzamosan hirdeti az úri aesthetikát, a hatalom aesthetikáját. Az ember a szépségre neveltessék, az embertypus ne csak erősebb, gonoszabb, mélyebb, hatalmasabb legyen, hanem szebb is. Ne csak izlelje, *éhezze* a szépséget. »Megengedheti magának nemcsak a borzasztó látványát, hanem a borzasztó tettet s a rombolás, szétbontás, tagadás minden luxusát is; neki a gonosz, esztelen és rút mint megengedettnek tűnik fel, azoknál a nemző, termékenyítő erők feleslegénél fogva, a melylyel minden sivatagból tud még buja termőföldet teremteni.« A művész zsarnoksága először önfegyelemben nyilvánuljon, azután azonban a szőke ragadozó állat (őseMBER) kegyetlenségével kifelé hathat. Munkája átformáló legyen, minden idegenre nyomja rá *akarátának* bélyegét s mindenben öndicsőítését szolgálja.

A hatalom, erő, egészség, szépség mámoros vágya szédíti el lelkét egy önmagával jöttehetetlen, gyenge, beteg, nyomorult embernek. Ez rögződik meg elméjében, míg lassankint önimádásának, Megváltó-hitének szertelenbe növő hóbortja elveszi lábai alól az utolsó talpalatnyi földet s fölmenti a további kutatástól a vizsgáldót, a ki csak emberi, beszámítható jelenségekkel foglalkozik.

Csak vakság és rosszakarat mondhatja, hogy e kor utolsó nagy emléke, a Zarathustra-könyv nem rejt magába mély igazságokat, sokszor páratlanul szép formában. Mégis igaza van Zeitlemnek, ha pathologikus eposnak nevezi, a melynek az a meseje, hogyan borul az Őrületbe egy valóban nagy elme. S igaza van, ha exaltatiokra mindig kész honfitársait inti, hogy ne kanonisálják Nietzsche ezen utolsó korszakát, ne szedjék az ópiumot és hasist mindennapi kenyér helyett. A ki egészséges kosztot akar, forduljon Nietzsche középső korszakához; ez érdemli elsősorban az aesthetikus, a mű- és művész-pszichologus figyelmét is.

Kisujfalusi.

Spencer filozófiájának kivonata.

Epitome der Synthetischen Philosophie Herbert Spencers von J. Howard Collins. Mit einer Vorrede von Herbert Spencer. Nach der fünften Ausgabe übersetzt von J. Victor Cams. Verlag von C. G. Naumann in Leipzig. 715 oldal, ára 11 márka.

Spencer hatalmas munkájának, a szintetikus filozófia rendszerének, a mely a filozófia, az élettan, a lélektan, a szociológia és az erkölcsan minden alapkérdésére ép oly érdekes és eredeti, mint szellemes feleletet nyújt, angol nyelven már évekkel ezelőtt nagyon sikerült kivonata jelent meg J. Howard Collinstól. Az epitoménak a spenceri filozófia 10 kötetéhez való viszonyáról maga Spencer következőképen nyilatkozik: »Mielőtt ismeretlen országban utazást tennénk, ajánlatos egy térképnek tanulmányozása; s egyelőre könynyebben alkothatunk magunknak fogalmat egy térkép vázлата után, mint egy nagy, részletekben gazdag térképből. Hasonlóképen, mielőtt a kötetek egy sorozatának olvasásához fognánk, a melyek ugyan valamennyien bizonyos rendező eszméktől vannak áthatva, azonban

mégis különböző tárgyakról szólnak, bizonyosan segítségére lesz felfogásunknak ezen vezéreszméknek egy bevezető áttekintése kis térfogaton s kimentő kidolgozás nélkül. Az epitome, melyet Mr. Collins öt év folyamán kidolgozott, meg fog felelni e célnak. Betegségem megakadályozott benne, hogy az egészet átolvassam; innen-onnan taláломra kiszakított részleteket olvastam el s azt találtam, hogy jól vannak megcsinálva. A tömörre fogott adatok ép oly kifogástalanok, mint világosak. Némileg meglepett, hogy lehetségesnek mutatkozott az érthetőség feláldozása nélkül oly sokat ily csekély térre összeszorítani.

Collins Spencer gondolatait mindenütt csaknem szóról-szóra Spencer szavaival is adja vissza, a mi Spencernek nagy írói kvalitásai folytán kétszeres nyereség. Az egyes fejezetek körülbelül egy tizedrészükre vannak redukálva.

A munkának nagy használhatóságát nagy sikere is bizonyítja. A most megjelent német fordítás az angol eredetinek már ötödik fordítását vehette alapul. E kiadásokon kívül pedig megjelent még egy külön amerikai kiadás, egy orosz és két francia fordítás is.

Az epitome nemcsak mint Spencer olvasásához való előkészület tesz jó szolgálatokat, hanem nagy szabatoságánál, megbízhatóságánál és könnyű áttekinthetőségénél fogva azoknak is hasznos, a kiknek Spencer már jó ismerősük s a kik egyik-másik kérdésre vonatkozó tanítását vissza akarják idézni emlékezetükbe vagy szabatos, rövid összefoglalásban szeretnék azt újból átfutni.

Reméljük, hogy a magyar fordítás sem fog sokáig megjelenni s hogy megjelenéséig Carus német fordítása nálunk is hozzá fog járulni a nagy angol népszerűsítéséhez. Iksz.

Az anarchismus.

Der Anarchismus. Von Dr. Paul Eltzbacher, Gerichtsassessor und Privatdozenten in Halle an der Saale, Berlin, J. Guttentag, Verlagsbuchhandlung, 1900.

A könyv, mely előttünk fekszik, kis könyvtárt tesz nélkülözhetővé. A kinek figyelmét ez a tárgy felkeltötte, — és ki ne érdeklődnék egy oly mozgalom iránt, mely állami és társadalmi létünk alapigazságait meri kétségbevonni, — az e könyv elolvasása után körülbelül annyit fog tudni a tudományos anarchismusról, a mennyit tudna róla, ha egy esztendőn át az anarchista írók tanait közvetlen forrásokból akarta volna tanulmányozni. Mi több, ismeretei e tanokról rendszeresebbek és áttekinthetőbbek lesznek, mert a szerző elvégzi az olvasó helyett azt a munkát is, hogy bizonyos vezérelvek szerint csoportosítsa a tanokat, a mi tartalmuk megvilágításához nagyban hozzájárul. E határig a könyv megbecsülhetlen szolgálatokat tesz mindenkinek, a ki az anarchismus tanaival meg akar ismerkedni, sőt még annak is, ki közvetlen forrásokból merített ismereteket róluk. De tovább a könyv nem megy egy lépéssel sem, s a tanok kritikáját, czáfolatát a szerző egészen az olvasóra bízta. Neki nincs álláspontja a kérdésben, ő nem proponál, de exponál.

Lehet, hogy ez hiba, lehet hogy nem az. Hiba annyiban, hogy alapjában véve a szerző fél munkát teljesített, a mikor a különböző anarchista elméleteket egymás mellé állította, a nélkül, hogy egy árva megjegyzéssel megkönnyítené az olvasónak ítéletét felettök. Nem hiba annyiban, hogy minden kritikai megjegyzés megzavarta volna azt a valóban mintaszerű, kristálytisztá átlátszóságot, a melylyel a szerző ez anarchista tanokat taglalja. A ki csak ismereteket akar szerezni az anarchismusról, az jobb forrásmunkához nem nyúlhat, a ki elvárja, hogy a szerző egyúttal irányítsa is az ítéletet s gondolkozásmódot, az csalódní fog.

Ezzel tulajdonképen el is végeztük volna recensiónk kritikai részét. A munka nem bír annyi tudományos értékkel mint Zenkernek az anarchista elméletről írt kritikai tanulmánya, és mégis bizonyos szempontokból sokkal használhatóbb. A következőkben az Eltzbacher által tárgyalt anyagnak keretét akarjuk megrajzolni, hogy nem csak a munka értéke, de annak tartalma tekintetében is felvilágosítást adjunk.

Eltzbacher hét író sorol az anarchismus tudományos művelői közé. Ez a hét író Godwin, Proudhon, Stirner, Bakunin, Krapotkin, Tucker és Tolstoi. Ezeknek munkáit tanulmányozza Eltzbacher, még pedig úgy, hogy minden íróra vonatkozólag pár általános megjegyzés előrebocsátása után öt kérdést vet fel. E kérdések azok, hogy mik az illető anarchista-tan philosophiai alapjai, mik jogi, államtudományi és közgazdasági törekvései, és végül, hogy mi utón akarja tanait a gyakorlati életben keresztülvinni. Minden anarchista írónak külön fejezetet szentel és minden fejezetet állandóan a következő hat alfejezetre osztja: Általános megjegyzések, Alaptanok, Jog, Magántulajdon, Megvalósítás. E módszer áttekinthetősége szemmel látható. Csak ez a módszer teszi lehetővé szerzőnek, hogy vizsgálódásai eredményét végül egy általános táblázatban foglalja össze, mely, ha az ember a könyvet egyszer végig olvasta, egy negyedóra alatt lehetővé teszi a tájékozódást az összes anarchista rendszerekben.

E tabella szerint az államról szóló jogphilosophiai tanok általában véve positiv és tagadó tanok szerint oszlnak meg. Az utóbbi csoportot alkotják az anarchista tanok, anarchista tehát mindaz a tan, a mely az államot s ennek szükséges voltát tagadja. Ezek első sorban három szempontból képezhetik bírálat tárgyát: philosophiai alapjuk, az állam helyett követelt viszonyok és a megvalósítási mód szempontjából. A mi az első szempontot illeti, *philosophiai alapjaik* tekintetében az anarchista tanok vagy genetikusok, azaz olyanok, a melyek az emberi haladás fejlődési törvényét tekintik az emberiség legfőbb törvényének (Bakunin és Krapotkin) vagy kritikusok. A kritikus tanok ismét lehetnek vagy idealisztikusok, mint Proudhon-é, ki az igazságot vagy Tolstoi-é, ki a szeretetet tekinti az emberiség legfőbb törvényének, vagy eudaimonistikusok.

Az eudaimonistikus tanok végül lehetnek altruista elméletek mint Godwin-é, ki az összesség javát tekinti legfőbb czélnek, és lehetnek egoista elméletek, a melyek az egyén javát vagy előnyét tekintik

legfőbb törvénynek (Stirner és Tucker). Az *állam helyett követelt viszonyok* szempontjából szemlélve e tanokat, van közöttük foederalista elmélet, azaz olyan, a mely az emberek együttlétét amaz egyetlen szabályra alapítja, hogy a szerződéseket be kell tartani, — ide tartoznak Proudhon, Bakunin, Krapotkin és Tucker elméletei, — és van közöttük spontanistikus elmélet, azaz olyan, a mely az emberek együttlétéhez csak azt kívánja meg, hogy minden ember a saját törvényei szerint éljen, s ide tartoznak Godwin, Stirner és Tolstói elméletei. Végül az *anarchista tanok megvalósítása* szempontjából Eltzbacher megkülönbözteti a reformatorius tanokat, a melyek szerint az emberi belátás önként oda fog fejlődni, hogy az állam feleslegessé váljék (Godwin, Proudhon), a forradalmi tanoktól, a melyek ismét lehetnek vagy renitens tanok, (Tucker, Tolstói), a melyek szerint az embereknek, ha elég nagy számmal lesznek erre, az engedelmesség megtagadásával kell megbuktatniok az állam, a jog és a tulajdon intézményeit, és lehetnek insurgens tanok (Stirner, Bakunin, Krapotkin), a melyek szerint az átalakulást erőszakkal kell megvalósítani.

E három kérdésre megfelelve szerző még két kérdést vet fel: azt a két kérdést, hogy az anarchista tanok viszonya a joghoz és a tulajdonhoz milyen lehet. A *joghoz való viszonyuk* szempontjából megkülönböztethetők az anomistikus tanok, a melyek szerint jog egyáltalában nem fog létezni s helyette vagy a közjó (Godwin), vagy az egyéni jó (Stirner), vagy a szeretet (Tolstói) fog lépni, és a nomistikus tanok (Proudhon, Bakunin, Krapotkin, Tucker), a melyek szerint ha nem is írott jogszabályok, de bizonyos jogszabályok az államnélküli életben is létezni fognak. A *tulajdonhoz való viszonyuk* szempontjából végül lehetnek az anarchista tanok indomistikusok a melyek a tulajdont, abban az értelemben, a mint e fogalmat ma vesszük, egyáltalában elvetik (Godwin, Proudhon, Stirner, Tolstói), vagy doministikusok, azaz olyanok, a melyek a tulajdont nem elvben, de csak mai formájában ítélik el. Ez utóbbi elméletek vagy individualisztikusok, mint a Tucker-é, vagy kollektivisták, mint a Bakunin-é vagy kommunisták, mint a Krapotkin-é.

E rövid vázlat után mindenki önönmagának megrajzolhatja azt a táblázatot, a mely az anarchista tanok alapelveire s egymáshoz való viszonyára vonatkozólag felvilágosítást nyújt. Az egyes fejezetek bőven tárgyalják a módot is, a melyben az egyes írók álmaiknak megvalósítását képzelik maguknak. A ki érdeklődik ezek iránt, az Eltzbacher könyvéből tisztább fogalmakat fog szerezni magának róluk, mintha Bakunin kilencz könyvét, Krapotkin és Proudhon 10—10 munkáját és Tolstói idevágó tizennégy munkáját végig olvassa. Sőt gyorsabban is fog eredményre jutni tanulmányjaiban.

Sokat beszélünk az anarchismusról és keveset tudunk céljairól és tanairól. Tán Eltzbacher derék munkája némileg meg fogja változtatni ezt az állapotot.

KORTÖRTÉNETI SZEMLE.

Az új év *Magyarországon* azzal kezdődött, hogy a szabadelvű párt régi és új elemei, — ki tudná megmondani hányadszor, — ismét kissé összekülömböztek. Az okot erre Falk Miksának a szabadelvű párt nevében a miniszterelnökhöz intézett újévi beszéde szolgáltatta. Falk azt a szörnyű meggondolatlanságot követte el, hogy beszédjében nem szorítkozott egyszerűen a szokásos frázisokra, hanem gondolatokat is mert hangoztatni, oly gondolatokat, a mint azok ez évben, a szabadelvű párt negyedszázados jubileumának évében, a szabadelvűpárt régi harcosainak elméjében önkénytelenül megfogamzanak. Elmondta, hogy a szabadelvűpárt büszke lehet múltjára s hogy megmarad a jövőben is annak, a mi volt a múltban, hogy a régi gárda meg nem halt, és magát meg nem adta és hogy a jelenlegi kormány keletkezése alkalmával létrejött párt-egyesülés nem változtatott meg mást a pártban, mint a tagok számát.

Ez a pár szó, mely különben Falk szép beszédének kétségtelenül nem legfontosabb részét képezte, a szabadelvűpárt új elemeire, kik következetesen arra működnek, hogy a kormány táborába történt belépésüket korszakalkotó eseménynek minősítsék és magukat úgy tüntessék fel, mintha ők holmi jobb minőségű politikusokat reprezentálnának, úgy hatott, mint a vörös posztó. Politikai hiúságuk némi bántódást szenvedett s ezt rögtön felfújták politikai integritásuk sérelmévé. És megindult újból a vita arról a kérdéstről, hogy a régi szabadelvű párt, vagy a volt nemzeti párt adott-e fel valamit elveiből, a midőn közel két évvel ezelőtt egy klubban egyesültek.

Mi ezt a kérdést, mely az aktív politika szempontjából teljesen meddő s mely csak a történetíróra bír érdekléssel, nem akarjuk egész terjedelmében feltárni és tárgyalni. Szerény nézetünk szerint a vitának kiindulási pontja is téves. Az egész kis kavargás azt a benyomást teszi, mintha két vándor, kiknek különböző pontokból kiinduló útjaik egymást keresztezik s kik aztán egy darabig, — vagy tán állandóan is — egy és ugyanazon úton folytatják vándorlásukat a helyett, hogy egymás mellett szépen továbbhaladnának, leülnek az út szélére s azon kezdenének vitatkozni, hogy melyik is volt az, ki a. másikkal csatlakozott. A pártok utóvégre is nem holt kövületek, hanem fejlődnek a korrallal és semmi lehetetlen sincs abban, ha a fejlődés egy bizonyos pontján útjaik találkoznak.

A vita különben el lett intézve néhány nyilatkozattal, a

melyek ugyan semmiben sem gyengítették azt, a mit Falk Miksa mondott, de megadták a nemzetipártiaknak azt, mit hiúságuk megkövetelt. Ezzel az egész affaire befejeződött.

A magyar képviselőház munkája január hóban a belügyi tárca költségvetésének elintézéséből állt. A belügyi budgetvita egyetlenegy figyelemreméltó mozzanatot hozott felszínre: a parlamenti reform szükséges voltának nyomatékosabb hangsúlyozását. A kérdés, melyről itt szó van, s melynek legfontosabb alkateleme a választói jogosultság kiterjesztésének kérdése, nem egészen új, — hasonló jelszókat a képviselőházon belül és a képviselőházon kívül már évek óta hangoztattak, — de bizonyos, hogy ez a kérdés-
eddig az egyes nagy vívmányok ama fejlődési processusában, a melyet Feuerbach e három részre bont: — erst Phantom, dann Problem, dann Wirklichkeit, — a legelső fok legalján állott. Ha valaki szóba is hozta, úgy tűnt fel e kérdés, mint valami nagyon távol álló dolog, mint azon kérdések egyike, a melyek a praktikus politikusokat csak kompromittálhatják, s melyet ezért a lehetőség szerint kerülni kell.

Maga az eszme ellen, a választási jog kiterjesztésének eszméje ellen, alig lehet valakinek kifogása, — csak hogy ezalatt nem kell rögtön az általános választási jog behozatalát érteni. Felesleges reámutatni arra, hogy a választói jog nem emberi jog, hanem alkotmányos funkció, már pedig sem a köz-, sem a magánéletben nem szabad funkciókat olyanokra bízni, kik azoknak megfelelni nem képesek. Ha valamely nép nem eléggé érett az általános választói jogra, akkor ezen jog gyakorlása révén nem a nép közvéleménye, hanem a leglelkiismeretlenebb és legügyesebb agitátorok véleménye jön érvényre. A kérdést tehát nem ott kell megfogni, a hol a függetlenségi párt azt megfogta. Nem abból kell kiindulni, hogy a választási jog minden kiterjesztése helyes, mert az általános választási jog felé vezet, hanem arra a kérdésre kell megfelelni, hogy vannak-e a népnek oly rétegei, a melyekben megvan a kellő érettség a politikai jogok gyakorlására s a melyek a választói jogból mégis ki vannak zárva? Ha e kérdésre igennel felelünk, akkor meg kell keresni azt a formulát, mely ezeket az elemeket, és *csakis* ezeket az elemeket bevonja azok sorába, kik a választói jog gyakorlása útján az ország sorsát intézik. A mi körülményeink között ezeknek száma valami nagyon túlságos nem lehet.

Ausztriában befejeződtek a választások, de a helyzet ma még távolról sem tiszta. Nem kevesebb mint 28 különböző párt képviselői fognak bevonulni a Ringstrasse görög-stílusú palotájába, s a mely párt 40 tagot számlál az már hatalmas, nagy frakciónak tűnik fel. Hogy a többség a németek vagy csehek felé hajlik-e, az egészen az egyes pártok csoportosításától függ. Valószínű, hogy a német pártoknak többségük lesz, de ennél fontosabb kérdés volna, megtudni azt, hogy a csehek újból a parlamenti ügymenet erőszakos megakadályozásához fognak-e folyamodni vagy nyugodtabb taktikára fognak-e áttérni. Az előző parlamentben a németellenes pártoknak körülbelül 215 hívük, a német pártoknak 180—200 hívük volt. Az új reichsrath-ban

a sláv csoportnak (csehek, délszlávok, feudális párt) 120, a lengyelekkel együtt 180 tagja lesz, míg a német pártok 140, a németradikálisokkal 180 s a német klerikálisokkal körülbelül 190 mandátum fölött rendelkeznek. A választások legjellemzőbb vonása különben a reakzionárius elemeknek, így különösen a hírhedt keresztény-szocialis vagyis antisemita-pártnak visszaszorítása és a radikális pártok erős térfoglalása volt.

Az angol nép gyászba borult. Dicső királynője Victoria, kinek csendes és áldásos működése annyira összeforrt a korunkbeli Angliával, hogy nehezünkre esik az országot nélküle elképzelnünk, január 22-én este 6^{1/2} órakor megszűnt élni. A gyászeset oly benyomást tesz, mintha a XIX. század csak most ért volna valóban véget, hisz e század néhány legbecsesebb vívmánya örökre Victoria nevével lesz kapcsolatos. Ez asszony halála egy korszak végét jelenti, a melyet a történelem mindég az elhalt királynő nevéől fog elnevezni. A »Victorian Age« ép oly kitörölhetlen betűkkel lesz beírva a történelembe mint Victoria egy nagy elődjének, Erzsébet királynőnek kora, a melyben Anglia első virágkorát élte. Victoria neve örökre a nagy államférfiak nevei mellett fog említettetni, mert a királynő eleget tett ama követelésnek, melyet a nagy államférfiakkal szemben támasztani lehet: birodalmát és népét jobb állapotban hagyta utódjára, mint a milyen állapotban azt elődjétől átvette.

Fiára, ki mint VII. Edvárd lépett az angol trónra, az a feladat várakozik, hogy a Victoria birodalmának alap gondolatát még teljesebben és egysegesebben juttassa kifejezésre s betetőzze amaz épületet, melyet anyja majdnem egészen készen hagyott hátra. A birodalom külső és belső megszilárdításában még nagy feladatok várják megoldásunkat. Kísérje Isten áldása VII. Edvárdnak e téren kifejtendő működését.

Franciaországban egy második »Kultúrharcz« vette kezdetét, a mely ezúttal főleg a szerzetrendek ellen irányul. Waldeck-Rousseau miniszterelnök ugyanis a francia képviselőháznak az egyesületi ügy szabályozásáról törvényjavaslatot nyújtott be, a melynek világos célja arra irányul, hogy bizonyos szerzetrendek működését Franciaországban lehetetlenné tegye s e szerzetrendek vagyonát egyéb ezélok javára lefoglalja. A törvényjavaslat, — mint maga a pápa egy a párizsi érsekhez intézett levelében kijelentette, kiszámíthatlan következményekkel járhat. Érdemes tehát, egy rövid pillantást vetni egyes intézkedéseire.

A javaslat azon intézkedései, a melyek a közönséges egyesületek működését szabályozzák, — az 1810-iki Code Penal idevágó rendelkezései kissé nagyon is illiberálisok s elavultak — bennünket közelebbről nem érdekelnek. A XIX. században harminckétszer kísérelték meg Franciaországban az egyesületi ügyet modern szellemben reformálni s átalakítani, de minden kísérlet hajótörést szenvedett ama nehézségen, melyet az a kérdés idézett fel, hogy a szerzetrendek jogi állása miként volna szabályozható. E szerzetrendek az évek folyamán annyira elszaporodtak s meggazdagodtak, hogy fennállásuk valóságos társadalmi és gazdasági veszélyt képezett. Egy

1861-ben eszközölt összeírás szerint Franciaországban 108.119 szerzettag élt. 1880-ban a szerzetrendek tagjainak száma már 198-280 személyre emelkedett. Azóta a szerzetrendek még inkább terjedtek, vagyonuk pedig 20 év óta megkétszereződött s ma már 2 milliárd frankra rúg. Ingatlan vagyonuk egymaga 1070 millió frankot tesz ki s az összegnek majdnem kétharmada, t. i. 650 millió, oly szerzetrendek tulajdonát képezi, melyeknek törvényszerint tulajdonképpen nem volna szabad az országban tartózkodniok. A szerzeteknek napról-napra növekvő száma — mondja az e javaslat tárgyában kidolgozott bizottsági jelentés — s egyedül az utolsó három évtizedben megháromszorosodott vagyonuk folyton növekvő felgyülemzése nyilván oly szociális és gazdasági veszélyekkel fenyegetnek, a melyek elől senki sem zárkozhatik el. Ezenfelül politikai törekvéseik, a közügyekbe és a pártküzdelmekbe való példátlanul merész beleszólásuk sem jutott soha jobban kifejezésre, mint most. Ehhez hozzá lehetne tenni azt, hogy az oktatás terén is a klerikálizmusnak az állammal folytatott versengése mérhetetlen károkat okoz. Ez a versengés annyira ment, hogy ma két egymással idegen s ellenséges osztály nő fel Franciaországban: a papi iskolák növendékei s az állami iskolák tanítványai. Mindezen okok a szerzetrendek szabályozását évek óta elsőrendű szükségként tüntetik fel. Waldeck-Rousseau javaslatának súlyponja azon intézkedésekben rejlik, melyek az egyesületek vagyonszerzési jogára vonatkozik. A javaslat az egyesületek tulajdonjogát oly formán akarja szabályozni, hogy az egyesületi vagyon ne válhassék az összességre nézve társadalmi és gazdasági veszélylyé, hanem a vagyonmegosztás és forgalom nemzetgazdasági követelményeinek megfelelőhessen. A javaslat ezt a kérdést olyformán oldja meg, hogy nem ismeri el az egyesületeknek tagjaik személyétől különvált személyiségét, úgy hogy az egyesület vagyonát az egyesületi tagok ugyan közösen birtokolják, de minden egyes tagnak személyes részesedése az egyesületi vagyonban pontosan meg van határozva. A jogi személyiséget valamely egyesületnek csak az államtanács adhatja meg, még pedig oly kikötésekkel, a melyeket jónak lát. Ily kikötések alatt kivált azok értendők, a melyek az egyesületi vagyonnak az egyesületi célokra való fordítását biztosítják és a melyek alkalmasak arra, hogy az egyesületi vagyon túlságos felgyülemlését megakadályozzák. A mi kivált az ingatlan tulajdont illeti, ilyent az egyesületek csak annyiban bírhatnak, a mennyiben erre céljaik gyakorlására rá vannak utalva. Ezen intézkedések szerint tehát a vallásos egyesületek vagy szerzetrendek, mint jogi személyek továbbra is fennállhatnak, de csak az állam ellenőrzése mellett. A javaslat utolsó czíme szerint, végül egyáltalában nem alakíthatók az államtanács jóváhagyása nélkül: 1. oly egyesületek, melyeknek tagjai francziák és külföldiek, 2. oly egyesületek, melyeknek tagjai francziák, ha az egyesület székhelye a külföldön van és 3. oly személyek egyesületei, kik egymással közösségben élnek. A 2. és 3-ik pontban emiített egyesületek megalakításához az államtanács jóváhagyásán kívül törvény formájában adott felhatalmazás is szükséges.

Mivel a javaslat elfogadása esetén a jezsuiták, dominikánusok s mindazon szerzetrendek, melyeknek központjuk Rómában van, Franciaországban megszűnnék létezni, s vagyonuk az állam tulajdonába esnék, már azzal is foglalkoznak, hogy mi történjék e sok milliónyi rendkívüli jövedelemmel. A francia képviselőház bizottsága erre vonatkozólag egy munkás-járadékpénztár létrehozását indítványozza. Egyelőre azonban még be kell várni, hogy Waldeck-Rousseau-nak tényleg sikerüljön javaslatából törvényt csinálni. A míg ez megtörténhetik, hetekig tartó küzdelemre van kilátás.

A többi államokkal röviden végezhetünk. *Bulgáriában* ez a hó sem folyt le miniszterválság nélkül. Ivancsov miniszterelnök, nem bízván a küszöbön álló választások sikerében, jobbnak tartotta, hogy már most lemondjon. Helyében Petrow alakított egy ugyancsak ideiglenes kabinetet nagyobb szabású személyváltások nélkül. *Szerbiában* a szkupstinát Sándor király egy kedvezően fogadott trónbeszéddel nyitotta meg. *Délafrikában* egy kis boer csapat még mindig megszállva tartja a Fokföld egy kis részét. *Chinában* a császári kormány ugyan elfogadta a hatalmak békefeltételeit, de némi kikötések mellett, melyek újabb tárgyalásokat igényelnek.

Nagyobb feltűnést keltő események teljesen hiányoztak.

Budapest, 1901. január 26.

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI TÁRSASÁG.

Január hó 23-án délután 3 $\frac{1}{2}$ órakor az Országos Magyar Tisztviselő-Egylet Esterházy-utcai palotájának egyik termében körülbelül 80—100 tagból álló előkelő társaság gyűlt össze a célból, hogy a társadalomtudományok művelésére új tudományos társaságot teremtsen. A társaság, mely nyomban meg is alakult, hivatva lesz arra, hogy a jövőben szélesebb alapokon folytassa a működést ugyanazon célok érdekében, a melyeket egy évvel ezelőtt a »Huszadik Század« tűzött maga elé. E működést remélhetőleg siker fogja koronázni. Folyóiratunk, mely a jövőben e társasággal karöltve fog törekedni arra, hogy a magyar közvélemény érdeklődését a társadalomtudomány nagy kérdései iránt fölkeltse, örömmel nyitja meg hasábjait az új társaság működése egyenes mozzanatainak ismertetésére. A társaság alakuló ülésének lefolyása a következő volt:

Az értekezletet gróf *Teleki* Sándor országgyűlési képviselő nyitotta meg, röviden körvonalozván a tudományos érdeket, a melynek művelésére a jelenlevők alkalmas teret akarnak teremteni. Az értekezlet jegyzője *Zigány* Zoltán tanár ezután előterjesztette azoknak névsorát, kik a társaság megalakítására irányzott mozgalomhoz csatlakoztak. A névsor az értekezlet kezdetén már 80 nevet mutatott fel.

Ezután elsőnek dr. *Somló* Bódog egyetemi magántanár kért szót, hogy rövid beszéd kíséretében előterjeszsze a társaság megalakítására irányzott indítványát.

Az utóbbi időben — így szólt — mindegyre sűrűbben és a legkülönbözőbb oldalról nyilatkozott meg az a szükséglet, a melynek kielégítésére ez az értekezlet van hivatva megtenni az első lépést. Egyre érezhetőbbé vált az a hiány, hogy nálunk egy óriási tudománykör, a mely napjainkban aránytalan nagy jelentőségre tett szert, kellő képviselet, kellő szervezet nélkül áll.

A társadalomtudományok művelése és jelentősége, a társadalomtudományok iránt való érdeklődés korunkban óriási mértéket öltött. El lehet mondani, hogy még nem volt kor, a melyben a társadalomtudomány oly óriási szerepet vitt volna, mint napjainkban és el lehet mondani azt is, hogy nem volt kor, a melyben annyira átéreztek volna, oly széles köröket hatott volna át az a tudat, hogy éppen a társadalomtudomány ily óriási feladatok előtt áll, s hogy a társadalomtudományok vannak hivatva azokat megoldani.

Kapcsolatos ezzel az a másik tény, hogy a gyakorlati társadalmi

törekvések is rendkívül kiterjedt köröket érdekelnek és foglalkoztatnak. A szociálpolitikai feladatok napjainkban nemcsak a törvényhozás feladatainak szolgáltatják egy folyvást növekedő részét, hanem mindennemű társadalmi kérdések, szociálpolitikai mozgalmak, új társadalmi berendezések és javítások magának a társadalomnak érdeklődését is állandóan fogva tartják.

Ezek a nagy tudományos feladatok és ez a mindennűn felbukkanó érdeklődés mi nálunk azonban mindeddig még nem hozta létre a maga megfelelő szervezetét. Távol áll tőlem azt mondani, hogy a társadalomtudományok minden képviselő és szervezet nélkül állnának. Hogy csak a legkiemelkedőbbeket említsem, ott van a Jogász-Egylet, a Közgazdasági Társ., az Akadémia társ. tud. osztálya. Azonban mégis éppen azok a feladatok és törekvések, a melyekre az imént céloztam, nincsenek kellően képviselve és gondozva. Vegyük az Akadémiát, a melynek működésére nézve igen eltérők a vélemények, egyfelől igen nagy a megalégedés és dicséret, másfelől azonban s talán még több gáncs és kicsinylés. Abban az egyben azonban teljesen megegyeznek az eltérő vélemények, hogy az Akadémia nem tesz eleget, s nem is akar eleget tenni, nem is célja eleget tenni annak a szükségletnek, hogy a tudomány és a nagy közönség szélesebb körei közt állandó közvetítőként szerepeljen, hogy a korunk érdeklődését lefoglaló tudományos és gyakorlati társadalmi törekvéseket függén nyomon kövesse s azokban élénk részt vegyen. Ezt nemcsak a mi akadémiánk nem teszi, hanem nem teszik ezt a külföldi akadémiák sem s nem is a feladatok.

Sokkal közelebb áll a vázolt feladatokhoz az említettem másik két társaság. Míg azonban a közgazdasági társaság mindinkább tisztán közgazdasági szakkérdések és szorosán csakis ezek felé terelődik, addig a Jogász-Egylet ismét kizárólag csakis a jurisprudencia, a jog codificálásának és a jogszolgáltatás szakkérdéseinek szenteli működését. E körülményben tudományos életünk fejlődésének egy szembetűnő jelét láthatjuk. Utóvégre is a munkafelosztás a fejlődés rendje egyre nagyobb lesz s a mi kezdetlegesebb körülmények közt szépen elfért egy társaságban, arra fejlettebb viszonyok közt egy társaság immár nem elégséges. A működési körök specializálódnak és szétválnak.

El lehet tehát mondani, hogy a tudománynak az az óriás birodalma, a melyet a szociológia, a tudományos politika, szociálpolitika, a modern etika, a jobboldalelet, a kriminológia foglalnak el, meglehetősen árván áll külső szervezet tekintetében és áthidalatlan az az űr, a mely e tudományok modern gyors haladása és a közönség élénk érdeklődése közt fennáll. De nincsen gondoskodva arról a társadalomtudományok és a társadalomtudományok mesgyéjén túl fekvő határ- tudományok közti amaz összeköttetésről sem, amely a mi korunk társadalomtudományának egyik legjellegzetesebb vonása. A közegészségtan és szociálpolitika, egyáltalában az orvosi tudomány és közigazgatás, a pszichiatria és a büntetőjog, a törvényszéki orvostan és törvénykezés között, de a lélektan és élettan, meg a szociológia, úgyszintén az etnográfia, a történelem és a szociológia között oly élénk

a kölcsönhatás, az összefüggés, hogy már magában az is nagy nyeresége volna úgy a tudománynak, mint a nagy közönségnek, ha az összeköttetés a maga erősen nélkülözött szervezetét megtalálná ebben a tervezett egyesületben.

Még a czélok elérésére alkalmas eszközökről volna hátra néhány szót mondani. Egy ilyen egyesület rendes főczélja a felolvasások tartása. De a felolvasások egymagában véve túlságosan laza kapcsolatok volnának, úgy az egyesület tagjai közt, mint az egyesület és a nagy közönség közt. A felolvasások természetes kiegészítő része egy folyóirat, a mely azokat közölné és az egylethez hasonló irányban működnek s mely tagsági illetményképen járna az egyesület minden tagjának. Az egy esztendővel ezelőtt megindult Huszadik Század, a melynek szerkesztősége körében az egyesület eszméje is legelőször merült fel és a mely az érdeklődők egy nagy részét máris egybegyűjtötte, igen alkalmas volna e célra és készséggel hajlandó volna egy ilyen egyesület szolgálatába állani.

A felolvasásoknak nem szabadna a szó száraz és kizárólagos értelmében szakszerűeknek lenniök, hanem lehetőleg nagy közönséghez kellene szólaniök, de a szónak rossz értelmében népszerűeknek sem volna szabad lenniök, hanem a tudomány legjavából kellene meríteniök.

Az ideális felolvasás kellékei tehát: alapos tudományosság nagyképűség vagy elzárkózó szakszerűség nélkül, és népszerűség selejtesség meg felületesség nélkül.

De a mi a gyakorlati és széles körben általános érdeklődés tárgyát képező társadalmi kérdéseket illeti, talán nem kellene az egyesületnek csak a felolvasások eszközére szorítkoznia, hanem esetleg természetes központjává válhatnék egyik másik ilyen kérdés megoldására irányuló praktikus mozgalomnak.

Azonban még ha mindezzel szemben azt tartaná is valaki, hogy még csak igen kevés és elszórt erő működik nálunk ezen a téren, még akkor is czélszerű volna ezeket az elszórt sugarakat egy gyűjtő-lencsében összefogni, hogy így egy góczpontra összpontosítva, erősebb világosságot és meleget árasztanak.

Indítványozom, méltóztassanak kimondani az egyesület megalkotását és méltóztassanak elfogadni az alapszabálytervezetet, a melyet kinyomatni és itt szétosztatni bátrak voltunk.

Az indítványt a jelenlevők általános helyesléssel fogadták, mire elnök kijelentette, hogy a *Társadalomtudományi Társaság megalakult*. Következett az alapszabályok tárgyalása.

Az alapszabályoknak a Társaság céljaira s a tagok köteleseire vonatkozó szakaszai a következőleg hangzanak:

1. §. A Társaság czíme: »Társadalomtudományi Társaság.« Székhelye Budapest.

2. §. Célja a társadalomtudományoknak (szociologia) ideértve a társadalmi lélektant és etikát is; valamint a gyakorlati szociálpolitikának tudományos mivelése. Ennek megfelelően kebelében külön-külön elméleti és gyakorlati szakosztályokat szervez és céljait a következő eszközökkel akarja elérni.

d) Felolvasásokat és vitatkozásokat rendez, esetleg ezekből kifolyólag gyakorlati mozgalmakat indít:

b) Szakszerű tanácskozásokat (enquête) rendez s ilyenekben részt vesz;

c) Folyóiratot, esetleg önálló munkákat ad ki.

3. §. A társaságnak tiszteletbeli, alapító és rendes tagjai vannak. Tiszteletbeli tagokat az elnökség indítványára a közgyűlés választ élethossziglan. Alapító tagok azok, kik egyszerismindenkorra 500 korona alapítványi tőkét adományoznak a társaságnak. A rendes tagokat jelentkezés alapján a választmány veszi fel; a belépés 3 évre kötelező s az illető naptári félév elejétől számítandó. A mely rendes tag a három év letelte előtt legalább 3 hónappal be nem jelenti kilépő szándékát a választmánynak, annak tagsági kötelezettsége a következő 3 évre is kiterjed. A rendes tagok félévi előzetes részletekben 20 korona tagsági díjat fizetnek s ennek fejében a társaság folyóiratát tagilletményképen kapják. Rendes tagok jogi személyek is lehetnek.

11. §. A társaságnak elméleti és gyakorlati szakosztályai minden évben októbertől májusig havonként lehetőleg egy-egy felolvasó ülést, szakszerű tanácskozást vagy vitatkozást rendeznek, a melyek mindig nyilvánosak.

Dr. Kenedi Géza az alapszabályok általános rendelkezéseinek precízebbé tételét tartja szükségesnek, mivel a sociológiai tudomány területe igen nagy és máig sincs elhatárolva pontosan a többitől. Meg kell tehát közelebbről is határozni a társaság tudományos föladatait és különösen megállapítani azokat az eszközöket, a melyekkel működése gyakorlati hatást tud elérni, mivel csak így érhet el a magyar társadalomban pozitív, de mégis tudományos becsü eredményeket. Az alapszabályok elejének közelebbi szövegezésére tehát a megválasztandó választmányt kell fölhatalmazni. (Általános helyeslés.)

Dr. Kenedi Géza indítványát a közgyűlés elfogadta, fölhatalmazván egyúttal a választmányt, hogy az alapszabályokon netán szükséges változtatásokat eszközölje oly módon, hogy azok jóváhagyás céljából felterjeszhetőek legyenek.

Erre megejtették a választást. Elnöknek egyhangúlag Pulszky Ágost választott meg. Alelnökök lettek: dr. Pichler Gyula és dr. Hegedűs Loránd; titkárok: dr. Somló Bódog és dr. Gratz Gusztáv; pénztárnoknak pedig: dr. Lessner Richárd választott meg. A tisztviselek megválasztása után megalakították a választmányt, melynek tagjai lettek: dr. Babarci-Schwartzter Ottó, dr. Balogh Jenő, dr. Bartóky József, Beck Károly, Braun Sándor, dr. Concha Győző, Emmer Kornél, dr. Fayer László, dr. Hajós Lajos, Harkányi József, Hertzka Tivadar, Guttenberg Pál, dr. Illés József, Jankovics Béla, dr. Jászi Oszkár, dr. Jászi Viktor, dr. Kenedi Géza, dr. Kiss Albert, dr. Kolosváry Bálint, Komjáthy Béla, Kristóffy József, dr. Lánczy Gyula, dr. Molnár Antal, dr. Moravcsik Ernő Emil, Neményi Ambrus, Navratil Ákos, Rákosi Jenő, dr. Reichard Zsigmond, Szántó Menyhért, dr. Szladits Károly, dr. Sztérényi Sándor, dr. Schächter Miksa, gr. Teleki Sándor, Ullmann Pál, Vámbéry Ármin, dr. Vámbéry

Rusztom, Veigelsberg Hugó, Vészi József, dr. Wildner Ödön, Zigány Zoltán.

Erre a társaság elnöke, *Pulszky* Ágost, elfoglalván elnöki székét a következő megnyitó beszédét mondta:

Mélyen tisztelt közgyűlés!

Nagy köszönettel fogadtam azt a szívességöket, a melylyel az elnöki tisztet rám méltóztattak ruházni. Nagy köszönettel fogadtam, mert megvallom, évek óta érdeklődésem legbensőbb, legtüzetesebb tárgya az a cél, a melyet ez az egyesület szolgálni kíván és szolgálni hivatva van.

Nagy örömmel fogadtam azért is, mert végig tekintve az egyesület tagjai során, meggyőződhettem arról, hogy azok között igen sokan vannak, a kikkel tudományos pályájuk elejétől fogva volt szerencsém megismerkedhetni, a kiket régebbi minőségemben talán magamnak is módjában volt a tudomány kezdeteibe bevezetni, (Élénk éljenzés.) a kik azóta kétségenkívül igen nagy haladást tettek; és talán épen ez vezetett oda, hogy — a miről Magyarországon ezelőtt húsz évvel még álmodni sem lehetett, — ma már egy valóban popularis és széleskörű egyesület előtt formulázható úgy a tudományos, mint a gyakorlati törekvések szempontjából az a cél, a mely akkor még csak távolban derengett előttünk és a mely ma már, íme, ide hozott.

S ha végig tekintek azon tisztelt urak során, a kik megjelentek és e társulatot megalkották, örömmel constatálom, hogy a társadalom legkülönfélébb elemeit, a legkülönfélébb korú, pályájú és tapasztalatú urakat van szerencsém itt üdvözölni. Itt van közöttünk a gyakorlati s tudományos társadalmi törekvéseknek kétségenkívül egyik nestora: Vámbéry Ármin, (Éljenzés) a kit mindnyájan a legélénkebb megalégedéssel látunk itt; itt van számos férfiú, a ki a tanári pályán nagy érdemeket szerzett; itt vannak sokan, a kik gyakorlati téren már tudtak maguknak működési kört találni és nevöket állandó betűkkel be tudják írni hazánk annaleseibe; és itt van nagy tömege a törekvő fiatalságnak, a mely azonban fiatalosága daczára kétségenkívül nemcsak hivatva van, de hivatottsága mellett képességet is mutatott már a »Huszadik Század«-ban és számos más folyóiratban arra, hogy a legmodernebb, a tudomány eddigi vívmányainak teljesen megfelelő színvonalon legyünk képesek tartani ez egyesület irányát és törekvéseit.

Ily egyesület élén állhatni rám nézve csak a legnagyobb megtiszteltetés (Élénk éljenzés.); és részemről szívesen vállalom nemcsak a dísz, a mely az elnöki állással jár, hanem szívesen válllok minden esetleges terhet, a mely, tudom, hogy ily tagok mellett s az itt ígérkező ügybuzgó támogatás mellett mindenestre aránylag könnyű lesz.

Tudom, hogy magas czélt tűztünk magunk elé és hogy nem lesz könnyű mindazoknak a várakozásoknak megfelelni, a melyek egészen jogosan alakulnak az egyesület tagjaiban. Némelyekre a nehézségek közül már az alapszabályok formulázásával kapcsolatban rámutatott pár perczczel ezelőtt t. barátom Kenedi Géza. Kétség-

telenül egy kis időnek kell még eltelnie és hosszabb érintkezésnek kell még bekövetkeznie a választmány tagjai és egyszersmind az egyesület összes tagjai között, a míg világosan és részletesen praecirozhatjuk a célokat és eljárási módokat, a melyeket követni kívánunk.

A kifejezés, a melytől egyesületünk elnevezését kölcsönöztük és a mely irányunknak általában útmutatója, kétségtelenül igen tágas. A sociológia, a socialpolitika, kedvelt modern kifejezések, de éppen azért, mert kedveltek és mert igen sokféleképen értelmezhetők, természetesen némileg homályosak is. Elöttem világosan áll az, hogy a társadalmi együttérzés és a társadalmi együttlét tudománya és e tudománynak közvetlen gyakorlati folyamányai azok a szempontok, a melyek előttünk állandóan fognak lebegni és hogy nekünk feladatunk, ezen tudományt művelni és egyszersmind azon érzületet mindinkább kifejleszteni, a mely kapocs a tudomány és a gyakorlati politikai feladatai között, a mely sem az egyiknek tisztán elvont tereire nem szorítkozik, sem a gyakorlati politika izgalmaiba közvetlenül bele nem bocsátkozik, hanem hivatva van, mint a jó kovász, a társadalmat és a társadalmi felfogást átmódosítani, alkalmassá tenni arra, hogy a tudomány igazait megérthesse és hogy azokat kellő nyugalommal, kellő megfontolással a gyakorlati életbe is átvezesse. (Élénk helyeslés.) Oly társadalom, a melyben ez az érzület hiányzik, nem felelhet meg tüzetesen feladatának. És ezen egyesületnek talán túlságosan magas célzt tűztünk ki, hogyha ezen érzület keltését, ápolását tudományos szempontból is, gyakorlati szempontból is tőle várjuk; de azt hiszem, ilyen feladatnál, mint a milyenre mi vállalkozunk és azon intentiók mellett, a melyek minket vezérelnek, nem lehet elég magasztos célzt kitűzni. Mindig kis magból, kis körből keletkeznek az eszmék, keletkeznek a törekvések, a melyek a társadalmat előbbreviszik; lassankint azután természetesen oly széles köröket hódítanak meg, hogy arról, a melyből kiindultak, teljesen megfeledkeznek az emberek. De hogy *létezzék* ily egyesület, az múlhatlanul szükséges.

És legyen szabad ehhez még csak némely megjegyzést fűznöm. Mi — úgy vagyok meggyőződve — elsősorban arra vagyunk hivatva, hogy gyűléseinkben, az azokban tartandó felolvasásokban és az egyesületünket képviselő folyóiratban a tudományt ápoljuk, a tudományos eszméket terjesszük. (Úgy van!) Ebből azonban nem következik az, hogy törekvéseink abstractok, hogy törekvéseink olyanok legyenek, hogy egyáltalán ne lehessenek kihatással a közönségre. Minden jóra való ember, minden gondolkodó fő tanulmányai befejeztével, mielőtt az élet mezejére kiindul, rendesen megkonstruálja magának a világ teóriáját, és azt a viszonylatot, a melyben ő egyénileg az egész világegyetemben áll. Ez egy általános filozofikus felfogás, egy általános törekvés, a mely szükségképen minden fiatal ember, minden tudományos férfi kiindulási pontja. De ez nem jelenti azt, hogy a ki ilyet magának konstruál, mindjárt általános és merev dogmatismusban süllyedjen el és azt követelje, hogy egyéni nézéspontjai egyetemes érvénynek bírjanak. Erre nézve két mozzanatot mindig szemelőtt kell tartanunk.

Egyik alapfeltétele a tudományos szellemnek, a mely, reményiem, a mi körünkben is gyökeret fog verni, a türelmetesség elve: az az elv, hogy az ember megindulás, ijedség nélkül egyrésztől, másrésztől antipathia nélkül fogadjon el bárminő tudományos tételt, a mely őszinte, a mely beigazolható. (Helyeslés.) Nincs okunk bármily irányban is az igazságtól félni. (Élénk helyeslés), sőt első feladatunk meggyőzni önmagunkat is, másokat is arról, hogy az igazságot őszintén kutatjuk, a tudományt minden utógondolat és minden előítélet nélkül szolgáljuk, és hogy e tekintetben a nézet ellentétek, a kritika sohasem válhatik az igazságnak, sohasem válhatik a tudománynak kárára. (Élénk helyeslés.) Epen azért a türelmetesség, hogy úgy mondjam, a tudományos alaptétel, ez minden tudományoságnak múlhatlan kísérője és e mellett el kell szenvedni a legkíméletlenebb kritikát is ott, a hol a kritika nem személyes; és itt körünkben, a hol személyes célzatok abszolúte ki vannak zárva, a kritika sohasem fajulhat azzá.

A másik, a mi azután a tudománynak a gyakorlati étellel való Összhangba hozatalára, a tudományos igazságok alkalmazására nézve épen oly fontos és a mit általában a közéletbe szintén bevinni egyek főtörekvésünké válik, az a szerénység, a mely beismeri, hogy a tudomány alkalmazása épen oly nehéz feladat, mint maga a tudomány megalkotása és a mely mindig alkalmas arra, hogy megőrizze az embert a merev dogmatismustól. Tudjuk, hogy az élet igen sokoldalú — tudjuk mindnyájan, annál inkább, mert a legkülönbözőbb életpályákból és hivatásokból kerültünk ide össze — tudjuk azt, hogy a különféle életpályákon, a különféle társadalmi jelenségekkel szemben még oly alaposan megállapított tudományos igazságot is alkalmazni, az életben keresztülvinni vajmi nehéz, vajmi bonyodalmas feladat, mert az igazság egyszerű, az igazságok kapcsolata, az igazságok rendszere egyszerű sohasem lehet, az igazságok alkalmazása pedig a tények sokféle változatosságánál fogva mindig nem egy, hanem számos igazságnak tekintetbe vételét követeli.

Semmi közvetlen politikai czállal tehát nem bírunk, sőt minden ilyen közvetlen politikai czélt a melyet bárminő párt működésével vagy bárminő kormányrendszerrel vagy akár bárminő társadalmi osztály érdekével azonosítani lehetne, magunktól egyenesen megtagadunk. (Élénk helyeslés.) E mellett azonban állandóan arra fogunk törekedni — erre ügyelni a választmánynak és az elnökségnek állandó feladata lesz — hogy működésünk mégis gyakorlatilag is érvényesüljön a közérület felkeltésében, azon légkör megteremtésében, a melyben a társadalmi tényezők üdvös gyümölcsöket teremhetnek; közvetve tehát ki fog az hatni a tényleges alakulásokra is. Ennek a légkörnek a megteremtésére pedig a mi magyar társadalmi viszonyaink között legalább is ép oly szükség van, mint bárhol másutt. (Helyeslés.)

Közismeretű igazságok ezek uraim, de ezeket emlékezetünkben újra meg újra felidézni, öntudatunkban újra meg újra életre kelteni üdvös, szükséges és hasznos. Részemről mindent el fogok követni, hogy e törekvéseknek megfelelőleg e testület működését helyes

irányban láthassam fejlődni. Személyes munkásságommal is igyekezni fogok ez egyesület céljait előmozdítani, a mire, mint mondtam egyesek működése máris biztos reményt és alapot nyújt, hogy gyümölcsöző legyen olyan, a melynek állandó emléke a társaság folyóiratában lesz letéve és hogy bizonyos idő múlva az ezen társaságot megállapító tagok öntudatosan hivatkozhatnak arra, hogy oly magot ültettek el, a mely egy terebélyes, viharban is helyt álló, hasznos fát termett az országnak. (Hosszas élénk tetszés, helyeslés és taps.)

A midőn így magam részéről is kijelenthetem, hogy az egyesület megalakult, legyen szabad még csak pár szóval a működési programra rátérnem.

Elsősorban felolvasások tartása és azok felett kifejlődő discussiók felidézése által akarjuk az egyesület céljait előmozdítani. E célból kéthetenként fogunk gyűléseket tartani két külön szakosztályban — a mire már az elnökök megválasztásánál is figyelemmel voltunk — t. i. egy inkább elméleti, tisztán tudományos és egy gyakorlati szakosztálylyal. A mennyire lehet, váltokozva fogjuk ezekből a felolvasásokat, illetőleg a felvetendő kérdéseket a t. egyesület közgyűlése elé hozni. A második feladat lesz okvetlenül a felolvasások körül kifejlődő vita és itt nagyon kérem az igen tisztelt tagokat, ne méltóztassanak magukat azon fáradtságtól megkímélni, hogy esetleg majd a gyűléseken felszólaljanak, mert itt csakis az eszmék sokoldalú kifejtése és — a mint említeni bátor voltam — a kritikának minél tüzetesebb és minél kíméletlenebb érvényesítése teheti gyümölcsözővé és üdvössé működésünket.

Ennek megfelelőleg azután az egyesület egyszersmind saját folyóiratát is fogja inkesztetni, a mely tekintetben, gondolom, igen tisztelt titkáraink a legnagyobb buzgalmat fogják kifejteni, annál is inkább, mert hiszen ebben eddigi működésüknek csak szentesítését, megkoronázását láthatjuk. (Élénk helyeslés.) Mindenesetre az egyesület jövő fejlődésének és virágzásának egyik alapfeltétele lesz az, ha e folyóirat képes lesz magát széleskörű közönség előtt megkedveltetni és az elveket, a melyeket hirdet, nagy közönséggel elfogadtatni. E szempontból rászorulunk a magyar zszurnalisztikának jóakaró közvetítésére is, a melyben nem csak, hogy nincs okunk kételkedni, hanem a melyhez a legnagyobb bizalommal fordulhatunk annál is inkább, mert a magyar újságírói karnak is számos tagjai, a kik hivatásszerűleg foglalkoznak e kérdésekkel, egyesületünkbe beléptek és céljának buzgó támogatói.

Természetes, hogy nagy figyelemmel kell lennünk egyesületünk fennállásának és fejlődésének anyagi feltételeire is és azt hiszem, hogy azok az urak, a kik az alapszabályokat szerkesztették és élénk terjesztették, nagy előrelátással és a körülmények kellő megfontolásával állapították meg e tekintetben is az irányadó szempontokat. De mint minden kezdő egyesület, részben rá vagyunk szorulva mások támogatására is; és itt csak hálánkat nyilváníthatom az országos magyar tisztviselőegyletnek, a mely a termét alakuló

gyűlésünkre a legszívesebb előzékenységgel átengedte. (Élénk helyeslés.)

Miután *Vajkay* Rezső, az országos magyar tisztviselő-egyesület igazgatója megköszönte a hozzá intézett szavakat. *Gratz* Gusztáv dr. indítványozza, hogy a közgyűlés szavazzon jegyzőkönyvi köszönetet az országos iparegyesületnek, a mely hajlandónak nyilatkozott arra, hogy helyiségeit az egyesületnek átengedje. (Élénk helyeslés.)

Elnök: E szerint az országos iparegyesületnek szíves készségeért jegyzőkönyvi köszönetet szavaz az egyesület.

Vészi József orsz. képviselő: T. közgyűlés! A midőn felszólalok, nem annak a meghagyásnak teszek eleget, hogy könyörtelen kritikát gyakoroljunk egymáson (Derűltség), sem azért, hogy mint a magyar sajtónak véletlenül tagja, biztosítsam az egyesületet a magyar sajtó teljes rokonszenvéről és erős eltökéltségéről, hogy a komoly feladatú egyesületet minden irányban a legnagyobb eréllyel fogja támogatni, hanem azt indítványozom, hogy azoknak a férfiaknak, a kiket az előkészítés fáradságos munkájából az oroszánrészt illet: *Pulszky* Ágostnak és *Pikler* Gyulának szintén szavazzunk jegyzőkönyvi köszönetet. (Élénk helyeslés és éljenzés.)

Elnök: Érdemetlenül ér ez az elismerés. Hálával fogadom én is, de én igen kevés részt vettem és vehettem csak az egyesület alakításában. A főérdem ebben kétségen kívül *Gratz* és *Somló* urakat illeti, (Élénk éljenzés), a kiknek ezt a buzgalmát avval köszöntük meg, hogy a legterhebb feladatot, a titkári feladatot reájuk bíztuk. (Derűltség. Éljenzés.)

Egyéb tárgy nem lévén, a közgyűlést berekeszteni. (Élénk felkiáltások: Éljen az elnök!)

A *Társadalomtudományi Társaság választmánya* január 16-án *Pulszky* Ágost elnöklete alatt választmányi ülést tartott, a melynek legfőbb teendője az alapszabályok végleges megszövegezése volt. Hosszabb vitája csak a társaság céljának szabatos megjelölése vont maga után. *Kenedi* Géza annak a felfogásnak adott kifejezést, hogy a szociológia és a rokontudományok, valamint a szociálpolitika művelése nem tájékoztatja eléggé a nagy közönséget, a mely nem igen van tisztában azzal, hogy mit foglal magában a szociológia. Nem a tudományos szabatosság, hanem a belépők és a kívül hallgatók szempontjából való érthetőség szolgáljon irányadóul. A következő szövegezést indítványozza: »A T. T. célja a társadalomtudományoknak (nevezetesen a szociológia, a társadalmi lélektan és erkölcsstan, a jogbölcselet, a demográfia, a statisztika és kriminológia) valamint a gyakorlati szociálpolitika művelése.« *Pikler* Gyula nem járul hozzá e felsoroláshoz, mert az illető tudományágak nem rokontudományai a szociológiának, hanem benne foglaltatnak a szociológia körében, a mivel egyébként már a közönség is tisztában van. A következő szövegezést indítványozza: A T. T. célja a társadalom-

tudományoknak (szociológiának), — ide számítva a társadalmi lélektant és erkőlestant is — valamint a szociálpolitikának művelése.

A választmány többsége *Pulszky* Ágost, *Lánczy* Gyula, *Jászi* Viktor, *Harkányi* József és *Hajós* Lajos felszólalásai után *Pikler* javaslatát emelte határozottá.

Kenedinek egy másik javaslata, hogy a gyakorlati politikának minden nyilvánulása zárassék ki a társaság kebeléből, szintén élnék eszmecezerére adott alkalmat. *Pulszky* Ágost elnök kifejtette, hogy a társaságnak feladata ugyan a közélet irányítása és befolyásolása. Erre azonban nem közvetlenül, hanem csak közvetve szabad törekedni. Ezért a tartózkodnia kell minden közvetlen pártpolitikai mozgalomtól és egyes érdekkörök küzdelmeitől. Kifejezésre kell tehát jutatni, hogy a társaság a napi politikának a tudománytól távol eső kérdéseivel nem foglalkozik, viszont azonban káros volna, ha a társaság a gyakorlati társadalmi mozgalmaktól, gyakorlati szociálpolitikai törekvésektől távortartaná magát. *Lánczy* Gyula egyrészt a tagok érettségén és tapintatán kívül abban találná az elnök által kifejtett szempontok legjobb biztosítékát, ha az elnöki hatáskör szabályozásánál kimondatnék, hogy az elnöknek jogában áll bizonyos kérdések napirendre tűzését megtagadni. *Vámbéry* Rusztem idítványára a választmány oly formán oldotta meg e kérdést, hogy a társaság czéljául a tudományos működést mondta ki.

Az alapszabályok többi pontjainál a választmány *Zigány* Zoltán praktikus módosításait vita nélkül magáévá tette és elhatározta *Zigány* indítványára azt is, hogy a társaság a *Huszdik Század*-ot írói tiszteletdíjak fizetésében az esetleges pénztári maradványból lehetőség szerint segíteni fogja.

Pulszky Ágost elnök javaslatával kapcsolatosan, hogy a felolvasó üléseket egy heti időközben külön vitaiüés kövesse, elfogadott *Jászt* Viktornak indítványára is, mely a felolvasások velejének még a vita előtt való közlését tartja szükségesnek.

Eddig *Pulszky* Ágost a nemzetiségi kérdés és demokráczia viszonyáról, *Babarczi Schvarzer Ottó* egy elmebetegügyi törvényhozási intézkedésről, ezen kívül még *Hegedűs* Lóránt és *Palmer* Kálmán jelentettek be előadásokat.